

КҮНӘШ КИМИ ПАРЛАТ

ҲЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ шәхсијәти
мәтбуат призмасында

25/17-973-3 E188

25/17-973-3 E188

Ф3
К92

Библиографический отдел

КҮНӘШ КИМИ ПАРЛАГ

*Hejdәр Әлијев шәхсијјәти
мәтбуат призмасында*

86808

Азербайджанская
республика
Библиотека
им. М. Ф. Ахундова
БАКЫ - 1995

560-84-51

Тәртіб едәни: Балаш АББАСЗАДӘ

Редактору: Шакир ЈАГУБОВ

Рәссам: Кирман АБДИН

Фото: Фәрман БАҒЫРОВ

Јашар ХӘЛИЛОВ

Оггај АҖДЫНОҒЛУ

С. РАСИМ

с. "Сирдаш" гәзетинин нәшри.

ӨН СӨЗ ӘВӘЗИ

...XX әсрин ахырында Азәрбајҗан халгынын газандыгы ики шеј вәрса, бири онун муствәгиллији, икинчиси дә һејдәр Әлијевин... Азәрбајҗан Республикасынын президентини олмасыдыр. Буну баша дүшмәк чәтин дејилдир. Лакин мән јенә чох садә дилдә баша салмаг истәрдим. Баша дүшмәк истәмәјән гој баша дүшмәсин. Лакин биз буну баша дүшмәјинчә Азәрбајҗанда мүәјјән мүвәффәғијјәтә, ирәлиләјишә наил ола билмәјәчәјик.

...Һејдәр Әлијев олмасајды 1993-чу ил ијунун 4-дә вәтәндаш муһарибәсинин гаршысыны ким алачагды? Кимдир о гүввә, кимдир о лидер?.. Белә шәхс јохдур! Һејдәр Әлијев олмасајды 1994-чу илин октябрында дөвләт чеврилиши чәһдинин гаршысында ким дурачагды? Һејдәр Әлијев олмасајды бу күн дөвләтчилијимизин, муствәгиллијимизин әлејһинә јөнәлдилән бу һәрәкәтин гаршысында ким дајаначагды? Һеч ким!

Азәрбајҗанда бутун сијаси партијалар, чәмијјәтләр...билмәлидирләр ки, Һејдәр Әлијевә баханда далтоник олмаг олмаз. О, Азәрбајҗан халгынын ЈЕКАНӘ ШӘХСИЈ-ЈӘТИДИР ки, онун әтрафында бирләшмәк лазымдыр.

РӘСУЛ ГУЛИЈЕВ,
Азәрбајҗан Республикасы Али Советинин сәдри.
(1995-чи ил мартын 17-дә Президент Апаратында кечирилмиш мушавирәдәки чыхышындан).

МƏНИМ ФИКРИМ БЕЛƏДИР...

СƏЬБƏТИ ТЕАТР ТƏНГИДЧИСИ
АНДРЕЈ КАРАУЛОВ АПАРЫР

**ҺЕЈДƏР ƏЛИЈЕВ – ИТТИФАГ ƏХƏМИЈЈƏТЛИ ФƏРДИ
ПЕНСИЈАЧЫ, 1976-1987-ЧИ ИЛЛƏРДƏ Сов.ИКП МК СИЈАСИ
БУРОСУ ҮЗВЛУЈУНƏ НАМИЗƏД, СОНРА ИСƏ СИЈАСИ
БҮРОНУН ҮЗВУ, 1969-1982-ЧИ ИЛЛƏРДƏ АЗƏРБАЈЧАН КП
МК-НЫН БИРИНЧИ КАТИБИ, 1982-1987-ЧИ ИЛЛƏРДƏ ССРИ
НАЗИРЛƏР СОВЕТИ СƏДРИНИН БИРИНЧИ МУАВИНИ.**

А.Караулов: 1969-чу илдə Сиз Азəрбајчанда рəһбərлијə кечəндə һансы проблемлэр даһа вачиб или вə онлар нечə һəлл олунурду?..

Һ.Əлијев: 20 ил габаг олуб бу. Хејли вахт кечиб. Ишə нэдэн башладығымыз, һансы чəтинликлэрлə гаршылашдығымыз Азəрбајчан КП МК-нын сənəдлэриндə, һəмин иллэрин мətбуат-тынла бütүнлүклə əксини тапыб вə тарихə дөнмүшдүр. Əввəллэр мөнə елə кəлирди ки, бу барədə данышмаг артыгдыр, амма инди Азəрбајчанда ажры-ажры шəхслэр өвлэринин субъектив мұла-низəлэрини рəһбэр тутараг олуб-кечəнлери башдан-баша плслə-мэк јолуна гəлэм гəјмүшлар. 70-чи иллəрдə республика партија тəшкилатынын фəалијəтинə, халгын эмək наилијəтлэринə гара јахмага чалышырлар. Белə гəјри-объективлијə гəти е'тираз еди-рэм. Буна көрə дə чалышачагам ки, 60-чы иллэрин ахырлары үчүн республикада вəзијəтин нечə олмасы барədə гысача сөз ачым.

Мən 1969-чу ил ијулун 14-дə Азəрбајчан КП МК-нын биринчи катиби сечилдим. Сəккизинчи бешиллијин дөрдүнчү или келди. Вə ајдын иди ки, бешиллик планы јеринə јетирмэк мүмкүн олмајачаг. Кадр ишиндə вə идеоложи ишдə чидди сəһлэр варды, мənфи һаллар кениш јайылмышды, рəһбэр ишчилэр мүхтəдиф позунтулара јол верирдилэр. Бу вəзијəт зəһмəткешлери мөһкəm наразы салмышды. Вəзијəти көклү сур-рəтлə дəјишмэк үчүн чəсарəтли, принципал тəдбирлэр тəлəб олунурду. Елə биз дə онлардан башладыг. Бütүн мənфи һаллара гаршы фəал мұбаризə кенишлэндириди — јери кəлмишкөн, бу истигамəт Азəрбајчан КП МК да ишлэдијим бütүн дөвр əрзиндə

өз актуалдығыны горујуб сахлады. Игтисадијатын бütүн сəһлэриндə, сснəл сəһлə, партија-сијаси иш сəһсиндə ишлэрин вəзијəтини өзүнəтəнгил бахымындан тəһлил етдик. Игтисадијат сəһсиндə нə баш веријини əјани сурəтдə тəсəвүр етмэк үчүн мən бир нечə конкрет рəгəм үзəриндə дəјаначагам.

1970-1982-чи иллəрдə 250 јени мұəссисə, истехсалат вə сех тиклимишлр. Биз нефтајырма сənəјеси мұəссисəлэрини тамами-лə реконструкция етдик. Ири електрон, електротехника, радио-техника, чиназгајырма сənəјеси заводлары тикдик. Нəтичэдə машингајырма мəһсуллары истехсалы үч бешилликдə 5 дəфэдəн дə чох артды. 1970-1982-чи иллəрдə республикада сənəјə истех-салы 2,7 дəфə артмышдыр. 13 илдə 101,5 милјард манатлыг (əввəлки 50 ил əрзиндə олдуғу гəлэр) мəһсул истехсал едил-мишлр. Һəm дə халг истехлакы маллары истехсалы 3 дəфə, эмək мəһсулдарлыгы 2 дəфэдəн дə чох артмыш, фонд верими 25 фəиз чохалмышдыр. Кəнд тəсəррүфаты үзəриндə хүсуси дəјаначагам. 1970-1982-чи иллəрдə онун мəчму мəһсулу 2,6 дəфə чохалмыш, эмək мəһсулдарлыгы 2,2 дəфə артмышдыр. 1970-чи илдə мұгајисэдə 1985-чи илдə тахыл истехсалы 1,8 дəфə, памбыг, тэрəвəз вə мейвə истехсалы 2 дəфэдəн дə чох, чај жарпагы истехсалы 3,2 дəфə, үзүм истехсалы 5 дəфэдəн чох артмышдыр. Əсаслы дөвлəт вəсанити гəјулүшунун 1 манат артымы һесабына əлəвə олараг 3,5 манатлыг мəһсул алынмыш-дыр. Онунчү бешиллик иллəриндə кəнд тəсəррүфатынын рента-беллији (сəккизинчи бешилликдə олдуғуна нисбəтəн) 5 дəфэдəн дə чох артмышдыр. Колхоз вə совхозларын халис кəлири 5 дəфə чохалмышдыр.

1970-чи илдэн башлајараг Азəрбајчанын сənəјеси вə кəнд тəсəррүфаты орта Иттифаг кəстəричлэрини габаглајан сур'əтлə никшифд етмишлр. Игтисади никшифагын əсəс үмүми кəстəри-чиси — милли кəлир дə ејни сур'əтлə артмыш, 1970-1985-чи иллəрдə 2,6 дəфə чохалмыш, адамбашына милли кəлир исə 2 дəфэдəн дə чох артмышдыр.

А.К.: Мən белə көрүрэм ки, адамлар чанла-башла ишлə-мишлэр.

Һ.Ə.: Адамлар һэр шејдэн əввəл өвлəri үчүн ишлэјирдилэр. Əвлэринин рифаһыны јүксəлтмэк үчүн ишлэјирдилэр. Онлар нə гəлэр јахшы ишлэјирдилэрсə, бир о гəлэр дə јахшы јашајырды-лар.

Белə бир шеји хүсуси гəјд етмэк истəјирəm. Һəмин вахтлар-да биз үзүм истехсалыны артырмаг барədə бир нечə дəфə кəстəриш алмышдыг. Биз бу ишə жиришдик вə гыса мүддэтдə үзүмлүклэрин сəһсини 150 мин гектардан дə чох кенишлэндири-дик. Үзүм истехсалы 1970-чи илдəки 350 мин тондан 1982-чи илдə 1.800 мин тона галды. Лакин сонраки иллəрдə багышлан-маз сəһвə јол верилди. Сорхошлуға гаршы мұбаризə кампанја-сынын келишиндə 70 мин гектардан чох үзүмлүјүн алтыны

үстүнө чевердилэр. Вурумүш зиџан 600 милџон манат тәшкил елир. Өзү дә сәмиџови олан будур ки, үзүмлүкләрин белә мәһи едилмәси кәил тәсәррүфатынын диџәр сәһәләриндә мәһсул болдуџу јаратмамыш вә сәрхөшлүг проблемини һәлл етмәмишлир.

Соснад сәһәлә биз (әжәр гысача десәм) 22 милџон квадрат-метрлик, башга сөзлә, әһвәлки 50 иллә олдуџундан 60 фәиз чох мәһзил тикмишич. Бәлкә дә мән статистик мәълумата чох үдүм, ләкин ишләрин вәзијјәти барәлә объектив тәсәвүр јаратмаг үчүн буну етмәјә мәчбурам. Деликләрим куја Азәрбајџан итгисәлијјатынын 70-чи илләрдә керн галмасы, сәһәједә вә кәнд тәсәррүфатында бу вә ја диџәр нисбәтсизликләрин вә әјинтиләрин олмасы барәлә иллиаларын әсәссизлығыны инандырымчы шәкилдә субүт елир. Белә иллиалар һәгигәтә үјгүн кәлмир.

А.К.: Нечә субүт еләсән ки, мисал кәирдијиниз рөгәмләр шиширтмә дејил?

Һ.Ә.: Кәтирдилрим рөгәмләрин һәмәсы статистика мәълуматындаандыр. Статистика мәълуматыны тәкзиб етмәк үчүн әјдын мәсәләлир ки, диџәр мәълумат олмалыдыр. Диџәр мәълумат исә јохлур, диџәр рөгәмләр јохлур вә ола да билмәз, она көрә ки, деликләримин һәмәсы көзкәрәси һәгигәтәлир.

А.К.: Јахшы, һәјләр Әлијевич, елә исә Сиз, дејәк ки, назирликләрин, мүсәсәләрин, рајонларын фәалијјәтиндә рөгәмләрин шиширилмәси илә гаршылашдырдымыз?

Һ.Ә.: Һәм мәнә гәләр, һәм дә мөним ишләдијим дөврлә Азәрбајџанда — бүтүн өлкәлә олдуџу кими, тәсәррүфатын мұхтәлиф сәһәләриндә шиширтмә рөгәмләр олмушлур. Елә бу күн дә вәр. Республикада рүшвәтхорлуџу, огурулуџу, рөгәмләрин шиширилмәси вә вәзифәли шәхсләр тәрәфиндән диџәр суйистифәлә һаллары кениш јайылмышды. Биз елә фәалијјәтимизә дә бүтүн мәңфи һаллары, о чүмләдән көздән пәрлә әсмаг һалларына гаршы фәал мұбаризә илә башладыг. Онларын көкү кәсилдими? Јох. Бирәр-бирәр үзә чыхмага башлады. Мәһз үзә чыхмага башлады. Бүтөв рајон миҗасында, мүсәсәләрин, тикинти тәшкилатларынын, колхоз вә совхозларын ишиндә МК-ја мәълум олан бүтүн фәактлар бурола чох принципиааллыгга мұзакирә олунурду. Һесаб елирлик ки, бу јолда һәр һансы сәвијјәли рәһбәр ишчинин гануна зилд әмәлләринин гаршысыны ала билчәһәјик.

А.К.: Нечә билирсиниз, мұвәфқәг олурдунузму?

Һ.Ә.: Тәәссүф ки, бу һалларын көкүңү тамамилә кәсмәк мүмкүн олмады.

А.К.: Бәс онда нә гәдәр аламы мәһсулијјәтә чәлб етмишиниз?

Һ.Ә.: Мәһлә белә мәълумат јохлур. Мәһн ифша едилмиш аламларын сәји марагландырмырды. Биз мәңфи һалларын тамамилә мәһи едилмәси проблемн үзәриндә әлләширлик. Өзү дә ачыгы, бу мәһнада биз күзәштә кетмирлик. Рөгәмләри шиширт-

мәјә, көздән пәрлә әсмага көрә рајон партија комитәләринин биринчи кәтибләри, рајон ичраијјә комитәләринин сәдрләри партија вә чинајәт мәһсулијјәтинә чәлб едилдиләр. Мәсәлән, Күрдәмир рајонунда рајкомун биринчи кәтиби Мәммәдов да лахил олмагга, 50 нәфәрлән чох алам һәбсә алынмыш вә мұһакимә едилмишди. Ләнкәран рајонунда чох бөјүк огурулулар ашкара чыхарыдымышды. Бир ичә ил истинтаг кетмишди, ичә јүз алам (мәһн инди иш кәсиләнләрин дәги сәјины хатырлама-рам) мәһсулијјәтә чәлб олунмушлар. Балакән рајонунда бөјүк огурулулар олмушду, мұәјјән едилмишди ки, рајон партија комитәсинин биринчи кәтиби Әбдуррәһмановун да бунларда өли вәр. МК бүросунда биз бу мәсәлә илә әләгәдәр сәрт гәрар гәбул етдик, материаллары истинтаг органдарына вердик. Көјчәј рајонунун рәһбәрләринә гаршы мұһасибәтлә дә белә јол тутду.

Огурулуџу, рүшвәтхорлуџу көрә Шамахы рајонунун рәһбәрләри, о чүмләдән рајкомун биринчи кәтиби Сајылов, рајон прокурору вә башгалары мөһкәмәјә верилдиләр. Јерли Сәһәјә Назирлији системәдә кизли “сехчиләр” групунун үстү ачылды. Бу иш үзрә тәрибән 80 нәфәр мұһакимә олунду. Тичарәт Назирлијинин маддларын кејфијјәти үзрә ниспекейјасы там һәјәтлә — 24 нәфәр һәбсә алынмыш вә мұһакимә едилмишди. Истинтагы Дөвләт Тәһдүкәсизлији Комитәси органдары апарырдылар, онлар 280 дәфә рүшвәт алындыгыны субүта јетирмишдиләр.

А.К.: Бәс Москва бунларә нечә бахырды?

Һ.Ә.: Мәһнә чатырды ки, Москвада, лап јухары дәрләрдә мұәјјән наразылыг вәр. Амма бу, габагымызы алмырды.

А.К.: Сон вахтларда чап олунмуш мәгәләләрдә дејилди ки, бу чүр мұбаризә пәрләси алтынла сизә әл вермәјән адамларда һагг-һесаб чәкмишиниз. Бу барәдә нә дејә биләрсиниз?

Һ.Ә.: Бидирирәм ки, бу, аг јаландыр. Биз рәһбәр ишчиләр арасында мұхтәлиф суй-истифәлә һалларына јол верән, ганунларымызы, партија низамнамәсинин тәләбләрини позан шәхсләрә гаршы мұбаризә апарырдыг. Биз онларә һеч вахт аман вермирдик. Амма демәлијәм ки, МК киминсә әсәссиз оларәг чәзаландырылмасына һеч бир һалда јол вермирди. Мөним вахтымда һеч ким тәггиб едилмәмиш вә КП МК-нын кимисә һәгсәз јерә чәзаландырмаасы һәһи олмамышдыр. Бүгүг мұһафизә органдарынын фәалијјәтиндә позунтулар, ганунчулудан салмаг һаллары оlanda вә бу барәдә МК-ја хәбәр чатанда биз ләзыми өлчү көтүрүрдүк. Биз тәггиди боғмагы, партија һәјәты нормаларындан кәнара чыхмагы да һеч кәсә багышламырдыг. МК бүросунун ичласында Көјчәј рајонунун рәһбәрләри һаггында хүсуси мәсәлә мұзакирә олунмушду — онлар јерли гәзетин тәггиди јазы дәрч олунан нөмрәсинин бурахылышына галаган етмишдиләр...

А.К.: Бәс Мәммәдов?! Республиканын кечмиш прокуроруну дејирәм...

Һ.Ә.: Белә һесаб елирәм ки, вахтилә КП МК-нын гәбул

етдији бир чох гәрарлара инди республикада әдаләтлә жанашмырлар. Позунтулара јол вермиш бә'зи шәхсләр... шәраитдә истифадә едәрәк башларын галдырмыш вә өзләрини өтән дөврләрин гурбанлары кими гәләмә кермәјә чалышырлар. Әслиндә исә онлар бағлы чәзәја корә шәхсән мөндән гисас алырлар. Тәссуф ки, республиканын индики рәһбәрлији онлары мүдафиә едир. Зәнимчә, белә субъектив мүнәсибәт јахшы нәтичә верә билмәз.

А.К.: Сизин фикринизчә, белә мүнәсибәт нәдән доғур?

Һ.Ә.: Белә һесаб едирәм ки, ајры-ајры јолдашларын субъектив һиссләри үстүн кәлир.

А.К.: Рәһбәр јолдашлары нәзәрдә тутурсунуз?

Һ.Ә.: Әлбәттә. Онлар вахтинлә өз әмәлләринә корә бағлы чәзә алмыш адамларын гејбәтиндән истифадә едәрәк партија тәшкилатынын һәмин илләрдәки фәалијәтини көздән салмаг истәјирләр. Республиканын кечмиш прокурору Мөммөдовла бағлы әһвалат да бу гәбилләндир. Онын ишиндә чохлау нөгсан варды вә Азәрбајҗан КП МК тәләб етмишди ки, онлары арадан галдырсын, чинајәткарлыға гаршы мүбаризә күчләндирилсин, прокурорлуғ органлары етибары итирмиш шәхсләрлән тәмизләсин. Прокурорлуғун ишиндә нөгсанлар барәдә мәсәләјә Сов. ИКП МК инзибати органлар шә'бәси вә ССРИ Прокурорлуғу нүмајәндәләринин иштиракы илә 3 дәфә МК бүросунун ичласларында бахылмышды. Прокурорлуғун вә шәхсән Мөммөдовун фәалијәти МК пленумларында, республика фәалларынын јығнагларында, Азәрбајҗан Коммунист Партијасынын XXIX гурултајында тәнгид едилмишди. Лакин о, өзү үчүн һеч бир нәтичә чыхармамыш, прокурорлуғ органларыны ләјагәтсиз адамлардан тәмизләмәк үчүн һеч бир өлчү кәтүрмәмишди, һәмин адамлардан бә'зиләринә ачыг-ашкар һимајәларлығ едирди. Сон ил јарымла о, әслиндә өзүнү ишдән аралы салмышды. Һәмин дөврдә Мөммөдов коллекцијанын 30 ичласындан 6-да иштирак етмишди. Будур, онун ишинә даһа дәмәк мүмкүн олмајанда МК-нын комиссијасы јарадылды. Јохламанын нәтичәләринә бүрәдә бахылды. Гызғын мүзакирә кетди, бүронун бүтүн үзвләри чыхыш етдиләр. Мөммөдовун прокурор вәзифәсиндә галмасынын гејри-мүмкүн олмасы барәдә гәрар чыхарылды. Онын вәзифәдән гәти олараг азад едилмәси барәдә мәсәләни исә ССРИ баш прокурору Руденко вә Сов. ИКП МК-да һәлл етдиләр. Мөммөдов ишдән кәтүрүләндән сонра суи-истифадә вә позунту һалларына даир хәјли тәзә факт ашқара чыхарылды. Мүхтәлиф әмәлләрә корә прокурорлуғун 40-дан чох мә'сул ишчиси, о чүмләдән мәркәзи апаратын 7 рәһбәр ишчиси, 8 шәһәр вә рајон прокурору вәзифәдән азад олунду. Бә'зиләри чинајәт мә'сулијәтинә чәлб олундулар, о чүмләдән рүшвәтхорлуға вә "сехчиләр"ин иши үзрә ири мөбләгәдә оғурлуғда әли олауғуна корә прокурорлуғун истинтаг шә'бәсинин рәиси, коллежија үзвү

Бабајев мәһкәмәјә верилди. (Мөммөдов шәхсән она һимајәларлығ едирди). Буна корә биз Мөммөдовун партија мә'сулијәти мәсәләсинә бахмағы да гәрәра алтыг.

А.К.: Һејләр Әлијевич, бу, ливан тутмага бәнзәјир.

Һ.Ә.: Һеч бир ливан тутмаг-зад јох иди.

А.К.: Мөммөдов Али Советин сессиясындакы чыхышындан сонра партијадан чыхарылмышды.

Һ.Ә.: Һесаб едирәм ки, бу мәсәлә тамамилә гејри-объектив ишығландырылыр. Мөммөдов сессияла о вахт чыхыш еләмишди ки, хидмәти фәалијәтиндә сәјмәз-һесабыз суи-истифадә фактларынын олмасы ашқара чыхарылмышды. Сессияда да јалныз она корә чыхыш еләмишди ки, бу вахт онун партија мә'сулијәти мәсәләсинә бахылмагды вә о, һалисәләри табагламаг истәмишди. Бу, һијләкәр вә дүшүнүдүб-дашынылмыш келиш иди. Сорушула биләр: Бәс нијә һәмин вахталәк чыхыш етмәмишди? Әжәр дәмәјә сөзү вардыс прокурор ишләјәнлә, вәзифәсиндән азад олундуғу вахт, лап елә сонра да чыхыш едә биләрдиди. Бундан отру һәр чүр имканы варды. Бәр һансы бир гәрәзсиз адам онун чыхышынын стенограммы илә таныш олса, дәрәжә ки, һәмин чыхыш инди тәһриф олунмуш шәкиллә тәғдим едилир. Сессияда 1979-чу ил үчүн халг тәсәрруфаты планы тәсдиг олунмалы иди. Мөммөдов дуруб деди ки, планын тәсдиг олунмасы барәдә тәклифә разы дејил, чүнки она мә'лумдур ки, халг тәсәрруфатында мүхтәлиф суи-истифадә һаллары вардыр. Буну едилди, анчаг һеч бир факт кәтирмәди. Вәссалам. Ајдын мәсәләдир ки, онун чыхышы депутатларын наразылығына сәбәб олды, чүнки Мөммөдов конкрет олараг кимисә јох, әслиндә бүтүн республиканы күнаһландырырды. Буна корә дә бир чох депутатлар орадача онун иттиһамларыны тәкзиб етдиләр — фәһдә чыхыш етди, јазычы, дәмирјолчу, сырави колхозчу, рәһбәрлијин нүмајәндәләри данышдылар, јери кәлмишкән, чыхыш үчүн 60-дәк адам јазылмышды. Сонрадан Мөммөдовун дедикләрини јохламаг үчүн комиссија јарадылды, лакин о да һеч бир факты ортаја чыхармады.

А.К.: Гамбај Мөммөдов партијаја бәрпа едилмишдир. Сиз Сов. ИКП МК јанында Партија Нәзарәти Комитәсинин гәрарына — бу јахынларда һагғында "Правда"нын јаздығы гәрәра нечә гиймәт верирсиз?

Һ.Ә.: Мөммөдовун партија мә'сулијәти барәдә мәсәлә МК бүросунда дәмәјг вә һәртәрәфли мүзакирә олунмушду. Онын Сов. ИКП сыраларындан харич едилмәси барәдә тәклифи МК бүросунун үзвләри — МК-нын икинчи катиби Ј.Пугачов (сәдр), Али Советин Рәјасәт Һеј'әтинин сәдри Г.Хәлилов, Назирлар Советинин сәдри Ә.Ибраһимов, МК катибләри Һ.Ибраһимов вә Һ.Сейидов, ДТК-нын сәдри В.Красилниковдан ибарәт комиссија ирәли сүрмүшдү. Онларын фикри јекдил иди. Белә һесаб едирәм ки, бизим гәрар әсасландырылмыш гәрарды. Партија Нәзарәти Ко-

митәси исә инди, үстүнлән 10 ил кечәндән сонра бу мәсәләҗә биртәрәфли јанашмышдыр.

А.К.: Мәммәдовун "Московскије новости"јә вердији мүсәһибә барәдә нә дејә биләрсиниз? Јадынызда олар: О, вәрәмә тутулмағыныз һагғында арајыш тәгдим едиб, ордудан јайырмағыныз барәдә, ДТК-нын "көрүш јери" кими истифадә етдијиниз кизли мәнзиле барәдә вә илаһыр барәдә сөз ачыр...

Һ.Ә.: Бу, бөһтан характерли мүсәһибәдир. Билдирирәм ки, Мәммәдов мәнним барәмдә дахил олмуш сигналны арашдырылма-сында гәтијјән иштирак етмәјиб. Мән ордуја жетмәкдән бојун гачырмамышам вә вәрәм хәстәлијинә тутулмағым барәдә һеч јерә арајыш тәгдим етмәмишәм. 1941-чи илдән Нахчыван МССР Халг Дахили Ишләр Комиссарлығында архив шөбәсинин мөхфи һиссәсинин мүдири вәзифәсиндә ишләмишәм, Мәммәдовун делији кими, күрјер јох. Сонра мухтар республиканын Назирләр Советиндә шөбә мүдири олмушам, 1944-чү илдән исә Халг Довләт Тәһлүкәсизлик Комиссарлығы — Довләт Тәһлүкәсизлији Назирлији — Довләт Тәһлүкәсизлији Комитәси органларында оператив ишдә чалымышам. ДТК органларынын әмәклашы олан галында хидмәтдәнкәнар әлагәләримә кәлдикдә исә дејә биләрәм ки, чапалығында, евләнмәмишдән бағаб белә бир шеј олуб, буна көрә ашағы вәзифәҗә кечирилмишәм вә 1955-чи илдә партија гаддасы илә чәзаландырылмышам.

Инди дә белә бир мәсәлә барәдә: Куја мән Мәммәдовдан һајыф чыхмышам вә мәнә әл вәрмәјән адам кими ону ортадан кәтүрмүшәм. Бурада һәгигәтин изи-тозу да јохдур. Мәммәдов мәнним вахтымда 7 ил прокурор олуб, Әжәр ондан һајыф чыхмаг нијјәтим олсајды, мән буну елә биринчи катиб олдуғум илк иләрдәчә едә биләрдим. Буну еләмәк чәтин дејилди. Һалбуки, 1973-чү илдә Мәммәдовун республика прокурору вәзифәсиндә галмасынын Конститусија илә мүәјјән едилмиш мүддәти баша чатанда о, јенидән прокурор тәјјин олунду. Һәм дә бу заман ишиндәки нөгсанлар барәдә она хәбәрларлыг едилди. Мәммәдов дејир ки, онда мәнни көздән сала биләчөк материаллар вармыш вә куја ДТК сәдри вәзифәсинә тәјјин олунмағымә етираз едирмиш. Бу да ујдурмадыр. Бәс онда мән биринчи катиб сечиләндә МК пленумунда дуруб рәјини нијә билдирмәди? О, МК үзвү иди вә мәнним сечилмәјимә сәс вермишдир.

Бајрамларда Мәммәдовдан ибарәли намәләр алардым: Онлардан бири тәсәдүфән мәндә галмышдыр. Көрүн нә јазылыб: "Сон бир нечә илдә Азәрбајҗан КП МК-нын рәһбәрлији алтында республиканынын әһмәткешләринин газандығы көркәмли әмәк гәләбәләри Сизин гајнар енержиниз, мүстәсна принципаллығынız вә көркәмли тәшкилатчылыг бачарығынız илә бағлыдыр... Прокурорлуг органлары Сизә хүсусидә дәрин миннәтдарлыларыны билдириләр — өз хидмәт вәзифәсини гүсүрсүз јеринә јетирмәјә көрә республикада һәр бир вәзифәли шәхсә тәләбкар-

лыгә јанашмаг мүһитинин јарадылмасы үчүн; чүнки бу мүһит социалист танунудуғунун мөһкәмләндирилмасы үчүн етибарлы тәмината хидмәт едир..." Вә саир вә илаһыр...

А.К.: Сиз 70-чи илләрдә республиканын һајаты барәдә тәңгиди мәғаләләрлә сон вахтлар Азәрбајҗанда јаранымыш шәраит арасында бир әләгә көрүрсүнүзмү?

Һ.Ә.: Зәһнимчә, бу јазыларын һамасы республикада тәшкил олунур.

А.К.: Нијә белә дүшүнүрсүнүз?

Һ.Ә.: Она көрә ки, Азәрбајҗанын индики рәһбәрлији партија тәшкилатынын кечмиш дөврдәки ишләринә там гејри-објектив мүнәсибәт бәсләјир... Бүтүн бунлар күн кими ајынылар.

А.К.: Сизин фикрипизчә, Һејдәр Әлијевич, бүтүн бунлар һәҗә көрә едилир?

Һ.Ә.: Зәһнимчә, аламларын дигтәтини бу күнкү чәтинликләрдән, индики проблемләрдән јайындырмаг үчүн.

А.К.: Азәрбајҗандакы сијаси шәранти нечә гижмәтләндирилсиниз?

Һ.Ә.: Вәзијәт һеч вахт бу гәдәр мүрәккәб олмајыб.

А.К.: Јолдаш Вәзиров дејир ки, Сизин рәһбәрлијиниз республиканы бу вәзијәтә кәтириб чыхарыб.

Һ.Ә.: Истисна етмирәм ки, Вәзировун белә бәјанатлары шәхси инчиклији илә бағлыдыр. МК-да ишләдијим дөврдә онун бә'зи јахын гәһумлары вә достлары рәһбәр вәзифәләрдән азал едилмиш вә мүхтәлиф әмәлләрә көрә партија гаддасында чәзаландырылмышдылар. Үстәлики, Вәзировун өзүнү дә республика рәһбәрлијиндә јүксәк вәзифә тутмаг идиаллары тәмин едилмәмиши.

Өтән илләрдә Вәзиров шәхсән мәнә гаршы мүнәсибәтлә башга мөвгә тутмушду. Будур, мән Сијаси Бүрөнун үзвү сечиләндән сонра Непалда сәфир оларкән онун мәнә көндәрлији мәктублардан бириндә дејилди: "Сизинлә бағлы олан һәр шеј бурада, Непалда, мәтбуатдан көрүндүјү кими исә... Һиндистанда вә дүнјанын дијәр өлкәләриндә кешиш ишығландырылдыр. Непалын бир чох рәсми шәхсләри өлкәнни али рәһбәрлијинә дахил едилмәјиниз мүнәсибәтилә мән — Сизин һәмјерлијиниз хүсуси олараг тәбрикә кәлмишдилар. Чох шадам вә Сизинлә фәхр едирәм. Әминәм ки, Сизә хас олан парлаг кејфијјәтләриниз вә габилитјитиниз јенидән өзүнү кәстәрәчәклир". Белә мәктублар мәндә чохдур. Суалыныза чаваб вәрәркән гејд елә биләрәм ки, Азәрбајҗанда ишләдијим дөврлә республиканын һајатында елә бир мүрәккәблик олмамышдыр.

Мән Азәрбајҗандан 1982-чи илдә чыхмышам. Инди исә 1989-чу илдир. Әжәр республикада исә бир кәм-кәсир вардыса, бу өтән илләрдә оилары јолуна гојмаг оларды.

А.К.: Инди дә ДГМВ барәдә. Ордада баш вәрән һадисәләрә нечә бахырсыныз?

Б.Ә.: Дағды Гарабағда ва онун атрафында вәзијәт, Ермәнистанда Азәрбајжан арасында милләтләрарасы мүнәгишләр мәни дәрнгибән һәҗмәндәндиләр, нараһәт едир. һесаб едирәм ки, бүтүн буларын табағыны вахтында алмаг оларды. Гәти олачу котүрмәк ләзими иди.

А.К.: Мәсәләнд?

Б.Ә.: һадисәләр башлананда мән артыг пенсияја чыхмышдым ва вәзијәт барәдә кифајәт гәдәр мәдлуматым јохдур. Она корә дә чәтиндик чәкирәм ки, дөјәм: конкрет олараг һансы тәдбирләр корүлә биләрди. Лакин зәһнимчә, әкәр Азәрбајжанын рәһбәрлији гызышмагла олан һадисәләрә ләзими мәс'улијәтлә јанашсајды ва Ермәнистан рәһбәрлији илә (бу республикадакы мүүјән шәхсләрин Дағды Гарабағда вәзијәтә тәсир кәстәрликләрини нәзәрә алараг) тәрбијәни ва профилактик характерли гәти алашлар атсајды, мүнәгишәдән отүшмәк оларды. Бир дә мәркәзин гәти мөвгәји билдирилсәди. Мүнәгишә баш галдырандан сонра исә онун даһа дә дәрнләшмәсинә ва бу гәдәр узун чәкмәсинә јол вермәк олмады.

А.К.: Немә билдирсиниз, 70-чи илләрдә Дағды Гарабағын рәһбәрлији орала јашајан ермәниләрин һүгүтләрини позурдуму?

Б.Ә.: Әлбәттә јох. Дағды Гарабағ Мухтар Виләјәтинин бүтүн рәһбәрләри (инди исә кечмиш рәһбәрләри) ермәни идиләр. Белә һесаб едирәм ки, онлар дүзкүн сijasәт јерилдр, дүзкүн рәһбәрлик едилдр: Мәсәләнд, мән ДГМВ рәһбәрлији тәрәфиндән елә бир чилди позунтуја јол верилдијини көрмәмишәм. Тәәссүф ки, бу мухтар виләјәтдә вәзијәт кәскиндәшдикләнд сонра белә бир фикир ортаја чыхды ки, куја мүнәгишәјә сәбәб социал-итгисали саһәдә Дағды Гарабағын керилдији ва һәтта республиканын кечмиш рәһбәрлији тәрәфиндән ДГМВ-нин проблемләринә, онун әһалисинә дүзкүн мүнәсибәт бәсләнилмәәсилдр. Белә демәк үчүн әсасын олмадылар. Сәбәбләр исә әвжәдир. Әвү дә бу, јакшы мәдлумдур. Гарабағ мәсәләсинин мејдана кәлмәсинә социал-итгисали керилдији сәбәб олмасы барәдә чыхарылан нәтичә 1988-1995-чи илләрдә Дағды Гарабағ Мухтар Виләјәтинин социал-итгисали инкшафыны сүр'әтләндирмәк саһәсинә тәдбирләр һаггында Сов. ИКП МК-нын ва ССРИ Назирләр Советини гәрәрында тәклиб олунар. Бу гәрар 1988-чи илин мартында, мүнәгишә баш галдырандан дәрһал сонра гәбул едилмишдр. Гәрарда дејилди: "Сов. ИКП Мәркәзи Комитәти ва ССРИ Назирләр Совети гәјд едилр ки, Совет Иттифағынын бүтүн халгларынын гардашлыг комәји сајәсиндә Дағды Гарабағ Мухтар Виләјәти социал-итгисали инкшафда бәјүк мүнәффәҗијәтләр гәзәмишдыр. Халг тәсәррүфатынын мадди-техники базасынын мөһкәмләндирилмәси тәмин едилмишдр. Тәкәә сон 3 бешилдикдә сәнајә истеһсалынын һәмчи 3 дәрфәдән дә чох, кәнд тәсәррүфаты мәһсуллары истеһсалы 1,5 дәрфә артмышдыр". Сов. ИКП МК-нын керлији гыјмәт беләдир. ДГМВ социал-итгисали

инкшаф кәстәрчиләринә корә Азәрбајжанын ва Ермәнистанын орта республика кәстәрчиләрини үстәләмишдр. Виләјәтин итгисалијаты мөһз 70-80-чи илләрдә даһа долгун инкшаф етмишдр. Виләјәт мәркәзинә гәдәр дәмбирјәл хәтти чәкилмиш, Степанакертдә јарашылды вағзал, јени аеропорт тикилмишдр — биз Степанакерт, Баки ва Јереван арасында мүнәтәәм рејсләр тошкил етмишдик. Дәмбирчијана зәнк вуруб онунда разылашдыг ки, һава хәттләриндә һәм Азәрбајжан Мүли Авиасија Иларәсинин, һәм дә Ермәнистан Мүли Авиасија Иларәсинин тәјарәләри ишләјәчәк — көрүрсүнүзмү, бүтүн бу мәсәләләри ән хырда тәфәррүатына гәдәр немә һәлл едилдик. Виләјәтдә ири мүәссисәләр, ајагтабы фабрики, электротехника заводу, электрон сәнајеси конденсаторлары заводу, кәнд тәсәррүфаты машингајырма заводу ва саирә ачыламышды. Электрик станцияси илә билдиклә ики су анбры тиклик, суварма каналлары чәклик, бунлар ики рајонун су тәһнизатына хәјли јакшылашдырды. Узум истеһсалы 70-чи илләрин әввәлләриндәки 50-60 мин тондан 1980-чи илә 120-130 мин тонадәк артды. һейланларлыг мәһсуллары истеһсалы тәғрибән ики дәрфә чохалды. 170 мин нәфәр әһалиси олан хырда бир виләјәт үчүн бунлар аз дејил.

Социал-мәһәни саһәдә дә хәјли иш корүддү. Степанакертдә биз педагожи институт ачдыг. Белә хырда виләјәтдә бу, бәлкә дә ләзими дејилди, лакин биз јаралдычы зиялыларын арзусуна әмәл етдик. Институтда дәрәдәр Азәрбајжан ва ермәни дилләриндә апарылдылар. Мән бу барәдә демишәм. Јашајыш евләри, мәктәбләр, поликлиникалар тикилди. Драм театры реконструкция едилди, јени аваландыла тәһниз олунмушдү. Бәјүк бир сijasәи маариф еви тикилмишди — шәхсән өзүм тикинти заманы орала олмушам. Јени абиләләр, о чүмләдән ингилабчы Степан Шаумјана, ДГМВ-дә бәјүјүб бәја-баша чатмыш ермәни мәдәнијәт халимләрини абиләләр гојудурду. Инчәсәнәт халимләринин бир чохуна Азәрбајжанын халг артисти ва әмәклар артисти фәхри аллары верилмишди, һәр ил ДГМВ-дән олан көнчләр мүсабигәдәнкәнар јолда Азәрбајжанын ва олканын али мәктәбләринә гәбул олунурдулар. Шуша шәһәриндә бәјүк бир килсә варды. 1918-чи илдә дағдыламышды. Биз ону тамам-камал бәрнә етдик, Ермәнистандан усталар чағырдыг. ДГМВ-нин Ермәнистанда мәдәни әләгәләри хәјли кенишләнди — бу да бизим комәјимиз сајәсиндә олды. Ермәнистан назирликләри ва баш иларәләри рәһбәрләринин, театр ва концерт бригадаларынын, мәдәнијәт халимләринин, алимләринин виләјәтә келиш-кәлиши чохалмышды. һәр һансы бир мәдәнијәт барәдә сөз-сөһбәт үчүн һеч бир әсас јохдур.

Вәзијәт белә иди. Мүнәгишә башланандан бәри артыг 2 ил кечмишдр, ДГМВ-дә исә вәзијәт һәһки јакшылашмамышдыр, әкәни хәјли харабашмышдыр.

Лап дугалым ки, мүнәгишәнин сәбәби социал-итгисали саһә-

дә ДГМВ-нин керилежилер (һалбуки, күн киһи аҗындар ки, бу, белә деҗид), елә исе Сов. ИКП-нын вә ССРИ Назирләер Советинин ДГМВ-ја даир гәрарынын гәбул едилмәсиндә сонра (һәмнин гәрарда тәдбирләер комплексн ивәзәрдә тутудмуш вә виләјәтин инкишафы үчүн 500 милјон манат пул аҗрылмашдыр) көрөк вәзијәт нормаллашайы. Анчаг белә олмамышдыр. Демәли, сәбәб башгадыр

Хүсуси идарә комитәсинә бојук үмидләер бәсләнирлиди, анчаг бу үмидләер доғрулмады. Умумијәтлә, белә бир комитәнин јарадылмасы нә дәрәчәлә доғру иди? Көрүн нә алыныр: Бир тәрәфлән деҗилер ки, ДГМВ-нин проблемләрини сәрһәлләри гаҗылламаг јоду илә һәлл етмәк олмаз, диҗәр тәрәфлән исе хүсуси идарә комитәси јарадыдыр вә һәмнин комитә әслиндә ДГМВ-ни Азәрбајҗанын табелирилән чыхарыр. Комитә әслиндә һеч бир иш көрмәмишди, һәр шејән әввәл она көрә ки, онун рәһбәрләри мәсәләнин маһијәтинә вармыр вә тәрәфкешлик едиләр. Умумијәтлә, һеч бир јахшы иш көрүлмәмишди.

ДГМВ проблемләринин һәлли барәдә мәсәләнин өзүнүн гојулдушу дүзкүн деҗид. Дағлыг Гарабаг Азәрбајҗанын аҗрылмаз һиссәсидир вә белә олараг дә галмалдыр. Көрүндүјү киһи, бурада һәлл едиләс һеч нә јохдур. Һәгигәтән һәллини көзләјән мәсәлә исе јаранымыш милләтләрарасы мұнағишәнин тәнзимләнмәси, өзү дә бачарлыгча тез тәнзимләнмәсидир.

Азәрбајҗан чоһмилләтлә республикадыр, биз дә бејһәлмиләл тәрбијә, бүтүн халгалар арасында достлуғун мөһкәмләндирилмәси проблемләринә бојук диғәт јетиридик. Азәрбајҗан халгы һәмнәшә бүтүн халгалара мөһрибән мұнасибәт бәсләмишди. Күрчүстән, Ермәнистан вә Азәрбајҗан арасында интенсив әләгәләр мөвчуд иди. Тәчрүбә мұбадиләси едилди. Үч республика коммунист партијалары МК-ларынын биринчи катибләри һәр ил көрүшүр, республикаларарасы әләгәләри мұзакирә едилдиләр. Јадымдадыр ки, 1982-чи илдә, мән Москваја көчмәмишлән бир гәдәр әввәл Е.Шеварднадзе, К.Дәмирчијан вә мән көрүшдүк. Ермәнистанда, Јереванда олду бу көрүш: Биз фикир мұбадиләси апардыг, бир сыра мәсәләләр мұзакирә еләдик вә "Мәси" Истеһсал Бирлијиндә издиләмлы митингдә чыкыш едик. Бунун мұгабилиндә Вәзиревун белә бир бәјанаты чәфонкијјәт тәсирни бағышлайыр ки, куја Азәрбајҗан вә Ермәнистанын рәһбәрләри тәгрибән 15 ил бир-бири илә көрүшмәмишләр. Суал олду: Ичтиманијјәтә бу чүр јалан мәдлумат вермәк нәјә лазымдыр? Фүрәтдән истифалә елиб демәк истәјирәм ки, ермони халгына мұнасибәтим һәмнәшә достчасына мұнасибәт олуб. Мәсәлән, узун иләр маршал Иван Христофорович Баграманла арамыла шахәси достлуғ олуб. О, дәфәләрдә Бақыја көлмишли, республиканын шәһәр вә рајонларында олмушду. Бир әһвалаты данышым: Баграман икинчи дәфә Совет Иттифагы Гәһрәманы алына дајыг көрүләндә вәтәниндә онун бәстүнү гојмаг мәсәләсә ортаја

чыкды. О, Шаһхор рајонуныдакы дағлыг Чардакды көндилә анадан олуб. Бу көнд мөркәзлән хәји аралдыр. Баграман мәнлән тәбәгтә еләди: бүстү чабаныг чағларында онун тәбсил адыгы Кировабал шәһәриндә (бу, Азәрбајҗанын икинчи бојук шәһәриди) гојмаг олмазмы? Биз МК бүресунда мәсләһәтләшдик вә гәрара алдыг ки, маршалын хаһишини јерә салмајад, һәрчәнд бу, гојулмуш гајалардан кәнара чыкмаг иди. Кировабалда Баграман он көзәл кушәләрдән бириндә бағча сечди, биз дә бүстү орала гојдуг. Абидәнин ачылышы мұнасибәтилә шәһликләрдә иштирак етмәк үчүн мән дә Кировабалда кетдим, орала ишт гәјәдим. Ермәнистандан да нұмајәнлә һејәти дәвәт олунмушду. Сонра бизә бәлли олду ки, Баграман истәјир ки, доғма көндилә дојуш шәһрәти музеји јарадылсын. Биз бунунда әләгәләр КП МК-нын вә Назирләер Советинин гәрарыны һазырладыг вә бојук музей комплексн тикдик. Баграманла бирләкә онун ачылышына кетдик, гошну көндләрдән дә адамлар көлмишдиләр, митинг олду. Маршал Баграманын фәди музейи бах белә ачылды.

Мариетта Шакинјанла сәмими мұнасибәтимиз варды. 1975-чи илдә о, Москва нұмајәнлә һејәти тәркибиндә Азәрбајҗана көлмишли. Биз таныш олдуғ вә мән она тәклиф еләдим ки, республиканын гонагы сифәти илә бизлә галсын. Кировабалда, ДГМВ-дә вә ермониләр јашајән диҗәр рајонларда олду. Сонра онунла Бақыла көрүшдүк, базар күнү бағ евимә гонаг апардым. Мәнә белә бир шеј данышды: Бақыја сәфәри әрәфәсиндә Јереванда оларкән Ермәнистанын бәзи мәдәнијјәт хаһмләри она јанашыб демишләр ки, ДГМВ-нин Ермәнистанга керилмәси барәдә мәктуб гачырлайырлар. Шакинјан һәмнин мәктубу имзаламагдан бојун гачырмыш вә һәмкарларына мәсләһәт көрмүшдүр ки, бир даһа белә ишләрдә мөшғул олмасынлар. Амма Азәрбајҗанда оларкән о, ермониләрин вәзијәти илә маргаланышыды вә мәнә беләчә дә деди: "Сизлә ермониләр јағ ичиндә бөјөк киһи јашајырлар". Мәним ишләдијим дөврлә Дағлыг Гарабагда вәзијәт сабит иди, Азәрбајҗандан чыкмаг барәдә ДГМВ сакинләрдән КП МК-ја һеч бир јазылы вә ја шифаһи мұрачәнд олмамышды. Һеч бир вахт. Нә дахилдә, нә дә республикалар арасында һеч бир мұнағишә баш вермәмишли. Мән бирини дә ешитмәмишәм.

А.К.: Кәлин Дағлыг Гарабагда вәзијәтдән араланаг: Дејин көрөк, һазырда Азәрбајҗанда кәдән ичтиман процесләрә исе чә бахырсыныз?

Һ.Ә.: Мөтбуатдан мәнә мәдлумдыр ки, республикада вәзијәт сон дәрәчә мурәккәбди. Мәнә елә кәлир ки, республиканын рәһбәрлији даһа ағылды гәрарлар гәбул етмәлиди. Халгла ачыг диалога кирмәли, бүтүн гүвәләрин бирләшдирилмәси үчүн тәдбирләер көрмәлиди — башга чәрә јохдур. Лаһин мән бурада тәсирли тәдбирләер көрүлдүјүнү һисс етмирәм. Сөз чоһ, практик

ишләр исең дәп аздыр.

А.К.: Биз илди бөһран барәдә чох данышырыг: сijasи бөһран барәдә, иjtисали бөһран барәдә, мә'нәви бөһран барәдә. Нечә билдирсиниз? Партија, өлкә һәгигәтәни бөһран кечириләр? Јохса бу, шиширтмәдир?

Һ.Ә.: Бәли, һесаб едирәм ки, бөһран вәзијәтилик. Әлбәттә, әввәлләр олмајан мурәккәб sijasи процессләр кедир. Бу, мһүм мәсәләдир вә ајрыча сөһбәтнин мәвзусу олмадылар. Әжәр сизин редакцияныз истәсә, хүсуси олараг көрүшә биләрлик.

А.К.: Сиз узун мүддәт сусмусунуз. Бәс кәләчәклә? Јенә дә сусачагынызмы?

Һ.Ә.: Андреј Викторович, әввәлә, мән сусмамышам, јадынызда варса, 1989-чу илин апрелидә МК пленумунда чыкыш етмишәм. Мәнә елә кәлди ки, һамыја чакаб вердим. Даһа әввәд, өтән ил "Литератураја газета"да дәрч олунмуш мәғәләјә чакаб көндөрмишдим. Анчаг ону дәрч етмәдиләр. Бундан сонра даһа сусмајачагам...

А.К.: Билдиримә көрә, Москваја кәчәндә бүтүн сөвијәләрдә ишләмәк үчүн хејли "өз" адамынызы һазырламышыңыз...

Һ.Ә.: Андреј Викторович, чидли сөзүңүздүр? Бәлә шеји нечә дилинизә кәтирирсиниз? Бу ки, чәфәккијатдыр. Суи-истифалә үстүндә чәзаландырылгымыз адамларын үјдурмасыдыр.

А.К.: Һејдәр Әлијевич, бәлә адамлар чохму олуб?

Һ.Ә.: Кијајәт гәдәр. Онлар вәзифәләриндән мәһрум едилдиләр, инзибати органлар тәрәфиндән чәза, партија чәзасы алырдылар. Бу күн республикала елә бир шәрант јарадылыб ки, һәмнин адамлар башларыны галдырмышлар вә горхусуз-һүркүсүз һәр чүр чанфәшанлыг көстәриләр. Чоху мәнән саләчә олараг гисас алыр.

Бүрө үзвләри, дијкәр рәһбәр ишчиләр илә мүнәсибәтним рәсми мүнәсибәт иди. Бу мүнәсибәтләр һөрмәтчил характер лашыјырды, лакин чидли вә тәләбкар мүнәсибәт иди. Неч бир вахт әтрафымда өзүмә јахын олан адамлардан ибарәт дәстә багламамышам.

А.К.: Амма киминләсә шәхси достлуғунуз вардымы?

Һ.Ә.: Рәһбәр ишчиләрдән неч бири илә шәхси достлуғум олмајыб. Бу, бәлкә дә хасијәтнимдән ирәли кәлир, демәк олар, ишдән савајы неч нәјә мараг көстәрмирдим. Ова, балыг тутмаға јетмирдим. Доғрудур, тез-тез симфоник концертләрә, театрлара, тамаша тәдбирләринә кедирдим. Әсасән бағ евиндә галырдым; мәнән савајы Али Советин Рәјасәт Һеј'әтинин сәдри, Назирләр Советинин сәдри вә МК-нын икинчи катиби дә һәмнин бағ евләри гәсәбәсинин әразисиндә јашајырдылар. Базар күнләри бир јердә кәзинтијә чыхыр, чимәрликдә олурдуг, лакин мән асудә вахтымы, аләтән, өз аиләмлә кечирирдим. Неч бир "јахын адам"ым јох иди. МК бүросунда, катиблијин ичласларында там дискуссия азалдыгы һөкм сүрәди. Бә'зи јолдашлар елә зәни

еләрдиләр ки, ичласбаздыгла мәшгулуг. Бир мәсәләнин мұзакирәси бә'зән 3-4 саат чәкәрди. Анчаг биз һәр кәсин өз рә'јини сөјләјә билмәси, һәр шеји ајдылашшырмаг вә дүјкүн гәрар гәбул етмәк үчүн вахта гызыргаламздыг.

Әлбәттә, бүкүнкү мөвгеләрдән демәк олар ки, ишимиздә һәддән зијадә тәмтәраг, дәбләбә варды, хүсусән дә мухталиф тәдбирләри һазырлајанда вә кечирәндә. Амма бу, үмуми азарымыз иди...

А.К.: Сиз Брежневин кәлишини нәзәрдә тутурсунуз?

Һ.Ә.: Тәкчә ону јох. Туталым, елә Брежневин кәлишини көтүрөк. Сов. ИКП МК Баш катибинин сәфәри һәмишә һадисәдир. О вахтлар исе бәлә бир практика тәшәккүл тапмышды ки, һәм өлкә лахилиндә, һәм дә харичдә Брежневи тәнтәнә илә гәбул едилдиләр. Неч бир республика истисналыг тәшкил етмирли. Әжәр һараласа ону өвәлжи сәфәриндән пис гаршыла-сајдылар, буну баша дүшмәк олмазды. Јәгин ки, бәлә бир практиканы исләмәк лазымдыр, лакин буна көрә бирчә Азәрбајҗаны гынамаг сон дәрәчә әдаләтсизликдир... Јери кәлмишкән, мән Хруштовун 1960-чы илдә Бақыја кәлишини хатырлајырам. Ону сонралар Брежневи гаршыладығымыздан неч дә аз тәмтәрагла гаршыламадылар. Көрүнүр, иш шәхсијәтдә дејилдир, статусла вә јаранмыш ән'әнәләрдәдир.

А.К.: Бәс Брежневин алдыгы һәдијәләр?..

Һ.Ә.: Биз она хүсуси һәдијә бағышламамышыг...

А.К.: Бәс гашлы үзүк?

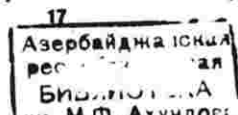
Һ.Ә.: Дүз демирләр. Биз она гашлы үзүк бағышламамышыг О, тәјјарә илә Бақыја кәлиб трапдан енәндә бармағында гашлы үзүк көрдүм. Мәнә аеропортдакы көрүшүн фотошәкли вар, орада үзүк ајдын көрүнүр; Бақыда исе она неч ким гашлы үзүк бағышламајыб. Јери кәлмишкән, "Смена" журналы бу барәдә дәрч етдији јазыја көрә мәнән рәсми шәкилдә үзр истәмишдир.

А.К.: Бәс хәнчәр?

Һ.Ә.: Бәли, 18-чи ордунын ветеранлары, нечә дејәрләр, һәмнын көзү габағында, Бақыннын мәркәзиндә Брежневә кичик Гафғаз хәнчәри бағышладылар. Бу, Брежневин Бақыја кәлиши илә әлағадар тәдбирләрдә нәзәрдә тутулмушду.

А.К.: Лап јахшы. Бәс хүсуси олараг Брежнев үчүн тикдилриниз ев нечә олсун?

Һ.Ә.: Инди адамларда сенсасијаја мејла хејли күчләниб. Куја Брежнев үчүн тикдилриниз гонаг еви барәдә суал да бурадан ирәли кәлир. Иш бәлә олуб. Бақыда елә бир гонаг еви јох иди ки, харичи гонаглардан өтрү дөвләт игәмәтжаһы кими истифалә едә биләк. Биз шәһәрин мәркәзиндә бәлә бир ев тикмәји гәрара алдыг. Ону Назирләр Советинин вәсәити һесабына тиклик, бүдчәнин дијкәр бәндләриндән пул көтүрмәдик. Назирләр Советинин исе истифалә едилмәјән вәсәити даим олур. Брежнев

Һөмин евә дүшдү, харичи дөвләтләрин рәһбәрләри дә орада галырдылар. Јери кәлмишкән, Сијаси Бүронун инди иш башында олан үзвләри дә орада галыблар. Вә бирдән һөмин ев илә әләгәдәр һај-күј башланыр, "мә'лум олур" ки, мәхсуси олараг Брежнев үчүн тиклимишдир. Бу ки ахмаг сөһбәтдир. Брежневин өзү Бакыда јашамаг нијјәтинә дүшмөмишли, демәли, биз һөмин еви ондан өтрү тикә билмәздик. Сонрасы да буаур ки, биз һарадан биләјдик ки, о, Бакыја кәләчәк, јохса јох?! Өтән ил һөмин еви Нихаһ сарајына чеирмәк барәдә гәрар чыхармышлар. Зәннимчә, сенсасија хатиринә белә етмишләр. Јахшы билирәм, бу бина дахили гурулушуна көрә һөмин мөгәдләр үчүн сон дәрәчә јарарсыздыр. Бу јакынларда Иранын башчысы Бакыја кәләндә ораја дүшмүшдү. Евин үстүндә Иран бајрагы галдырылмышды. Јахшы, бәс буна нә ад верәк? Белә чыхыр ки, харичи дөвләтин башчысыны Нихаһ сарајында јерләшдиришләр, елә дејилми? Һалбуки, бүтүн өлкәјә чар чәкмишдиләр ки, бу гонаг еви тәзә евләнәләрин сәрәнчамына верилир. Биздә мүхтәлиф рејонларда, хусусән дә курорт зоналарында кефин истәјән гәдәр ири һөкүмәт маликанәләри вар, әксәријәтинин дә илдә бир-ики дәфә гонаг-гарасы олур. Мән буну јахшы билирәм. Бәс елә исә Азәрбајҗанда, түкәнмәз имканлара малик республикада гонаглары лајингинчә гәбул етмәк үчүн чәми-чүмләтаны бирчә игәмәтҗаһ нијә тикмәк олмазды?

А.К.: Загафгазија республикаларынын рәһбәрләри һеч вахт "варлыга дарлыг" еләмәјибләр: Һамам, баг евләри, зәнжин һаһарлар, һәр чүр... дејәк ки, әјләнчәли тәдбирләр. Бу барәдә нә дејә биләсиниз?

Һ.Ә.: Һесаб едирәм ки, бу, бүтөвлүкдә гәрәзли фикирдир. Мән билдирәм ким нечә јашајыб, анчаг дејә биләрәм ки, бүтүн өмрүм боју садә јашамышам. Өзүм үчүн һеч нә тикдирмөмишәм — нә мүлк, нә маликанә, нә бағ еви. Һеч нә! Һәлә 1960-чы илдә алдығым үчотаглы мәнзилим варды вә орадан һеч јана кәчмөмишдим. Әсасән исә дөвләтин бағ евиндә галырдым. Бу, чоҳдан тиклимиш балача бир ев иди. Республиканын диҗкәр рәһбәрләри дә белә евләрдә јашајырдылар. Јери кәлмишкән, бурала, Москвада да нә мәнним, нә дә аилә үзвләримин шәхси бағ еви вар.

А.К.: Өзүнүз нечә билирсиниз: ишиниздә һансы нөгсанлар варды?

Һ.Ә.: Әлбәттә, ишимдә нөгсанлар вар иди. Мән онлар барәдә МК пленумларындакы чыхышларымда һөмишә ачыг вә өзүнүтәнгид бахымындан сөз ачырдым. Бә'зиләринә елә кәлирди ки, мән һөддән зијадә тәләбкарам, һәр шејә баш гошанам вә бә'зән тәләбкарлығым амансызлыга кәлиб чатыр. Нә дејә биләрәм... Һәр һалда һөмишә мәнә елә кәлирди ки, чыхардығым һәр бир гәрарын реал әсасы вардыр. Тәбиәтим е'тибары илә мән даим либерализмнә әләјһдары олмушам.

А.К.: Әләјһдары олмусуруз?

Һ.Ә.: Бәли, либерализмин. Мәсәлән, адамларын башыны сығаллајан шәхсләрдән хошум кәлирди. Ән ағыр сәһвләрим кәдр ишиндәки сәһвләр иди — көрүрдүм ки, 70-чи илләрдә јетишиши вә мәс'уд вәзифәјә ирәли чәкдјимиз шәхсләр зәннимизи алдадыр вә суи-истифадәјә јол керирләр. Биз, тәқрар едирәм, һеч вахт "мунадири шәрәфи"нин мүдафиәсинә галмышдығ. Индики кәдр корпусу әсасән 70-чи илләрдә формалашмыш шәхсләрдән ибарәтдир. Биз хусуси олараг чавабанлары Москванын вә өлкәнин диҗкәр шәһәрләринин али мәктәпләриндә охумаға көндәридик. Республиканын кәләчәјини дүшүнәрәк, мән шәхсән өзүм бу мәсәләләрдә мөшғул олурдум.

А.К.: Инди исә бир гәдәр мөвзудан кәнара чыхаг. Мәнним үчүн марағлыдыр: Андропов барәдә фикриниз нечәдир?

Һ.Ә.: Јури Владимирович Андроповла јахын јоллашығ мүнасибәтимиз варды. Бу мүнасибәт һәлә ДТК-да ишләјим дөврдә јаранмышдыр. Бүтүн кечмиш рәһбәрләри дәнәтләмәк азаримыз бу күн Јури Владимировичә гаршы мүнасибәтнимиздә дә өзүнү бүрүзә верир. Онун да һөввәси кәлиб чатымышдыр. Ону јахындан таныјан бир адам кими бу, мән јандырдыр. Андропов һәнәнк миҗаслы шәхсијәтдир, о, Сијаси Бүролакы ән савадлы вә зијалы адамлардан бири иди, тәвәзәкарлыгы вә принципаллыгы јахшы мә'лумдур. О, әгидәли бејнәлмиләлчи иди, милли мәсәләләри дәриндән билдири, онлардан јахшы баш чыхарырды. Баш кәтиб оландан сонра өлкәдә гајда-ғанун јаратмағ һәминә чәсарәтли аддымлар атмышды. Москвада ишә кәчмәк барәдә онун тәклифи мәнним үчүн сон дәрәчә көзләнилмәз олду. Республикада өзүмү кифајәт гәдәр инамлы һисс едирдим, адамларын мәнә гаршы мүнасибәти јахшы иди. Мүлаһизәләрим Јури Владимировичә сөјләдим. Чавабында деди ки, Үмумиттифағ сәвијәли мәсәләләрә кечмөјимин вахты чатыб, мәнним көмөјимә онун етиҗаҗы вар. Психоложи чәһәтдән мәнним үчүн асан дејилди, анчаг кизләтмирәм, тәзә иш јаман дөшүмә јатырды вә она көрә дә һөввәслә чалышырдым. Сов. ИКП МК Сијаси Бүросунун гәрары Азәрбајҗанда икәмә'налы гаршыланды. Вәтән-пәрвәрдик һисси адамлара һаким кәслимишли. Республиканын тарихиндә илк дәфә онун нүмајәндәси белә е'тимада лајинг көрүлмүшдү. Лакин ејни заманда онлар тәәссүфләнирдиләр ки, мән чыхыб кедирәм. Һәр һалда асандыгла ајрылмадығ.

А.К.: Һејдәр Әлијевич, марағлыдыр, јарадычы зијалыларда мүнасибәтиниз нечә гурулуруз?

Һ.Ә.: Онлар даим мәнә јахын идиләр. Буна дахили тәләбат дујурдум. МК-нын биринчи кәтиби оландан сонра әләгәләримиз кәшишләрин нә мөһкәмләнирди. Мән буну фәалијәтимин мүһүм чәһәти сәјирдым, даим јарадычылығ иттифағларынын ишиндә иштирак едиридим, гурултајларында чыхыш едиридим. Зијалыларда фәрди көрүшләр заманы мәншәт проблемләри, тәшкилати проб-

демлөр дә ортага чыкырды. Биз онлары һәмишә јодуна гојурдуғ. Јазычыларын хәһишинә чаһаб оларағ, јени бөјүк нәһријјат ачдығ, јарадычылығ еви тикдик. Орала кечирдијим бир базар күнү иди дә хәтирмәләдир. Бақыда олан јазычыларын һамысы ора кәлмишли. Бүтүн күн әрзиндә — ичләс салонунда, чајхана-да, паркта бир јерлә олдуғ. Бәстәкарларын бөјүк бир групу илә көрүш дә беләғә унутулмаздыр. Һәмин көрүш Назирләр Сове-тинин шәһәрин көнарындыкы бағында олду. Онлар арваллары илә бирликдә кәлмишлидир. Мусигинин проблемләри барлә сәмини сөһбәт алынды. Имкандарын дахилиндә мөдәнијјәт хә-лимләринин әсәрләри илә таныш олду, концертләрә, тамашалара, рәссамларын с'малатханаларына, әләби ахшамлара келдирим. Азәрбајҗан филармонијасына мунтәзәм кедәркән симфоник кон-цертләрә МК бүросунун үзләрини дә'вәт етмәјә башладым, сонралар, демәк олар, бүтүн партија вә совет фәаллары бизә гошудулар. Концертләрә белә коллектив сурәтлә кетмәјимизи Д.Кабалевски бир дәфә чидди мусигини динләмәк институту алдандырмышды.

Азәрбајҗан зиялылары там фәалијјәт азадлығына малик идиляр. Биз јарадычы зиялыларын фәалијјәтинә мөһдуијјәт гојмурдуғ. Јазычылар, рәссамлар, бәстәкарлар кәскин сурәтдә бир-бириндән фәргләнирдиләр, сәрбәст оларағ форма вә жанрлар сечирдиләр. Биз һеч вахт онларын ишинә гарышмырдығ. Бә'зән јарадычы зиялыларла ајры-ајры рәсмин шәхсләрин гаршылығлы мүнәсибәтләриндә мунәғишәли вәзијјәтләр јаранырды. Бир дәфә мәнә шикајәт кәлиб чатмышды ки, КП МК-нын нумәјәндәси бизим "Азәрбајҗанфилм"ин тәзә филминин бурахылышыны гада-ған етмишдиляр. Демә, Рүстәм Ибраһимбәјовла Јули Гусманын јаратлығлары "Гум үзәриндә ев" филминә бахыш заманы о, тәҗлиғ едиб ки, баш гадын гәбраманьнын јарычылығ вәзијјәтдә тәсвир олундуғу калрлар жөтүрүлсүн. Ишә гарышмалы олдуғ. Мән кинофилмә бахыб делдим ки, калры кәсмәк ләзим дејил. Бурада мән вәзијјәт үчүн һеч бир тәһүкә жохлур вә үмумијјәтлә, јарадычылығ просесинә гарышмағ ләзим деји.

Н.Тихонов, В.Катајев, К.Симонов, К.Марков, Н.Грибачов, Р.Һәмзәтов, М.Кәрим, В.Карпов, И.Абашилзе, Ј.Исајев, Ф.Куз-нетсов, А.Иванов, А.Софронов, Т.Хренников, Д.Налбалдјан, Б.Угаров вә башгалары илә марағлы вә мәзмунду көрүшләри вә сөһбәтләри дәрин разылығ һисси илә хәтирләјирам. Бир дәфә бөјүк актјор Аркади Рајкин Бақыда гастрол сәһәриндә иди. Биләндә ки, онун ад күнүдүр, елә һәмин ахшам бағ евинә гонағ чағырдым вә бајрамыны орада јахшыча гејд етдик. Ики дәфә ССРИ Јазычылар Иттифағында оларкән республикала баш верән просесләр барлә данышмышам, суаллара чаһаб верми-шәм. 1975-чи илә, биринчи чыхышымдан сонра Серкеј Баруз-дин тәклиф еләди ки, мән и Јазычылар Иттифағына гәбул етсинләр. Әлбәттә, мән буну зарафат кими гаршыладым. Елә

онун тәшәббүсү илә "Дружба народов" журналы Бақыда кечи-рилмиш "Халғларын достлуғу әләбијјатларын достлуғудур" Үму-миттифағ јарадычылығ конфрансындакы мә'рузәми 1980-чи илә чап етди. Тәәссүф ки, јенидәнгурма илләриндә елә һәмин Баруздин ишин маһијјәтинә вармадан ДГМВ-дәки һадисәләрлә әлағәдар мән и күнаһландырмышдыр.

А.К.: Азәрбајҗанда тамашалар, филмләр гадаған олунурду-му? Әлјазмалары нечә?

Һ.Ә.: Көрәк бағышлајасыныз, Андреј Викторович, мән ишлә-дијим дөврдә бирчә дәфә дә олса, һәр һансы бир инчәсәнәт әсәри гадаған едилмәмишдир. Мән делдим ки, биз әләбијјат вә инчәсәнәт хәдмләринә там бәди јарадычылығ азадлығы вер-мишдик, һеч кимә һеч нәдә мөһдуијјәт гојмурдуғ.

А.К.: Јарадычы зиялылар арасында диссидентләр вардымы?

Һ.Ә.: Һәғиғи мәнәла диссидент бизлә јох иди. Амма бәлкә дә диссидент мәнз она көрә јох иди ки, биз үмумијјәтлә онлары ахтарыб тапмырдығ.

А.К.: Сиз ДТК-да ишләдијиниз вахт белә проблемләр ортага чыкырдымы?

Һ.Ә.: Јох, һеч вахт.

А.К.: Бизлә белә бир ән'әнә вар: Сияси Бүрүнүн үзвү вәзифәдән чыхар-чыхмаз башлајырлар ону тәғид еләмәјә. Сиз-чә, нијә беләдир?

Һ.Ә.: Белә һесаб едирәм ки, бу, гејри-нормал һалдыр. Нијә белә олур? — дејә билмәрәм. Мән билән бу, сияси мөдәнијјә-тин чатышмамыннан ирәли кәлир.

А.К.: Немә билирсиниз, әкәр бу күн сиз Азәрбајҗанын рәһбәри олсајдыныз, индики вәзијјәт мүмкүн олардымы?

Һ.Ә.: Дүзүнү десәм... мән... буна инана билмирәм. Мән пенсијадајам. Азәрбајҗанда нәләр баш вердијини, халғмыны күзәрәнынни нечә чәтинләшдијини бөјүк тәәссүф һисси илә мұшаһидә едирәм. Бүтүн бунар сон дәрәчә ағырдыр. Буналары јаман үрәјимә салырам. Билмәк истәсәниз, мән и үчүн бу фәһиәдир.

*Сөһбәти јазды О.ДРЮМИНА.
Москва, 29 ноябр 1989-чу ил.
"Театрналаја жин" журналындан (№4, 1990)
тәрчмә едәни: Шахир ЈАГУБОВ.
("Јени фикир" гәзети, 30 март 1990-чы ил.)*

ҲЕЈДӘР ӘЛИЈЕВЛӘ ВЈЕТНАМА КЕДИРДИК...

Москванын "Руслит" нәширияты Владимир Медведевин "Архада даҗанмыш адам" китабыны бу кунләрдә чапдан бурахмышдыр. Муәллиф исте'фада олан ДТК генералдыр, тәҗрибән 30 ил кечмиш ССРИ дәвләти башчыларынын шәхси муһафизәси структурунда чалышмышдыр. Л.И.Брежневин вә М.С.Горбачовун шәхси муһафизәсинин рәиси олмушдур. Брежневин вәфатындан сонра бир муддәт ДТК-нын 9-чу идарәсинин 18-чи бөлмәсиндә "сырауи ишдә" чалышмышдыр. "Архада даҗанмыш адам" китабындан диггәтинизә чатдырдыгымыз нарча да һәммин дөврә аиддир.

18-чи шө'бә мухтәлиф нүмәјәндә һеј'әтләринин — һәм харичи, һәм дә бизим нүмәјәндә һеј'әтләринин башчыларынын тәһлүкәсизлијини тә'мин едир. Әвжәр әввәлләр Баш катибин "тәһкимчиси" кими мән өзүм тәһлүкәсизлик хидмәтинин ишини истигамәтләндирир вә јохлајрдымса, инди бирбаша ичрачы олмушдум...

Алдыгым илк тапшырыглардан бири Назирләр Совети сәдринин биринчи муавини, Сијаси Бүрөнун үзвү Һејдәр Әлијевин Вологдаја вә Череповетсә сәфәрини һазырламаг олду.

Будур, мән габагчадан сәфәр јеринә кејиб, вилајәтин партија вә совет рәһбәрләри илә, әлбәттә ки, јерли дәвләт тәһлүкәсизлији хидмәтләри вә милис илә, тәсәрруфатчыларда көрүшүрәм. Сәфәрин мүддәтләрини вә програмыны разылашдырырам. Иш чохдур, һамысы да вачиб ишдир — һеч нәји нәзәрән гачырмаг олмаз. Аеропортда мејданчаны һазырламаг вә ону режим вәзијәтинә кәтирмәк лазымдыр. Постларын јерини мөјјәнләшдирмәк кәрәкдир. Һөрмәтли гонагын кәлмәсинә бир күн галмыш хүсуси комиссијанын јохламасындан кечмәли олан нәглијјаты сечмәлисән... Маршрутун кечәчәји јолу (бу јол саһәләрә бөлүнүр, саһәләр арасында әлагәләр разылашдырылдыр, еһтијат јол нәзәрлә тутулур), мүшәјәтчиләри һазырламалысан. Даһа сонра игәмәтжаны мөјјәнләшдирмәк лазым кәлир...

Мән Әлијевни аеропортда гаршылајрам. Нүмәјәндә һеј'әтинин башчысына протоколда нәзәрлә тујулмуш гәјдалда мө'лумат верирәм: "Сизин сәфәриниз һазырланмышдыр". Јахуд да бә'зән белә демәк лазым кәлир: "Кечәчәјиниз јолун маршруту дәјиш-

дирилмишдир". Гонаг буну билмәлидир, чүнки гонагтәрвәр ек саһибләри "бадалаг кәлә биләрләр": "Биз истәјрилик ки, даһа јахшы олсун, амма сизинкиләр кәллиләр вә һәр шеји дәјишдирдиләр..."

Һәр шеј нәзәрә алыныр: тәкчә зөвләр дејил, әркәсөјүнлүк дә. Отаглар нечә олмалыды; пәнчәрәләр һара — шимала, јохса чәнуба, чај үзүнә, јохса мешәјә бахмалыдыр. Пәрдәләр нечә олмалыдыр — галын, јохса шәффаф, һансы рәнжлә; ванна отагында ишыг нечә олмалыдыр — парлаг, јохса "боғучу"; чарпајылары нечә јерләшдирмәк лазымдыр? Әлбәттә, сәфәр јеринә учмаг әрәфәсиндә мән Әлијевин "тәһкимчиси" илә көрүшүб, онун рәһбәринин вәрдәшләрини вә зөвгүнү ајдылашдырмага чалышырам...

Зәһмәтли ишдир, лакин хошума кәлир, чүнки әввәлкинә нисбәтән даһа чанлы ишдир. Динамик ишдир, рәнжарәнж ишдир. Биринчи шәхсин јанында оlanda габагчадан һазырланмыш "чанлы дәһлиз"дән кечирсән, һәр шеји машинаны пәнчәрәсиндән көрүрсән, һеч кимлә адам кими бирчә кәлмә дә кәсә билмирсән — санки аквариумдасан. Инди исә һәр шеји өз әлинлә јаралдырсан. Елә һәмин Әлијевин Вјетнама сәфәрини дә мән һазырладым. Електрик стансијаларында, заводларда олдум, кәндләри кәздим, нәфәс дәрмәдән бүтүн өлкәни кәзиб долашдым, бә'зән елә олурду ки, күн әрзиндә дилимә бир бүтербордан савајы һеч нә дәјмәзди. Лакин әвәзиндә мараглы адамларда таныш олдум, өлкәни таныдым, онун һәјәтаны ичәридән көрдүм. Мәним тәрәфимдән ишләр киртләјчән иди, гәјда-ганун, асајиш, ачығыны дејәк ки, лазымы сәвијјәлә дејилди. Заводларда, сехләрдә дашкөмүр, шлаг галаглары јығылыб галмышды, кирши-чыкыш гапылары јох иди, һәр јан чала-чухур иди. Поладәритмә заводунда көһнә мартен собаларынын јанында үст-үстә јығылыб галмыш мәрми килизләри диггәтими чәкди. Нараһатлығымы көрүб: "Јох, әши, онлар партлајан дејил" — дејә мәни инандырмага башладылар, амма нәдәнсә килизләри јығыб-јығышдырмагдан да бојун гачырдылар. Һәр һалда нәји исә дүзәлтмәк мүмкүн олду: Мәсәлән, мәним ханишимлә чәјлардан биринин саһилиндән бәрәјә доғру апаран көрпүчүк гурашдырдылар, маршрутлардан бирини дәјишдирдиләр вә саира.

Һејдәр Әлијев оғлу кәлиб чыкканда мән килизләр бәрәдә она мө'лумат вердим вә ханиш етдим ки, завода кетмәкдән имтина етсин. "Олмаз — дејә о, чаваб верди, — орада бизи кәзләјирләр, кетмәк лазымдыр". Онда мән тәклиф етдим ки, һәмин собадан кен кәзсин. Әлијев мәнимлә разылашды. Демәк лазымдыр ки, о, үмумијјәтлә, шәргли олмасына бахмајараг, васвасы адам дејилмиш. Сәфәрин тәшкилиндән чох разы галды вә көрүшләрдән сонра тәјјарәлә мәнә тәшәккүр етди: "Һәр шеј

“СӨЗ ИСТӘЈИРӘМ...”

Јазы Али Советдә ишләдијим дәврлә бағлы һазырладығым китабын әлјазмасындан көтүрүлмүш парчадыр, 1992-чи ил мај һадисәләриндән бир нечә күн өввәл гөләмә алмышдыр. Мүәллиф.

Аләтән сессиягабағы күнләрдә кечә саат икијә-үчәдәк, бәзән исә һәтта сәһәрә гәдәр ишдә галардыг. Һәрдән исә сәһәрләр евә келиб јуунараг јенилдән кернјә гајыдар, беләликлә, јүксәк иш габилијјәтимизи сахлајардыг.

О кечә көзүмүн өнүлдән узун мүддәт чәкилмәјәчәкдир. “Демократик” сечкиләрдән сонракы илк сессияја чидли һазырлыг келирди. Чох агыр бир сессия кечәчәји көзләнирди. Әввәлкиләрин һеч биринә бәнзәмәјән сессия. Онлар, јәни “Мүстәғил Азәрбајчан” депутат блоку (бу блок сонрадан јараначагды, һәләлик исә коммунистләр үчүн “субуландыран”, “иш көрмәјә имкан вермәјән” чәбһәчиләр) нә дејәчәкли, “нохлуг” нә чаваб верәчәкли? Һәм “мәләум”, һәм дә гејри-мүәјјән иди. Бирчә шеј ајдын иди: сессияда чохлуг тәшкил едәнләр коммунистләр, асасән “јухары”нын “добросу”ну аланлар олса да, даһа көһнә стеротипләр кечмәјәчәклир!

Кечәјары Али Советин сәдри Е.Гафарова илә гыса сәбһәтим олду. Урәјим һеј мәнә дејрди ки, сессиянын биринчи күнү һејдәр Әлијев чыхыш едәчәк, һисс едирдим ки, дарыхмышдыр хитабәт күрсүсү үчүн, өзүнүн ирәли чәклији адамларла тәәссүратыны бөлүшдүрмәк үчүн.

— Елмира Микајыловна, — дедим, — јәгин ки, һејдәр Әлијев чыхыш етмәк истәјәчәк...

Сөзүм ағзымда галды:

— Ајаз Ниязович дејиб ки, чыхыш етмәсин!

Өзүмдән асылы олмајараг:

— Чох наһаг — дедим. — Онун јеринә олсам, фәједә Әлијевин голуна кирәрәм, о баш-бу баша келиб-кәләрәм, икичә суал верәрәм: “Һејдәр Әлијевич, сәһһәтиниз нечәдир? Нәјә ештијачыныз вар?” Ахы, о, халгмызын танынмыш ағсагалды, нүфузлу бир оғлудур. Ағсагал сөзүнә исә һәмишә ештијачымыз олуб. Анам дејәрди ки, “Ағсагала, агбирчәјә һөрмәт гојулмајан

әиләдә бәрәкәт чәкиләр, о әилә Аллаһын бәласына кәләр”. Ағсагала һөрмәт халгмызын танына ана сүлү илә бирчә дахил олур. Бу әнгәнәни позмаг бизә јарашмаз. Истәсәниз дә, истәмәсәниз дә Әлијев чыхыш едәчәк! Вај о күндән ки, кимсә дуруб ондан һајыф чыхсын. Бу нә сизин, нә дә президентин нүфузуну артырмајачаг. Әксинә, халг арасында јахшы рәј јаранмајачаг. Сиздән артыг дәрәчәдә хаһиш едирәм: Кимин исә онун үзүнә ағ олмасына бир сәдр кими имкан вермәјин. Гојмајин ки, ағсагалы һөрмәтдән салмага чәлд көстәрәләр.

Һашијә: Али Советдә ишә кәллијимин илк күнү сәһәрдәләрә танышлыг заманы мүхтәлиф кағызлар арасында ССРИ халг депутаты Мирзә Ибраһимовун әризәсини көрдүм. Онун гыса көрмүнү белә иди: “Сәһһәтимә көрә Москваја келиб-кәлмәјә, гурултај вә сессияларда иштирак етмәјә гүввәм чатмыр. Олур ки, депутатлыг сәләһијјәтини дајандырмаг фикринләјәм. Хаһиш едирәм, истәфамы гәбул едәсиниз”.

Әризә чоһдан јазылса да, һеч бир нәтичәси олмамышдыр. Бу мәни дүшүнмәјә вәлар етди: “Көрсән нә сәбәбдән бу күнә гәдәр халг јазычысы Мирзә Ибраһимов депутатлыг мандатыны тәһвил вермәмишдир?” Ағлыма гәрибә бир фикир кәлди: “М.Ибраһимов Нахчывандан ССРИ халг депутаты сечилиб. Әкәр о кернү чагырыларса, јәгин ки, нахчыванлылар сырадан чыхмыш депутатын јеринә Һ.Әлијев сечәчәклиләр”. (Елә зәни едирдим ки, онун бүтүн даирәләрдән депутатлыга һәмизәлијјинин ирәли сүрүлмәси шәрәф һесаб олунмалыды). Мәһз буна көрә дә әризә говлугда “һәркәтсиз” галмагга давам едирди. ССРИ дағыландан сонра ону архивә вердиләр.

Һалбуки, республикамызын бу агыр күнүндә Әлијев ССРИ Али Советинин сессия вә гурултајында чоһ иш көрә биләрди. О, өз нүфузу илә дағылмыш ССРИ-нин кечмиш рәһбәрләринин бир чоһуна тәсир көстәрә биләрди вә көстәрәчәкли дә. Инанырдым ки, о дәврүн ән бөјүк “актјор” Горабачов да ондан чәкинәчәклир. Ахы, бу һәгигәт иди ки, Һ.Әлијев кими бөјүк дипломатын, сјасәтчинин гаршысында дуруш көтирмәк һәр кишинин иши дејилди. Демәли онун ССРИ халг депутаты сечилмәмәси әслиндә бөјүк сәһв иди. Јадыма рәһмәтлик Исхәндәр дајымын сөзләри дүшүр: “Оғул, вәллад бу јаша чатмышам онун кими дүз адам көрмәмишәм. Данышанда ағзында дүрр төкүлүр. Бир сөзүндә јалан көрмәзсән. Бәјәм дејир ки, оғурлуг един, чиб косин? Јох! Өзүмүзүк жунаһкар бүтүн ишләрдә. Онун дедикләринин һамысына әмәл етсәк ишимиз дүз кәләр, чоһ шеј газанарыг”. Исхәндәр дајынын сәммийәтинә инанмаја билмәздим.

Бу күн һејдәр Әлијев республикамыза һеч бир заман олмалдыгы гәдәр лазымдыр. Онун түкәнмәз енерјиси, ишыглы зәкасы гыса мүддәт әрзиндә хидмәти нәрдинванла јүксәк сүрәтлә галхмасына имкан вермишди. Әввәлләр һеч кимин ағлына да

кәлмәззи ки, бир вахтлар һеч ким тәрәфиндән таныммаҗан ади азербайҗанамы оғду бөҗүк бир довләтдә апарычы сijasәтчиләрдән олачаг, оз халгыны дүнянын бир чох өлкәләриндә танытмаг үчүн кешиш миҗасды ишләр көрәчәкди.

Бүтүн булар олмушду... Бәли, олмушду... Республикада ону "халгын атасы", "сөнмәҗән улдуз" алландыранлар да варды. Бүтүн булар шиширтмә деҗилди. Һ.Әлиев өз дөврүнүн көркәм-ли сijasи вә довләт хадими кими бүтүн дүняда танынмышды. Ону бүтүн зиһалылар, садә әмәкчиһәр, јазычы вә алимләр, мәдәнијәт хадимләри севиридиләр. Һәмни дөврдә елә бир азербайҗанлы тапылмазды ки, республиканын уғурларына севиһмәсин. Һ.Әлиев учалдыгча республиканын бүтүн кушәләриндә јени евләр, һәһәнж, мүасир заводлар (бирчә сәринкешләр заводуна көрә она сағдыгында һејкәл гоҗмаға дәјәрди) сүр'әтлә тикилир-ли. О, Азербайҗаны дүняда танытмаг үчүн нәләр етмириди; Русија Федерасијасынын, Украинанын мәдәнијәт күнләринин, Мексика-Совет, Румынија-Совет достлуғу һәфтәләринин республикамызда кечирилмәси Азербайҗан адлы бир өлкәни мәшһур-лашдырырды. Бу танытма мүхтәлиф каналларла вә васитәләрлә лавам етдирилирди. Гара Гарајев, Фикрәт Әмиров, Мүслүм Магомајев, Зейнәб Ханларова вә башгалары ССРИ халг артисти олдular. Нечә-нечә оғул вә гызымыз Сосиалист Әмәји Гәһрәманы адына лајиг көрүлдү. Булары унутмаг олмаз. Мәнчә, кечмишә күлдә атмамалыҗыг. Кечмиш — һәјатымызын, тарихи-мизин бир парчасыдыр. Ону данн јашатмалыҗыг. Мүтләг јашат-малыҗыг!

4.Нахчывански адына интернат мәктәбинин ачылмасы әсл узагкөрәндик иди. Вәтәнин индики дар күнүндә азербайҗанлы забитләр она һәјан дурурлар. Һәр ил јүзләрдә кәнчин кечмиш Иттифагын али мәктәбләринә тәһсил алмаға көндәрилмәси дә халга хидмәтин парлаг тәзаһүрү сајылмалыдыр.

1968-чи илдә — Бақы Политехник Техникумунда тәһсил алдыгым дөврдә Чуваш Ели Республикасынын пајтахты Чебоксарыда истәһсалат тәчрүбәси кечирдим. О вахт белә бир һадисә олмушду: "Гарачылар мөһәлләси" деҗилән јердә (сонрадан өјрәндим ки, бура Низами гәсәбәси адланыб вә Низаминин адына күчә салыныб) јашајырдым. Ишдән сонра мөһәлләнин ушаглары илә футбол, вәлелбол ойнајыр, бә'зән кечә кечөнә гәдәр сәһбәт едирдик. Бир күн онлара дедим ки, бизә гонаг кәлин, Бақыны сизә көстәрим. Көрәсиниз ки, нечә шәһәрмиз вар. Тәәччүблә үзүмә бахдылар. (Сән демә онлар мөни гарачы һесаб едирмиш-ләр). "Бақы һарадалыр?" — дедиләр. Баша салдым ки, Азербайҗанын пајтахтыдыр. Бундан сонра сорушдулар:

- Тбилиснинн јахынлыгындакы шәһәримиз дејирсән?

Өз-өзүмә хәчәләт чәкдим. Нечә олуз ки, Бақыны танымыр-лар? Марағлы бурасы иди ки, Полад Бүдбүдәлуғунун ойнаг маһнылары илә рәгс едән кәнчләр, Мүслүм Магомајевин

мәләһәтли сәсинә һејран галад гызлар Бақынын һарада олдуғу билмиридиләр. О вахт Һејдәр Әлиев Азербайҗанын рәббәри дејилди. Устундән һејди кечәндән сонра — 1977-чи илдә Кубаја кетмишдим. Орада өзүмә бир нечә дост тапышдым. Мәктубла-шырыг онларла. 1978-чи илдә алдыгым мәктубларын бириндә јазырылар: "Бу јахынларла Азербайҗанын көркәмли шаири Сәмәд Вурғунун "Азербайҗан" ше'рини оқумушам. Дүзү, һәјача-нымы кизләдә билмәдим. Шаир садә нәгмә дилиндә республика-нызы нечә дә көзәл сәһф етмишир! Ән чох тә'сир бағышлајан бу бир нечә сәтир олду:

Ел билир ки, сән мәннимсән,

Јурдум, јувам мәскәнимсән,

Анам, догма Вәтәнимсән,

Ајрылармы кәнул чандан

Азербайҗан, Азербайҗан!

Сизин республиканызын пајтахты Бақы шәһәринә Ленин ордени тәғдим олунамасыны гәзетдә охујанда долухсундум. Чүнки мәнни Азербайҗанда чохлу достум вар. Мән сизин республикаја вурулмушам".

Һејдәр Әлиевдән данышаркән белә бир факты да көстәрмә-ји вачиб сајырам. Һејди вахт иди республика Али Советинин габагындакы мејданда пикет тәшкил олуномушду. (Бу да бир нөв дөб дүшүшдү). Пикетчиләрдән әввәл Али Советә һејди телег-рам вә мәктуб дахил олмушду. Буларын һамысында бир тәләб гојулурду: "Һ.Әлиев һакимијәтә гајтарылмалыдыр. Республика-нын әрази бүтөвлүјүнү, әмин-аманлыгы јалныз о, бәрпа етмәјә гадирдыр".

Сәдрин көмәкчиси кими бу мәсәләјә гарышмалы олдум вә ашагыдакы мөзмунда мәктуб јазмағы гәрара алдым:

"Азербайҗан Республикасы президенти сечкиләри илә әләгә-дәр Али Советә дахил олмуш бир сыра телеграм вә мәктуб мөәллифләри, апрелин 24 вә 25-дә республика Али Советинин јанында кечирилмиш митингләрин иштиракчылары Конститусија-да сечкиләрдә әләгәдәр јаш мәһдудлијәтинин көтүрүлмәсинин тәләб едир, бу заман һәмни мәдәнинн јалныз бир һәһәрин — Һ.Әлиевин һакимијәтә көлмәсинин гарышына сәлд чәкмәсин, онун һүғуларынын позулмасыны көстәриридиләр.

Республикада президент тә'сисатә 1990-чы ил мајын 18-дә тә'сис олуномуш вә бунунда әләгәдәр Конститусијаја мұвафиг дәјишникликләр вә әләвәләр едилмиш, президент сечилмәк үчүн јаш мәһдудлијәти дә бу заман мұәјјәндәширилмишир. (Мүзакир-рә заманы бу мәдәнинн әлејһинә чыханлар олмуш. "Јаш мәһдудлијәтинин конкрет шәхелә әләгәдәндиририк" — фикринн сојләјән олмушдур).

Мөвчуд шәрантдә митинг иштиракчылары конкрет шәхсә

көрө Конституцияда дәйишчилик едилмәмәси мәсәләсини гојурлар ки, бу да тәҗһили бахыдмалы, әҗәр демократијадан данышырыҗса, һагт-әдәләт бәрпа олунмалдыр”.

... ҺӘР ҺАЛДА О, ЧЫХЫШ ЕТДИ...

Балач АББАСЗАДӘ
("Сирдан" гәзети, 30 сентябрь 1993-җ ил)

ДҮНЈА БИР ТӘКӘРДИР...

Сон илләр рус вә лиқәр халқларын, үмумијјәтлә, дүңја мөтбуаты сәһифәләриндә Һәјләр Әлијев феномени һагдә мүхтәлиф сәһкили фикирләр јүрүдүлүр, арашдырылыр. Бу күн милли мөтбуатымызда да оңунла бағды мүхтәлиф мөвгели јазыларын чыхмасы тәһиндир. Һәјләр Әлијев кими бир шәхсијјәтлә шәхси мүнасибәтдә оланлар, оңунла отуруб-дуранлар, достлуг едәнләр, јахындан таныјанлар, бир сөзлә, она мөһрәм адамлар бу күн оңун һаггында мүхтәлиф тәәсүратлар јаза биләләр. Мән дә оңу нечә таныјырам, нечә танымышамса, еләчә дә јазырам. Бу да бир тарихдир. Бәри башлан дејим ки, Һәјләр Әлијев вәзифә күрсүләриндә олдуғу илләрдә оңун шәһинә ше’рләр гошмамышам, сәһәдди һекајәләр јазмамышам, одлу-одлу данышмамышам, сәһими јејиб киримишчә ишимдә-јүчүмдә олмушам. Данмырам, публисист јазыларымда ола билсин ки, тәкәм-сәјрәк оңдан јеринә дүшән бир ситат да кәтирмиш олум...

Бир гәләм әһли кими өз мөвгәјим олуб, 1976-чы иллә "Исти күләк" романыны јаздым. Әсәрдә ана хәтт будур ки, бизим чәмијјәтлә тутдуғумуз јол сәһв јолдур, бу јолла келиб бир јана чыхаммарыҗ, чүнки бу јолун әриш-арҗачы јалан вә рија үстүндә гурулуб. Она көрә дә тутдуғумуз бу јол тәзәләмәлдир. Вәссалам! Роман ајры-ајры мөтбу органларда алты дөфә чап үзү көрүбдү. Әдәби тәһгид вахтында атылмыш чәсарәтли бир алдым кими гүмәтләндирди әсәри, бунун үстүндә тә’тибә, тәнбәһә мә’руз галмадым. "Ипими јығмаг" тәшәббүсүндә олан да тапылмады, јә’ни јухарылардан тәзјигә үрчаһ олмадым. Елә һәмин илләрдә "Ихтира" алды бир һекајә јаздым. Бу һекајәдә тәсвир едирдим ки, сүрәкли алгыш келир, әлләримзин көфәси гызарыҗма, мадам ки, әл чалырыҗ, еһтијат енержи нијә көрә бош-бошуна итиб-батысыҗ? Һекајәдә ичләс

салонларында хүсуси гурғулар гурулурду, чәпкәдән јығылан енержи бу гурғуларә верилрди вә оңларын көмәји илә һамалар гыздырылырды. Бу сәһкили јазы јазмаг үчүн о илләрдә мөәллифдән һүнәр истәнилрди. Белә сәрт тутумду бир нечә јазым ла дәрч едиллиби. "Ичиндән асылмыш адам" повести вә с. Мән өзүм дә Һәјләр Әлијевлә пәмбыгчылыг рајонларына е’зам едилән гәләм сәһифләриндән бири идим. Һәјләр Әлијев бир дөфә беш јазычы мүшајјәт едирлик. Биз колхозларда, ајры-ајры тәсәррүфатларда, пәмбыг сәһләриндә олдуғу. Тарла дүшәркәләриндә зәһмәт адамлары илә көрүшдүк, дәрл-сәрләринә, гајгы-гарғашларына бәләд олдуғу. Сәфәр али кәзинти дејлиди. Әмәлли-башлы усандырычы иди. Бүтүн күнү сәһәрдән-ахшамәдәк әмәк адамлары илә тәмәсдә оландан сонра, ахшамдан хәјли өтмүш рајкомун бинасында мүшавирәјә топлашырдыҗ. Бөрк дә исти иди. Һәјләр Әлијев бир нечә саат чәкән мүшавирәлә данышырды, о, республикамызын сәһәһындан, пәмбыгчылыгын ролундан, гаршылақы проблемләрдән кенишлән-кениш сөз ачырды. Сәринкешләрин бүтүн күчү илә ишләмәсинә бахмајараг бүркү, боғанаг адамы әмәлли-башлы тәһтилдир. Вәзифә хоғу илә јашамајан биз јазычылар һәрдән мүркү дөјүр, бир һовурдуға көзүмүзүн ачысыны алырдыҗ. Бир дә көрүрдүк ки, бөјрүмүзү кимсә дүмсүкләди, көзүңү ачантәк Һәјләр Әлијев көрүр, өзүмүзү јығышдырырдыҗ. Бизим ачыг-ашкар мүркү дөјмәјимизи сечмәк үчүн чекист олмагмы лазым иди? Јох, сәдәчә үстүңү вурмурду, билрди ки, белә көрҗилијә анчаг оңун өзү табламаға галирди. Биз һәр дөфә ахшамын сәрин дүшмәјини, күнүн јекунлары мүзакирә едиләчәк јығынчагын кечириләчәји аны сәбирсизликлә көзләјирдик. Бу да тәхминән кечә саат он-он бирин јарысында баш тутурду. Һәјләр Әлијевин тәсәррүфатлардан, јығынчаглардан анчаг о заман башы сәңҗирди. Биз дә о заман гәбул олунурдуғу, мејвә сүфрәси архасында сәһими сәһбәтләрә рәвач верилрди, әмәкчиләрдә көрүшләрин јекунлары тәһдил олунурду. Һәјләр Әлијевлә сәһими, ачыг-ашкар сәһбәтнимиз башланырды. Она илләрдә гапсына дүшә билмәдәјимиз Бүрә үзвләри илә кими јумшалырды, һәлимләширди, нәзакәт кәстәридиләр, һәтта гулдуғумызла дурурдулар, чүнки билдириләр ки, кимин гонағыҗыҗ. Һәјләр Әлијевә бизи Јазычылар Иттифагынын о заманқы биринчи катнби Иман Гасымов тәгдим едирди. Илки мән тәгдим олундум, јазы-позудан сөз салынды. Иман мөәдлим мәним үнәһәмә олдуғундан гат-гат артыг хош сөзләр дејди, бу учу күләбәтинли сөзләрдән өзүм хәчәләт чәкирдим. Новбәти тәгдим едилән јазычы гәләм гардашым Сабир Азәри оладу. Һәјләр Әлијев биләндә ки, Сабир "Улдуз" журналында чалышыр вә бу мәмнәһини рәһбәрләриндән

биридир, онун чөһрәсине гүбәссүм гонду, көй гүббәси кими мас-мави көзләри күлдү. О, Сабир Азәринин жарымчылыгы барәдә сөһбәти жарымчыг гојуб, ики күн әввәл Ленин адына сарајда кечирилән МК-нын новбәти пленумунда сөјләдији бир мүләһизинин үстүндә дәнкиди. О заман әксәр гәзет вә журналларын баш редакторлары вә мәс'ул катибләри пленума дө'вәт олуимушдулар. Һејдәр Әлијев демократик фикрили "Улдуз" журналынын баш редактору Јусиф Сәмәдоғдулан вә о заман сәрт көрүнән јазылара бу журналда јер вердији үчүн МК-нын журналдан наразы дүшлүјүнән хәбәрлар иди вә пленумдакы мә'рузәсиндә бу барәдә сөз демишли. Ону динләјә-динләјә гәнаәтим бу олмушду ки, Јусифи иннән белә ишлә сахламазлар. Јевлахда кечирилән көңл тәсәррүфаты фәаллары мүшавирәсиндән сонракы көрүшүмүз заманы исә Һејдәр Әлијевин Сабир Азәри илә диалогуну динләјәндә фикрим бам-башга оладу, сән демә, Һејдәр Әлијев бизим дүшүнлүјүмүз гәләр дә сәрт вә амансыз дејилмиш! Әдәбијатымызын вә онун апарычы гүввәләринин гәдир-ғимәтини билән адаммыш. Һејдәр Әлијев Сабир Азәријә үзүнү тутуб дели ки, әжәр мән һазырланмыш мә'рузәдәки мәтн итидә-итидә дәгиг дүрүст охусајдым. Јусифин үнванына чоғ агыр иттиһамлар сәсләнәрдә. Лакин мән о моғамла мә'рузәдән кәнара чыхдым вә мәтн һөһимләшдирдим, фикри јумшалтдым. Һәр һалда Сәмәд Вурғунун јадикарыдыр... Беләмә Јусифин башы үстүндә о заман долашан гара булуд совушду...

Имишли, Товуз, Шамахи рајонларына сәфәрләр заманы да онун сәрт чыхышларынын, јорулмағ билмәдән көңл-кәсәји кәзиб долашмағынын, көңл адамлары илә чоғ сәһми сөһбәтләринин шаһидијом. Јалымдадыр, бизи апаран гатар Товуза сәһәр саат 9-да чатмады иди вә чамаат Һејдәр Әлијевин һөһин саатда көзләјирди. Дејилән вахтдан дүз јарым саат кечикди гатар, мәңзил башына кеч чатды. О, чамаатдан үзр истәди вә Дәмирјол Иларәсинин рәиси Кәңкәрлини (рәһмәтлик Диларә Әлијеванын өмүр-јүн ортағы) тәнбәһ еләди вә деди ки, әжәр мәни кәтирән гатар јарым саат кечикирсә, онда һесабыны апар ки, о бири гатарларда кәлиб-кәләнләрин һалы нечәдир!

Мән әдәби јығынчағларда, көрүшләрлә, тәдбирләрлә, јазычыларын гурултајларында Һ.Әлијевин шәрәфинә узун-узуды нитт сојләјән, "сизин һәр чыхышынын бир епосејалыр" дејән, ону "заманәмизин чөһкәвәри" алдандыран, вәзифәдән кәдәндән сонра исә үзүнә ағ олан, үнванына шәрәфсиз сөзләр дејән гәләм гардашларымын данышычларыны да чоғ ешитмишәм вә онларын јеринә ичимлә хәчәләт чәкмишәм, сарсылмышам.

Республика Назирләр Советинин органы олан "Республика" гәзетиндә чалышдығым заман јазычы-публисест Азәр Абдулла бир күн дели ки, Һејдәр Әлијевлә мүсаһибә апармышам, һара мүрачмәт едирәмсә, чап етмәк истәмирләр. Мүәллифә гәти сөз демәдим. Һејдәр Әлијевә гаршы Мүтәллибовун мөвгеји бәлли иди вә мүсаһибәнин чапындан сонра нәләр баш верә биләчәјини аныб-анашдырылдығ. Јохса, бәзиләринин дүшүнлүкләри кими мөһәлләчилик, тајфабазлығ психоложијасы илә јашамырды. Азәр Абдулланы наүмида гојмадығ. Мүсаһибәни чап етмәк гәрарына кәдик: Мүсаһибә республикада әкс-сәлә доғурду. Ајры-ајры адамлардан мүхтәлиф мәзмунлу мәктублар, телеграмлар алдығ. Објективлик наминә онлары да чап етдик.

... Ешитдик ки, Һејдәр Әлијев Нахчывандан Бакија кәлибли. Али Советин сессиясында иштирак едәчәди. Гардашы академик Чәләл Әлијевкилә дүшүшдү. Ахшам зәнкәшлик. Нәзакәт кәстәрди вә мәни ачығ сөһбәтә дө'вәт етди. Гаршыдакы шәнбә күнү сәһәр көрүшдүк. Арыгламышды, аһылламышды, үзүнтүлү бир көркәми варды, мас-мави көзләриндә исә һәјат ешги чоғ күчлү иди. Арадан илләр кечмишли, бу илләр әрзиндә чоғ судар ахмышды, өлкәнин сийәси аб-һавасында чоғ дәјишикликләр олмушду.

Әлијев һакимийәттә оlanda гардашлар һағла ө гәләр әчаиб-гәраиб сөзләр ешитмишдим ки, гапысынын зәнкини басмамышдан фикирләширдим ки, јәгин инди сим-сим гапы ачылачағ, мән музей көрүнүшлү бир мәңзилә дүшәчәјом вә өзүмү бу болдуг ичиндә олан мәңзилдә сыхынтылы, үзүнтүлү һисс едәчәјом. Ичәри кечәндә тәәссүратым бамбашгалашды. Чоғ-чоғ али мәңзилләрдән бири иди. Шәкк-шүбһәсиз ки, мәним кәлишимлә әләгәдәр мәңзилин зәнкинлијини иттиһара салмамышдылар, мөбәлләри, габ-гачағы ора-бура дағытмамышдылар. Бу гапыны мәним кими јүзләрлә адам ачыр јәгин ки...

Республика Али Совети сессиясында Һејдәр Әлијевә гаршы бә'зи гарајурһучуларын әввәләдән һазырланмыш һүчүм стереотипини көрөндә вә һисс едәндә ки, она гаршы әкс мөвгедә вахтилә онун әтәјиндә намаз гылмаға һазыр олан, Һејдәр Әлијевин шә'нинә узун-узуды дифирамблар дејән үзүдөнүк гәләмдашларын да вар, бу вахтачан јазычларынын сәһмилијинә шәкк кәтирдим.

Мүсаһибәдән, она гаршы олан објектив мүнасибәтимдән сонра арамызда бир инам, етибар јаранмышды. Сессияда Надир Мәһдијевин конкрет ад чәкмәсә дә, һара ишәрә вурдуғу ачығ-ашкар билинән, үнваны бәлли иттиһамларына гаршы Һејдәр Әлијевин мөвгеји мәни марағландырды вә сөһбәтарасы бу һағла

сөз салдым. Деди:

- Набир Мейдијев чох-чох сонралар танымышам вә ону нарадан танырам, гој дејим. Бир күн бизим Едмлер Академијасынын сабиг президенти Ысән Абдуллајев Садыг Муртузајевлә жаньма кәдиләр. Жанларында нисбәтән чаван бир оғлан да вар иди. Ону мәнә тәгдим етдиләр:

- Набир Мейдијев. 37-дә репрессия гурбаны олмуш бир аиләнин оғладыр. Тәдјин ачы јелләри ону Өзбәкистанга атмышды. Онлар мәнә белә бир мәсәлә илә бағлы мүрачигәт етдиләр:

- Истәјирик республикамызда гарақұл гојунчулуг тәсәррүфаты јарадаг. Өзләри илә беш-алты ашыланмыш гузу дәрисидә кәтирмишдиләр. Мән Садыгын јениликчи олдуғуну билирдим. Бир заманлар Шәкидә гызыл балыг јетишдирән тәсәррүфатын өзүлүнә гојмушду. Бу ишин дә тәшәббүскары о иди. Гәти гәрәра кәлә билмирдим. Тәрәддүд елирдим. Төләсик чыхарьлан гәрарларын ачы нәтичәләрини чох көрүшәм. Кәнд тәсәррүфаты мүтәхәссисләри илә мәсләһәт-мәшвәрәт еләдим. Бирчә ону ешитдим ки, гојунчулугда нәчә-нәчә чинс јетишдирмиш академик Фируз Мәликов белә бир проблемин һәллянин республикада гејри-мумкүнлүгүнә гејд елибмиш. Мәни әсас шүбһәјә салан да бу иди. Өзбәкистандан мүтәхәссис чағырдым. Кәлди, о да өзүндән беш-үч гузу дәрисидә кәтирмишди вә о да мәнни чидли-чәдлә инандырды ки, республикамызда бу тәсәррүфат јарадыларса, хејли кәлир кәтирәр. Нә исә, саггызымы оғурладылар, разьлашдым. Јалан олмасын, бир милјон манат һәчминдә, дүрүст рәгәм јадьмада дејил, гузу алдыг кәтирдик. Н.Мейдијев үчүн һәр шәраити јаратдыг, ләкин бахьмысызлыг, сәриштәсизлик үзүндән бу тәсәррүфат дағьлды, мөһв олду. Мән дә әмәлли-башлы пешман олдум. Чәкилән зәһмәт дә һәләр кетди. Мәсәлә бах, белә олуб...

- Догруданьмы, Бақыда сизин мәнзилениз јохдур? Адам вар ки, беш-алты мәнзил сахлајыр.

- Бақыда мәнзилим олубду. Москваја гулдуға апарьландә тәһвил вермишдим. Орада оғлум, гызым да мәнимлә галырдылар. Ганлы јанвар һадисәләри заманы Москвада Азәрбајҗан нүмәјәндәлијинин гаршысындакы пикетдә тәнгиди чыхьшымдан сонра Мәркәзин мәнә мүнасибәти тамам дәјишди, биртәрәфли олду. Оғлуму ишдән чыхарьылар, мәнни дә тә'ғиб елирләр.

Чај ичдјимиз јердә гәфил зәнк чалынды. Һејдәр Әлијев зәнк чаланла русча узун-узуды даньшыды. Даньшыгьнын бир јери инди дә гулағьмылдаыр: "Он же президент. Имеет власт. А ја кто? Толко и толко пенсионер. Ја сејчас бөлән, пока лечус, продолжайтсја сессия, јешо не закончена".

О, чај сүфрәси архасына чох пәжмүрдә гајьтды. Рәнжи дә боғуламышду. Мән онун кимлә даньшыдыгьны хәбәр алмадым. буна әрким дә чатьырды. О, әсәбиликлә чајы гәндсиз-задсыә

ичди. Һандан-һана деди:

- Даньшан билирсән ким инди? Крјучков.

- Нә истәјирди?

- Тә'кидлә тәләб елирди ки, Москваја гајьдым.

- Нәјә көрә?

- Аллаһ билир. Нахчывана да зәнк вурмушду. Онда да Москваја гајьтмағьмы "мәсләһәт" көрүрдү.

Вә сөзарасы деди ки, бүтүн бунлар Мүтәллибовун ишләри-дир. Мәнним Азәрбајҗанда олмағьмдан нараһатдыр. Башьны јелләди:

- Нейнәк, - деди. — Бу дүнја бир тәкәрдир, фьрланьыр.

Сонра Јазьычылар Иттифагьнын гурултајьнда көрүшдүк. Шаир Мәммәд Аслан гурултајьин рәјасәт һеј'әтиндә әјләшмиш ағсагал јазьычыларә үзүнү тутды:

- Һејдәр Әлијев мәчлисиниздә иштирак елир, о, рәјасәт һеј'әтинә дә'вәт олунсун, - деди.

Һејдәр Әлијев исә јериндән галхды, тәшәккүрүнү билдирди. Деди ки, бу күн сизин али мәчлисинизир вә мәчлисәринизин әкәсарини дә иштиракчысы олмушам. Рәјасәт һеј'әтләрини уча күрсүдәриндән чох бахьмышам. Инди дә ашағьдан јухары бахьмаг истәјирәм. Һәм дә белә мәсләһәтдир.

Мән о ан өтән гурултајьларын бириндән өнчәки Шүвәлан јарадычылыг евиндә Һ.Әлијевин јазьычыларла көрүшүнү хатырладьым...

"Республика" гәзетиндә Һејдәр Әлијевлә мүсаһибә дәрч едиләндән сонра Президент Апаратындан зәнкләр башланьшыды. Осман Мирзәјевин (Аллаһ рәһмәт еләсин!), Расим Агајевин, Фикрәт Садыговун иттиһам долу зәнкләринин сону "Республика" гәзетинин гапанмасы илә битди. Вахтилә илк нөмрәсиндә бизә бөјүк уғурлар диләјән А.Мүтәллибовун имзасы илә гәзетин бағланмасы һагда сәрәнчам алдыг. Вә чәми бир ил јашамьш севимли гәзетимизин тәлеји беләлә битди...

Һејдәр Әлијев бу күн Нахчыванда ермәнијә көз дағьдыр. Голунун күчү, дизинин тагәти һеч вахт тәпәрсиз олмасын. Милләти дар күндән зәка саһибләри хилас едәчәкләр. Бир-биримизин гәдрини биләк, гардашлар. Буну, азалдыг бөләјини һәлә там ачамьш Истиғлалымьз да тәләб елир.

Әмир МУСТАФАЈЕВ.
(“Вәтән сәси” гәзети, 10 ијул 1992-чи ил).

БИЗ СИЗИ НЕЧӨ КӨРҮРҮК?

**НЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: "ВАХТЫ ИЛӘ ГУЛЛУГУМДА ДУРМАГ ҮЧҮН
ДӘРИДӘН-ГАБЫГДАН ЧЫХАНЛАР МӘНӘ ҖАМЫДАН ЧОХ
ХӘЈАНӘТ ЕЛӘДИЛӘР".**

"ҺӨФТӘ" ТЕЛЕПРОГРАМЫ, 16 МАЙ 1993-ҮҮ ИЛ

"Әдаләт зәфәр чалмалдыр!" Дејәсән белә иди: 70-чи илләрин сонунда республика гәзәтләринин биринчи сәһифәсиндә бөјүк шрифтоләрлә жазылан мәшһур кәлам. Шәхсән мән ону нечә һәвәслә охујурдум. Вә сонсуз үмидлә артыг Аллаһ билир нечәнчи дәфә Университетин јайин истисиндән, адамларын нәфәсиндән боғулан диварынын үстүнә јеријирдим. Дивар араланмырды, зәфәр гәләбә чалмырды.

... Амма мән дә, јашылларым да бу кәламын сәһибинә инанырдыг вә фикирләширдик: "Ону алдадырлар, һәгиги вәзижәтлән хәбәри јохдур".

70-80-чи илләрин Һ.Әлијевни ким иди? Сөзсүз ки, мөвчуд системин ән бөјүк шәхсәјәтләриндән иди, өзү дә тәкчә Азәрбајчан масштабында јох.

Һ.Әлијевни халгын, милләтин јолунда еләдикләрини вә һансы мәнжәкәннин ичәрсиндә еләдикләрини данмаг инсафсызлыг оларды. Амма бу күнүн пәнчәрәсиндән баханда мән башга шәјләр дә көрүрәм, чохлары онда дә көрүрдү... Бу көрүнәндәр Һ.Әлијевни ән зәиф јериди, бәлкә дә фачиәсидир. Әтрафдакы адамлар (...) онун адыны, портретини горуја билмәдиләр. онун һесабына јашадылар, кеф еләдиләр, сөкүб-дағытдылар, амма горумадылар...

Вә о адамлар Һ.Әлијевни мәшһур парламент савашында да горумадылар. О савашла мән онун тәрәфиндә идим. 15 мај (1992) һадисәсиндән сонра Милли Мәчлисә сәдр сечиләндә дә көзләјирдим ки, һеч олмаса көрк хатиринә онун да намизәдлийни гәјдә алачаглар.

Мәналы, чошгун, зиддијәтли бир өмүр јашајан бу адама бирдән-бирә гижмәт вермәк мүмкүн дејил. Јахшы адам дејирсән - 70-чи илләрин аб-һавасы дурур көзүнүн габагында, ондан сонракы илләрдә онун сијаси мејдана кәтирдийи өфәл кадрлар јалына дүшүр... Пис адам демәк истәјирсән, јенә о илләр вә көрүлән ишләр... Бәлкә нәһәнж сијаси хадимләр елә-белә көрүнүр?

О, дүнән бизә көрәк иди. Гаршысыалырмаз бир ахынн ичиндә чабалајан Азәрбајчан мәмләкәтинә 20-чи иллә Н.Нәриманов нечә көрәк идисә, Һ.Әлијев дә бизим архадан көлән арзуларымыза бахмајараг, о күнүн реал һәјәтнин данылмаз һәгигәтинә еләчә көрәк иди.

Тарих сијаси хадимләри мејданлара атыр, онлары ән уча илләләрдә галдырыр вә сонра ашагы јуварлаја билир. Бу ејни маршрут, ејни сценари чохларына дәрә олмур. Елә билдрләр ки, һеч вахт јеријә дәнмәјәчәкләр. Һама ахырда јеријә дөнүр. Чүнки ән уча јердән белә о јана јол јохдур.

Керијә дөнәнләрин үзүнән пәрлә көтүрүләндә әксәријәтинин јериндә елә о пәрдәлән саважы һеч нә көзә дәјмир.

Амма Һ.Әлијевни хошумуза көлсә дә, кәлмәсә дә пәрдәнн архасында дајанан чанлы, еһтираслы портрети аламлара раһатлыг вермир. Биз ону севә-севә ачылајырыг, ачылаја-ачылаја севирик.

Јәгин бу о демәкдир ки, Һ.Әлијев бу күн бизим өзүмүзә чох бәизәјән образдыр. Мејдан һәрәкәтиндә митингләри доланан бир кизли пычылты вар иди: "Бүтүн бунлары о еләјир. Не мөт онун адамыдыр..." Гәрибәдир, аралан чәми бир нечә ил өтәилән сонра да бу пычылты елә пычылты олараг галды. Ону бөјүмәјә гојмалдылар. Амма һазырда кими диндирисән дејәчәк: "Әши, игтидар да, мүхалифәт дә онукудур. Һамысыны өзү атыб мејдана, идәрә еләјир". Бу фикрин доғру, јалан, јахуа да гисмән доғру олдасынын фәргинә вармадан "О" алдандырыла-нын нөвбәти сәһибнә тәәссүфләнирик: "Нијә Һ.Әлијевни әтрафна јенә натәмиз гүввәләр топланыб? Јаланчылар, бисаваллар, әлнәјриләр, көзүкөлкәдиләр".

Һ.Әлијевни адыла башланан, онун һамилк еләјији күман олунан гәзәтләрин профессионал сәвијәси олдугча ашагыдыр. Ади мәднәјјәбазлыгдан о тәрәфә келә билмәјән бөјүк бир журналист, шаир ордусу 70 илијиндә јенә әввәлләр олдугу кими Һ.Әлијевә Һ.Әлијев феноменинә дәјиг олмајан сәвијәдә тәрифләр јағдырырды вә сөзә һөрмәт еләјән һәр кәс бундан хәчәләт чәкирди.

Мәжәр ону белә көјләрдә галдырмага, белә тәрифләмәјә еһтијаж вар? Сөзсүз ки, јохдур. Јәгин ки, Әлијев өзү дә бундан безиб. Әлијевчиләр көзләрини ачыб дүңјаја, онун кејишәтәна даһа дигтәтлә баха билдрәдиләр вә разылашардылар ки, бу Әлијевчилик һәм дә анти - Әлијевчилик һидмәт едир вә ону гызышдырыр.

Јазынн башына чыхардыгын о сөзләр бу күн дә актуал сәсләнир: "ГУДЛУГУМДА ДУРМАГ ҮЧҮН ДӘРИДӘН-ГАБЫГДАН ЧЫХАНЛАР МӘНӘ ҖАМЫДАН ЧОХ ХӘЈАНӘТ ЕЛӘДИЛӘР". О адамлар сон илләрдә дәфәләрдә олдугу кими јенә Әлијевә хәјанәт еләчәкләр. Әлијев онлара һакимийәтә кәлмәк

Үчүн көрөкдир...

Бу жүн иштидарда ва мұхалифәтдә оланларын әксәријәти 88-92-чи илләрдә "Кәңчлик" журналынын редаксијасыннан доланыб кечибләр. Онларын нә илә нәфәс алдыглары, нә илә јашадыглары мүјәјән мәнада бизә бәллидир. Вәзиревун, Мүтәллибовун вахтында онлар да гаты Әлијевчи идиләр. Вәтәнин хиласынын јекәнә јолуну онда жүрүрдүләр. Бу мәни бәрк чырадырды. Бу һәм дә Вәзиреву ва Мүтәллибову, ады мәлум комитәләри, тәшкилатлары (Бакылы, Гарабаг, Ширван) јаратмаға тәһрик еләди. Тезликлә фикирләриндән дашындылар ва ики чәбһәјә бөлүндүләр. Әлијевә, јумшаг десәк, мұлајим мұнасибәт бәсләјәнләр - иштидарын нүмајәндәләри - даһа бу адам онлара көрәк дејил. Икинчиләр исә мұхалифәтдә галанлардыр ки, онлара да Әлијев һакимијәтә көләнә кими көрәкдир. Чох јәгин ки, бундан сонра да јени группашмалар јаранацаг. Вә Һ.Әлијев даһа тәзә-көһнә ојунчулара көрәк олацаг.

Өтән президент сечкисиндә Һ.Әлијев дә иштирак еләсәјди, мән јенә Ә.Елчибәјә сәс верәрәм.

Кәдәмәк сечкиләрдә нәмә олацаг, билмирәм. Амма бир шеј дәги билирәм. Сијасәт мејданында бөјүк фигурлары, шаһматда олдугу кими ојунун сонуна гәдәр горујурлар. Чүнки тахтанын үстүндә бөјүк фигурларын һәрәсиндән јалыз бир әдәл олур.

БҮСЕЈН ӘФӘНДИ.

("P.S. Кәңчлик" гәзети, мај 1993-чу ил).

ТЕЛЕГРАМ

Аран рајонларынын бириндә бу һадисәни индијә кими ланышырлар. Сөһбәт ағыздан-ағызга өтүрүлүб зәрб-мәсәлә чеврилмишир: "Аг чөрәк ағызы дада кәтирив. Амма мұһарибә чөрәјинин тамыны унуттура билмәз".

Адил киши отуз ил иди ки, кәнд мәктәбиндә тарихдән дәрс дејирди. Мұһарибә од-алову ичиндән чыхмыш, бир голуну итирмиши. Тәк сол голу илә алты ушаг бөјүдүб әрсәјә јетирмиши. Амма һәлә дә 30-чу илләрдә атасынын тикдији ларысгал, учуг-сөкүк евдә галырды. Аз гала ијирми ил өзүнүн, балаларынын боғазындан кәсдијинә даш, тахта алыб јыгмышды ва нә вахта ушагларына жүн аглајыб тәзә ев тикдирмәк истәјирди. Тәк голу илә бүнөврә атмыш, аста-аста дашы-даш үстүнә гојмушду. Илләр кечди. Тәзә ев һазыр олду. Адил мұәллимин, аиләсинин севинчи јерә-көјә сығмырды. Амма...

Күнләрин бириндә тәзә евин гапысыны милис кәсдирди. рајкомдан да кәлмишидиләр: "Мұәллим, евин бир көрпичлик һүндүрдү. Ја сөкмәлисән, ја да мұсадирә етмәлијик". Кәнд

мұәллими башыны тутду: "Ахы бу көрпичләри көһнә евиндән сөкдүрүб кәтирмишәм!" "Дәхли јохдур. Бу көрпичләрин қағзыны көстәрмәсән мүмкүн дејил!" Рүшвәт истәјирдиләр. Вахт гојдулар. Адил киши һаралара кетмәли, һаралара мәктүб јазмады?! Фәјдасы јох иди.

- Бирчә үмид јерим галыб. О да һејдәр Әлијевдир. Ваггы һаһагга һеч вахт гурбан вермәз! Амма нә едим? О, инди Москвада ишләјир. башы чох гарышыгдыр. Мәним кими миниләрдә адам вар. һансымыза көмөк етсин? Аллаһа тәвәккүл, телеграм сурачам. Көмөк етсә дә сағ олсун, етмәсә дә!

Ертәси күн Адил киши почта кәдиб Москваға телеграм вурду. Дәрднин јазды...

Үч күн сонра кечәјары Адил кишинин гапысы лөјүлдү. "Бу вәдә ким ола?" һәјәт гапысынын ағзына машылар дүзүлмүшдү. Милис ишчиләри, рајкомдан кәләнләр бир-биринә гарышымышдылар. Кәнд мұәллими көксүнү өтүрдү. "Јәгин еви әлимдән алмаға кәлибләр". Катиб Адил киши илә киәлли жүрүшү: "Ај ветеран, бизи даг бојда кишинин јанында нијә башыашагы етмисән? Бир ишдир олуб! Даһа телеграм нәдир вурмусан?" Адил киши сусурду. Катиб исә һәлә дә үјүдүрдү: "Ушаглар билмәјибләр, сәһп едибләр. Сәнин кими мұһарибә гәһрәманыны инчитмәкми олар? Дарыхма, ев онсуз да сәнидир..."

Адил киши севинчини кизләдә билдирди. һәтта гонаг отагыны бәзәтдирмиш, дивара халчанын үстүндән һејдәр Әлијевин портретини асмышды. "Әввәлләр бизим рајона тез-тез кәләрди. Јолу бир дә бизим тәрәфләрә дүшсә, мүтләг гонаг чагырачагам. Ахы, бу еви бизә о вериб!"

Инди Адил киши дүнјада јохдур. Ушаглары да аилә гурмуш, ев-ешик саһиби олмушлар. һәмнин евдә бөјүк оғлу јашајыр. Гонаг отагы да, портрет дә әввәлки кими галыр. "Билмәк олмаз, бәлкә һејдәр Әлијев бу тәрәфләрдән кечди. Дәвәт еләрик, чәтин ки, бундан раһат гонаг отагы тапылсын".

Сәидә ӘСӘДОВА.

("Азәрбајан" гәзети, 28 апрел 1993-чи ил).

АНАЛАРЫН ҮМИДИ

Жолдашымыла мөним талејим бир-биринә бәнзәјрди. Һәр икмиз еркән вахтларда ата чөрәјиндән, ата мөһәббәтиндән мөһрүм олмушдуғ. Адил тракторчу иди, мәнсә памбығ бечәјрим. Бир-биримизи бәһәнаик, жүнқүләри шалдығ едиб әндә һәјәты гурдуғ. Һәјәтјаны торпағ көтүрүб бир ев дә гаралтмышдығ. Сувағыны чәкмәмиш көчүб јашајырдығ. Дејирдик имкан јарананда еви бөјүдәр, мебел-зад аларығ. Амма Аллаһ-тәәла арзумуза чатмаға гојмады: Мүһарибә јурдумузу да, арзуларымызы да виран гојду.

Һејдәр баба, бәлкә дә сән Азәрбајчана тез гајытсајдын, бу мүсибәтләр нә бизим, нә дә милләтимизин башына кәләрди. Адил Милли Ордуја јазылмышды. Ағдам алынаркән дөјүшләрдә һәлак олду. Ондан сонра дүңјаја кәлән өвләди атасынын үзүнү көрмәјиб. Чадыр шәһәрчијиндә јашајырығ. бирчә сизә инанырығ. Билирик ки, халғы бу мүсибәтдән тәкчә Һејдәр Әлијев гуртара биләр. Торпағларымызы, ев-ешијимизи о гајтарар, дүшмәндән гисасы о алар. Сизин өзүнүздән разылығ алмамыш оғлумун адыны Һејдәр гојмушам. Башы кәсик галан кәнч ананын үмили Һејдәрдәрәдир. Аллаһ һәр икнинизә узун өмүр версин! Вәтәнә гајытдыгдан сонра сизи евимизә гонағ чағырачағығ. Балача Һејдәр бөјүк Һејдәр Әлијевин әлини өпүр, она инаныр вә јолуну көзләјир.

Һөрмәтлә:

Чәмәнкул МӘММӘДОВА,
иһид аиләси.

(“Азәрбајжан” гәзети, 7 апрел 1995-чи ил).

“ХЫДЫР ИЛЈАС КӘЛДИ...”

1993-чү илин ијүл ајынын ахырлары иди. Ағдам дүшмәнә јеничә верилмишди. Сурәт Һүсејновун башчылығ етдији 709-чу бригаданын “дөјүшчүләри” Ағдамын кәндләриндән гарәт етдикләри маллары һәрби машынарла Кәнчәјә дашымағлајдылар. Буну көрән гарабағлылар Сурәтин ич үзүнү таныјыб дизләринә вурурдулар. Јол кәнарына, дүзләрә төкүлән гачғынлар гызмар күн алтында, тоз-торпағ ичиндә, чорәксиз-сусуз чабалајырдылар. Кетмәјә ев, гајытмаға јер јох иди. Гузанды кәндинә көч төкәндәр кечә-күндүз һәсрәтлә Ағдама сары бөјәланырдылар.

Набат гарынын дәрди бирә-беш иди. Нә гојуб кәллији ев-ешик, нә халча-палазы вә мал-гарасы ејиниә кәлмирди. Иткин дүшән оғлу Раһманын дәрдини дә аз гада “унутмушду”. Өмүр-күн јолдашы Аллаһверди үч күн или ки, һеч нә јемирди: “Дәј, мән бундан сонра јашамајачағам, - дејиб дуруду. - Торпағсыз, өвләдәсыз мөним галмағым артыгдыр! Ким еими, баламы гајтарача!” - Кишини һеч чүр овундурмағ олмурду. Кишиндә көз јашларыны силән Набат арвадын “Дири дәрди олү дәрдиндән бәтәр олур” - демәкдән ајры тәсәллиси јох иди.

Бирлән хәбәр јайылды ки, Һејдәр Әлијев кәлиб, чамаатла көрүшәчәк. Гачғынларын арасында бир чанланма јаранмышды. Миник тапан Гузанды кәндинә, кәлхөз иларәсинә кәлдири. Набат арвад Аллаһверди кишини бир тәһәр дилә тутуб јола кәтирди. “А киши, бәјәм сән Һејдәр Әлијеви танымырсан? Һеч дилиндән дүшмүрдү ки! Кәл биз дә кәдәк көрәк о киши нә дејәчәк!”

Адамлар елә бил јайын истисини дә, итирдикләрин дә унутмушдулар. Бу гәтијәтди чыхыш, мүдрик, тәсәлливеричи сөзләр үчүн нечә дә дарыхмышдылар! Ајағ үстә күчлә дуран Аллаһверди кишини көзләри кет-келә ишығланарды. Итмиш инамы илә бәрәбәр һәјәт ешиг дә кери гајыдырды. Һејдәр Әлијевә гулағ асдыгча сәјкәндији әл ағачыны бәрк-бәрк сыхыр, гәддини дикәлдирди.

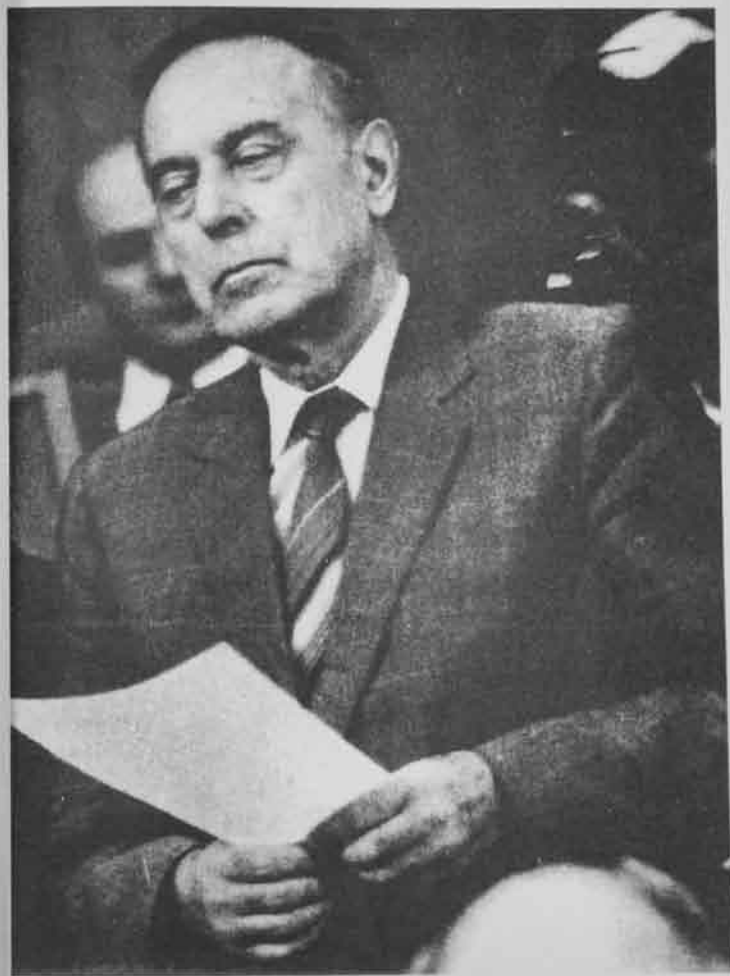
Кери гајызданда Набат арвадын сүфрәјә гојдуғу шор-чорәјә әл узадарағ “е’лан етмәдији” ачыға сән гојдуғуна бәрәәт газандырырмыш кими деди:

- Бизим Хыдыр Илјас Һејдәр Әлијев гијафәсиндә кәлди. О бизи дә, торпағы да дүшмән әлиндән гуртарачағ! О кишини етәјиндән јапшымыб дөзмәк, она кәмәк олмағ көрәклир. Һәлә өлмәк тәдир!

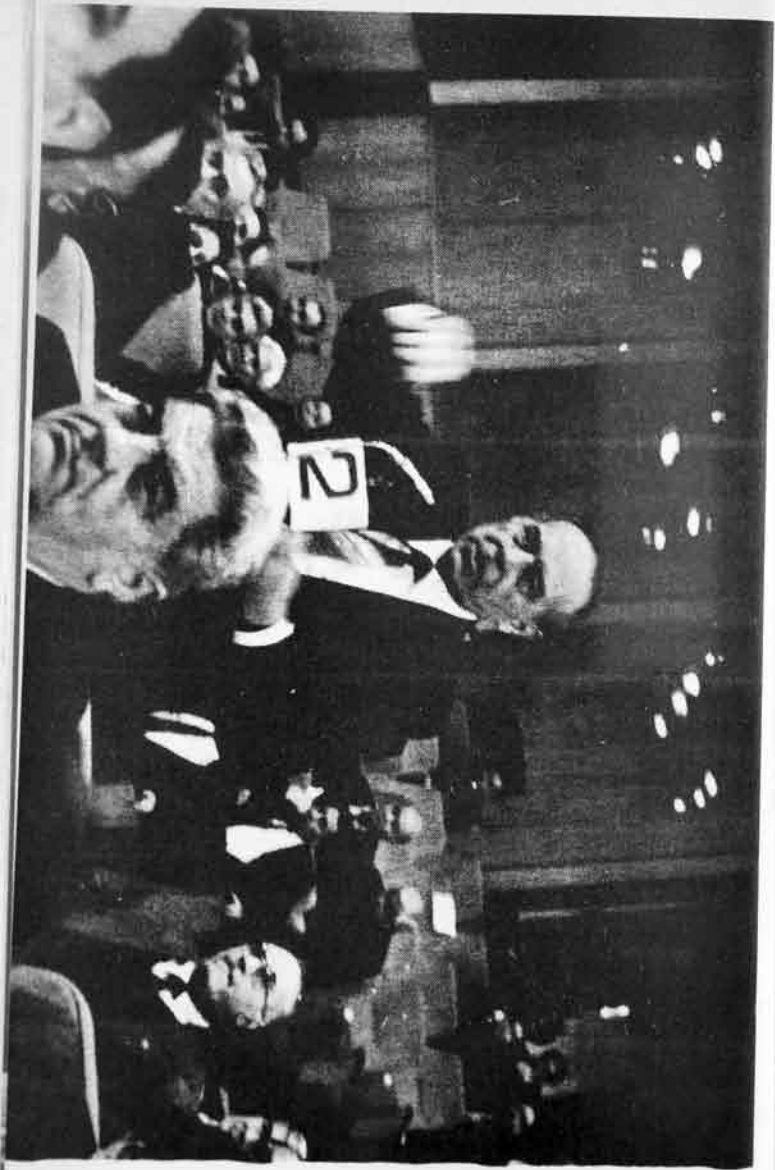
Сәидә ӘСӘДОВА.

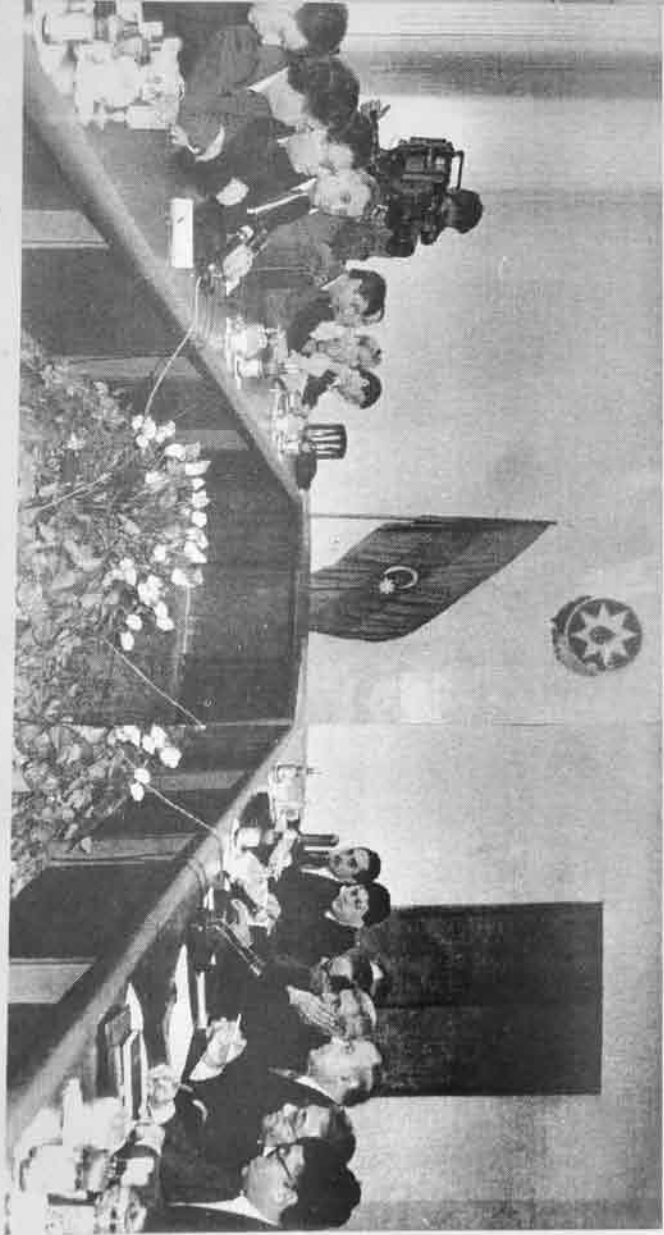
(“Азәрбајжан” гәзети, 14 апрел 1995-чи ил).

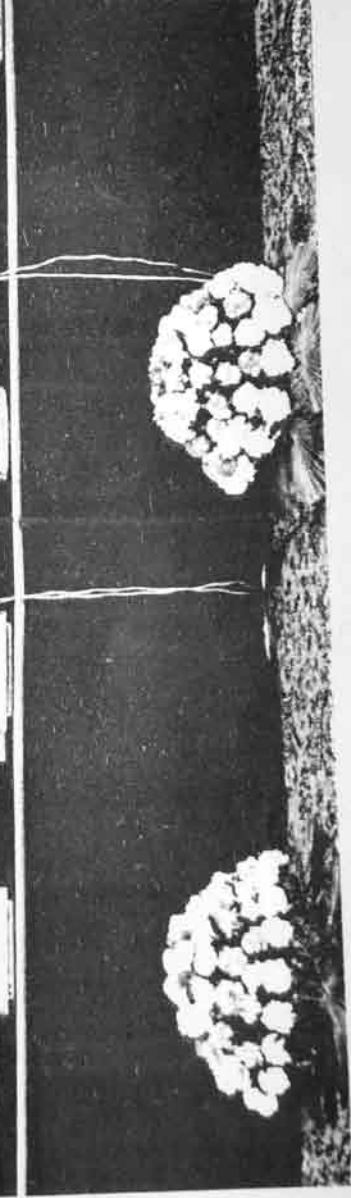
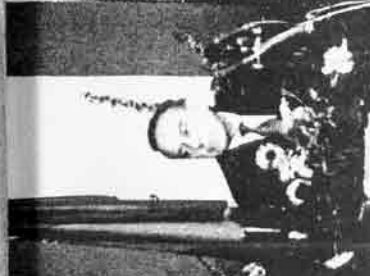

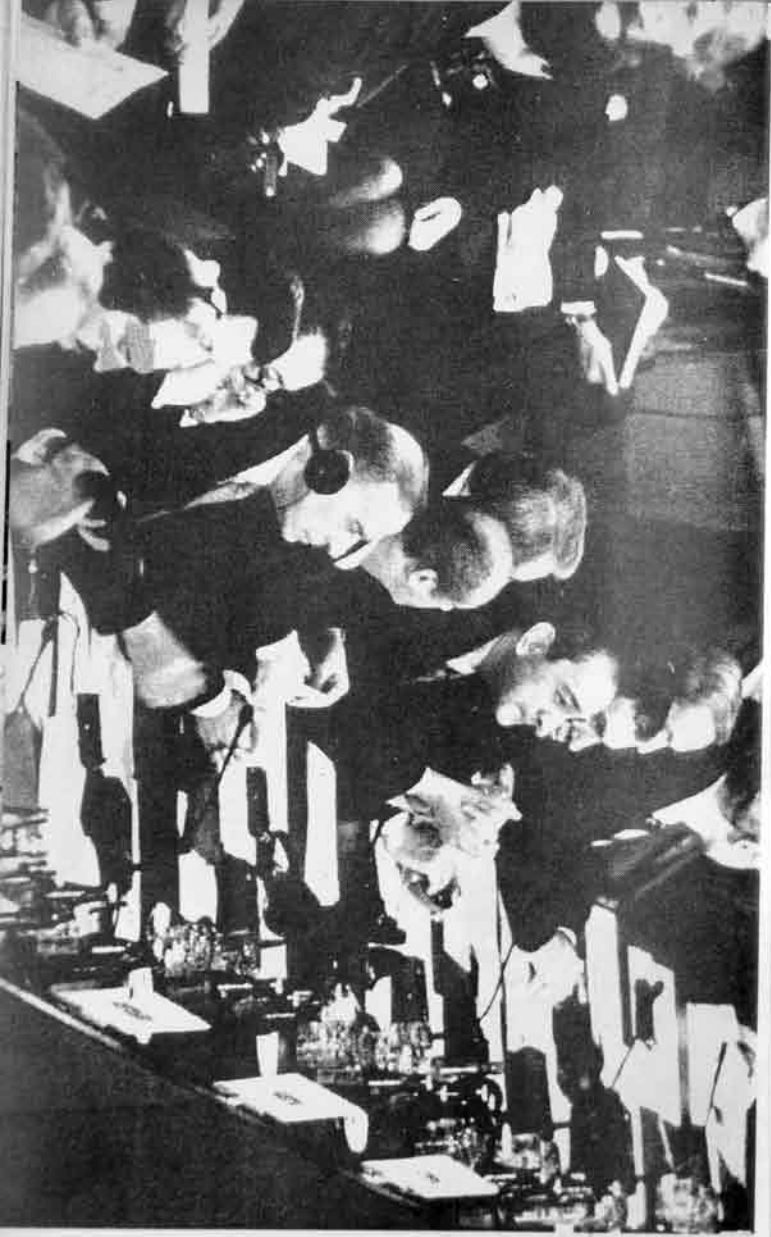

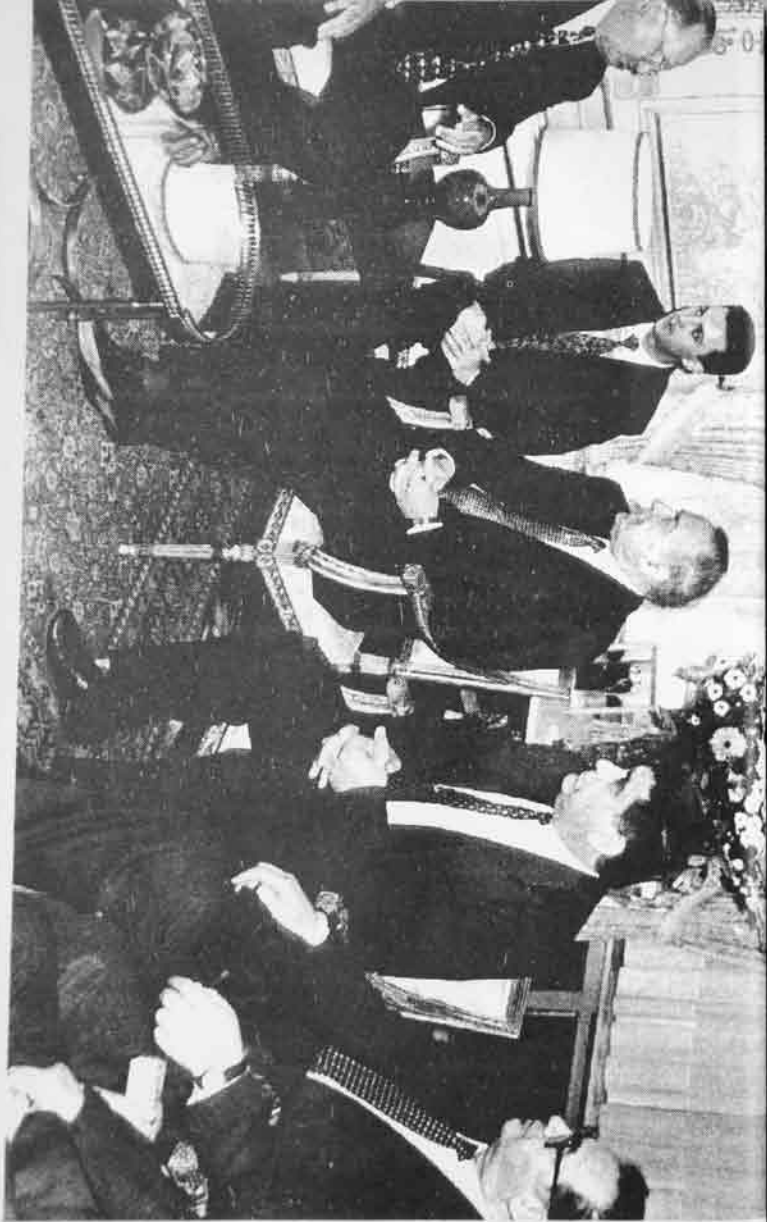

МАРТ ЧЫХДЫ... ДӨРД ДЭ ЧЫХДЫМЫ?

Мөһөмөдө салам-көламы олан адамлары, дост-танышларымын, тоншуларымын кө эң башлычасы, һәмкарларымын бир тисминин телитинә көрө, куја, "бүтүн бөладларымызын, о чүм-лөлөни март аягында Азәрбајжан җөтөнлашларынын бир-биринин үстүнө снлаһ галдырмасынын баискары һейләр Әлијевдир". Дәгитләшдиричи — јөнәлгичи суалдан гәтијјәтлә јан гачырлар: "Нечә јәһи, өзү јох, команласы, ја ајры-ајры вәзирләји шәхсләр?! Бу командалы да онун өзү јаратмајыбымы, бу адамлары да онун өзү вәзирләрә тәјин етмәјюми?" Дәгитләшдирмәли оларам: "Классик анламла билдә һөлә президентин команласы формалашмајыб. Президент команласы снјаси лидер али һакимјјәтә җөлмәјә һазырлашдығы вахт формалашыр. Бизләки "президент команласы" јетмишини иләрлә һейләр Әлијевин рәһбәрлији алтында ишләјәнләрдән тутмуш 90-чы иләрин әв-вәлләриндә ону ачы-ашкар "халг дүшмәни" адландыранларачан мүхтәлиф снјаси мәһәви чаларды мәмуурлар јыгынындан ибарәт-дир. "Ајры-ајры вәзирләји шәхсләр"и, илк нөвбәлә исе бу күн ачытган-ачыга кө ја әд алтындан она гаршы ишләјәнләрин әкәсрјјәтинин дә һейләр Әлијев тәјин етмәјю — онларын да арасында чүрбәчүр шәхсләрин "адам"ы оларлар аз дејил". Дејирләр: "Изаһатын бершмизә батмыр. Әд һәгигәт сән дејән кимдирсә, буну да тәсире һейләр Әлијевин өзүндәлир. Аз гала ики илә јахындыр ки, али рәһбәрлијә гајыдыб. Бәс, нијә бу гәдәр вахт әрзиндә өз команласыны јаратмајыб, номенклату-раны Азәрбајжан дәвләтчилијинә сәдагәтли, ишләмәји бацаран вә ишләмәк истајән кадрлар һесабына формалашдырмајыб?" Суалын бу шәкилдә тојудушу мүгабилиндә мән карыхыб галырам — анлаја билмирәм ки, дүнајакорүшу, мәдәни вә билек сәвијјә-си илә бир-биринә бәнзәмәјән бу адамлар нијә аз вә ја чох тәрәччәлә мәдлуматлы олдуглары бир мәсәләнин јөзүмунда белә индикарлыг, һейрәт едиләси анламазлыг көстәрирләр? Бәлкә һәгигәтән өлкәлә җедән ијтими-снјаси процессләрдән онларын хәбәри јохдур? Бәлкә һәгигәтән онлары дүлмәт кечәнин орта-сында зәһиблә Марсдан Азәрбајжан алланан бу Јер торпагына енгирибләр вә дүшүнчә тәрзимизләки фәргләр реал җерчәклији ләрк етмәклә онлара мане олар?

Тәби ки, белә дејил. Һамынын көрдүјүнә көз јуммаг, һамыја әјән олана гулаг тыхамаг әбәдинаразы инсанн төбиәти-нә хас олан кејфијјәтдир, шуурлаты, кортабии җедән процессин тәзәһүрүдүр. Бу кејфијјәтин ады "мәнәмлик", бу процессин ады менталитетизмдир. Ким илгиз еләр ки, биз "шәһсәви халгы"?!

Биз шуурлаты оларат "шәһсәвмәз халгы"; шәһдыг илгизә илә өмүр-билдәл атамла вә әрминик, ашамла вә арбаһамла, гарлашымла вә оғлумла, баһымла вә тизимла гәһи кәс-илән, онларын гәһија јерикләјән халгы. Әслија галаһа һеч мәсәлә бизлә дә дејил. Бәшәр һәслинин көмири белә тојудуб. Марксистләр инсандығын тарихин әкәсрлә әзиләндәрин мүба-ризәси тарихи адландыранда рижакарлыг едирләр: "Әкәсрлә әзиләни" јох, "һакимјјәтлә һакимјјәтә гәбе олмаг истамојән-ләр" мүбаризәси тарихлир бу. Белә даһа дәгит олар. Чүки ја конкрет заман кәсјиндә, ја да үмумјјәтлә, һеч бир вахт һакимјјәтлә олмајанлар һәмишә өзләрин һәмин анла һакимјј-јәтлә оларлардан даһа агылды, даһа бацарылы, даһа тәлбирли, даһа гәтијјәтли вә даһа һуманитет зәһи едирләр. Чохбилмишли-јин јери дејил: Дидимизә җәтирмәсәк дә, бир андағы Вичләни-мызла, Аллаһымызла үз-үзә лајанб етираф еләк ки, бу беләлир. Бәшәр өвләди һәр шәјән киләји олса да, агыл сарылдан һеч заман, һеч кәсин, һатта Таһрипнә да гаршысыла киләји олмур вә өзүнү әтрафлакыларын һамысындан агылды сајыр. Гәзетләри вәрәгләјин, радио вә телевизияна диләјин, мүхтәлиф сәвијјәли, миғјаслы мәдәлијери көз онушә котирин: онунчу сннф шажраниндә, мәктәб үзү көрмәмиш ресидивст-дән тутмуш, бармаһесабы "шәр" јазан мәнзүмәнијә, шөһрәтли академикимизләк — һамы Президентә, конкрет ләсәк, һейләр Әлијевә дәвләт исе оларә етмәк, дахил вә харичи снјасәти нечә гурмаг барәлә мәсләһәт керир, "јол көстәрир". Һамы да әминдир ки, һәмин конкрет төвсијә, һәмин метод, һәмин вәситә куја ки, Президентин өзүнү агына җәдмир. Тәби ки, бу мәсләһәтләр, тәләбләр, хәһишләр һейләр Әлијевә җедил чатмыр, чатса да, бунлары о, сәдәчә, гәбүд елә билмир — әкә һалда о, нә Президент оларды?! Бәлкә дә Президент оларды, амма ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ олмазды! Бу һалла исе чыхарылан башлыча нәтичә, җәлигән јекәнә гәнаәт белә олар: "инсдир". Бәс, "исе президент"лә нечә јола җеләсән?! Суалын чавабы чох сәдәлир: "јола кетмәк" көрәк дејил, онун өзүнү "јола салмаг" көрәклир — һансы үсул вә вәситәләрлә, гарлаш гыргынына баис олмаг һесабына олса да! Беләчә, куја ки, хош мәрәм, халын, дәвләтчилијин мәнафејинә үјүгн җәдән нијјәт мәһз халын, дәвләтчилијин әләјинә јөнәлир, милләтин дә, дәвләтчилијин дә мөвчудлуғуну амансыз тәләккә гаршысында тојур.

Гәти әгиләм беләлир: Конститусијаја, гануларла зилд олан бүтүн һәрәкәтләр, тәдбир вә нијјәтләр нә гәдәр чазибәлар көрүнсә дә, милләтин вә дәвләтчилијин мәнафејери һәмнә һәјата кечирилдији бәјән едилсә дә, маһијјәт етибарилә гану тәләбләри чәрчивәсиндән кәнара чыхдығы үчүн рүшәјм һалында-ча дәф едилмәлидир. Һеч кимин назы илә ојнамадан, гәтијјәт-лә! Дәвләт тәрәфиндән вә онун сәрәнциһиндә олан вәситәләрин зәүри еһтијак дүјүлән һәр һансы бирини, јахүд да һамысыны

сөһрөбәриңә алмаг јолу илә! Буну етмәјән вә ја буна галир олмајән дәвләт вә оңун башчысы нә АБШ-да, нә Буркина Фасола, нә Азәрбајҗанда дәвләт, дәвләт башчысы алланмага дәјиг дејилдир.

Март һадисәләриниң 93-чү иҗинундан "су иҗадини" иҗина сәһнәр, "Һејләр Әлијев Азәрбајҗанда ғарлашын ғарлаш ғаны төкмәсинә јол верди" — дејәнләр сәләчә, көзә күл үфүрүрләр. Һалбуки, мәһим фикримчә, мәһз бу адаллар 1992-чи ил мартын 5-6-да "чәркәзи чуха"ларыннын алтында қизләтәликләри "ништәларын һәрарәти"нә сыйнарағ, Али Советин фасалыннын ири өлчүлү пәнчәрә шүһәләрини ғырмағ јолу илә Ајаз Мүтәллибову иҗе'фаја көндәрдиләр, мајын 15-дә пәјтахтын бир башыннан ликәр башыналәк күлләсиз патрон дәлдүрүлмүш автөмәтларда атошфәшәндилг едә-едә һеч ким тәрәфиндән мүһафизә олунамајән Али Совет бинасынны вә Телерадио Ширкәтинин зәбт едиләр, нечә дејәрләр, күнүн күнорта чағы Президент Апаратыны бомбарман еләчәкләри барәдә ултиматумла үзүраға Президентни өлкәдән перик салдылар вә беләликлә, иҗтәсәләр дә, иҗтәсәсәләр дә, Азәрбајҗанын сонрақы фәһиәли јашантыларыннын төмәлини ғәјдулар, бир аз да конкретләшдирсәк, 15 мајда онлар 4 ијун, 3-5 октябр вә 13-17 март үчүн "марксист-ленинчи силаһлы үсјән" "һәзәријәси"ни биткин һала көтирдиләр.

"Јахшы президент"ләр бу биабырчы әһ'әнәни Азәрбајҗанда јашатмаһы идиләр; Һејләр Әлијев иҗә "пис президент" олуб, бу стихияја сон ғәјмәли иди. Өзү дә бә'зи сијаси партијаларын вә һәрәктәларын 17 мартаң сонра да "даһа ғәтијәтлү тәдбирләрә әл атмағ зәүрүрәти" барәдә қизли-ашкар ған ғоҳуду бәјанатлар вермәсинә баһмајарағ, зәһнимчә, бирдәфәлик!

Сон нәтичә е'тибарилә һәтта бирчә күнаһсыз өмрүн јарым-чығ ғырлашмаһына сәбәб олан әһ хош мәрәһмын да, әһ нәчиб нијјәтин дә ғага һәпиклик һәпмәти јохдур. Рәсми сәһәлләрә әсәсон, 131 сојдашымызын шәһид олмасы илә нәтичәләһмиш 20 Јанварын азәрбајҗанды лидер"мүһаҗид"ләри дә, дәрә ај әрзиндә азы 40 миң сојдашынын ғурбан кетмәсинә, тәғрибән 1 милјон-лүг әһалинин үчләбиринин ев-ешиңидән, исти оҗағындан диләр-күн дүшмәсинә баис олмуш совет җенералы Чоһһәр Дудајевин дә нијјәтләри сијаси-һәрби авантүрадан, ӨЗ халғына ғаршы җевридлиш чинајәтдән савајы бир шеј дејилдир! Һәр һалда мән белә дүшүнүрәм... Сонрадан һәһим лидерләр әһ жүксәк вәзифә күрсүләринә дә јијәләнә биләрләр, телевизия экранларыннан "Сидва ханымын ше'рләрини түркәзәр дилинә" мәһәббәтлә җевридикләрини дә сөјләјә биләрләр, һәһајәт, Мүһнән университе-тиндә оҳуған оғлунун јанында сыйначағ да тала биләрләр, анчағ өзләринин авантүрасы үзүндән күнаһсыз ғурбан келән сојдашларыннын аналарыннын оғул дағы көрмүш үрәјини нә бу дүңјала, нә дә о дүңјала һеч нә илә отуда билмәзләр.

Март һадисәләриндә һеч бир ғоһумумун, дәстүмун, танышы-мын бурну ғанамајыб, һәһим кәчә ғаршы-ғаршыја дуран сәһкәр-ләрин бириндә дә олмамышам, она көрә дә ериң ананың өвладларыннын бир-бирини үзәринә силаһ ғалдырмасынын психо-логи җәһәтдән нечә җәтин, мәһәтәтәтли әләб оллуғуну да кифәјәт гәдәр ајдын тәсәввүр етмирилм. Һадисәләрдән дуз бир һәфтә сонра унутулмаз дәстүм вә һәкмарым М.Моһсүнуң ушағ гәдәр сәдәләһ, ғыз тәки мә'сүм баласы — 23 јашлы сәһрәдчи кизир Курсел мартын 17-нә кечән кәчә кечирәји һиссәләри мәнә нәғл едәркән анладым ки, бу јолда "пис президент"дән "хилас олдуғаң" сонра әлдә еләчәјимиз "хош һәјәт"ын ғага һәпиклик һәпмәти дә олмајачағмыш!

Мүһаҗишәли вәзирјәтин аралан көтүрүлмәси үчүн һәјәта кечирилән әмәлијәтин башланмасына гәдәр март һадисәләринин дәвләти чинајәт, јохса сијаси аксия олуб-олмаһы барәдә полемикаја тохунмадан "ғарлаш ғаны" сәһбәтијә бағлы бир җәһәтә мүһнасибәтими билдирмәк истәрим. Белә бир фикир кениш јајдымышдыр вә Һејләр Әлијевин сијаси оппонентләрини сәјсыз-һесаһсыз бәјанатларында да җең-бол һалландырылдыр ки, куја итидар ған төкүлмәһси үчүн мүмкүн олан вәситәләрин һеч дә һаһмындан аһырадәк истифалә етмәһмиш, бир нөв һөвсәләсизлик көстәрмишдир. Бейнәхалығ һүдүғ нормалары вә сағлам мәһтиғ баһымындан, әкәр 17 март кәчәсинә кечән дөврләки һәрәктләр ғанунчулуғуну позулмәһмырса, фәвғәләдә вәзирјәт шәрәтиндә јүзләрлә силаһлы алаһын һакимијәтә меј-дан охумасыны сакиҗчә мүһаһидә етмәклә кифәјәтләһмәк, мәсә-ләһин динч һәллине җалышмағ (мартын 15-16-да бу истиҗамәтдә кифәјәт гәдәр күзәштли адымлар да атылдымышдыр) вә бүтүн-лүклә өјүд-һасиһәтә бел бағламағ өзү дә һүдүғни ниһилизмидр, ғанунлары сәја салмамағдыр. Бу һалда кимисә, јахда да кимләринсә вәситәчилик сә'дләриндән истифалә олунмаһы бар-рәдә идиалар күлүнч сәсләһнәр. Бир дә аһы, кимин, јахда кимләрин вәситәчилик сә'јиндән иһтина олунуҗ?

Күтләви иһформәсија вәситәләриндән мәнә мә'лум олдуғуна көрә, өз сыраларында АХЧ-ни вә 30-ләк сијаси партијаны бирләшдирән "Дәјирми маса" мартын 16-да һәр ики тәрәфдән вәситәчилик миссијасыны јеринә јетирмәјә һазыр олдуғуну бил-дириб, бу мәғсәдлә дә өзүнүн үч үзвүнүн лидериң... Президент Апаратына көндәриб. Бурда да дәрһал јох, дејилдијинә көрә, "4 саат көзләтдикдән сонра" дәвләт мүшавири Ғабил Һүсејли онлары ғәбул едиб вә профессорун өзүнүн тәбиринчә десәк, криминал ситүасиянын сијасиләшдирилмәсинә җәһд көстәрилдији үчүн данышылар нәтичәсиз ғалыб.

Бәјән едиләнләрин мәһз белә олдуғуна иһанмамағ үчүн һеч бир дәһилим јохдур, она көрә дә, нечә варса, еләчә ғәбул едир вә гаранлығ мәғамлар ајдынлығ көтирмәк истәјирәм. Биринчи-си, бу, нечә вәситәчилик миссијасыдыр ки, җәһи үч нәфәрдән

ибарәтдир, үстәлик дә “Дәйрми маса” биринчи оларак һәмни миссияны төгсиркар (бу фикир аҗры-аҗры сijasи гурумларын вә мұхалифәтчи сijasи лидерләрнн мартын 15-16-да вердикләри бәжанатларда да бу вә ја башга шәкиллә әксини тапмышдыр) төрәфин үстүнә дежил, зәрәрәкән төрәфин үстүнә көндәрир? Дижәр төрәфдән “4 саат көзләтмә”дән өтрү рәннидәлик дә јеринә дүшүр: Али дәвләт идарәтмә органында дүниәнин дүз вахтында да габагчадан тәјин олунмамыш көрүшләр, данышыглар дәрһал башланмыр, о да ки, екстремал вәзијәт шәрәитиндә ола. Учүнчү, сон дәрәчә инчә бир мәсәләгә тохунмаг истәјирәм. Васитәчилик миссиясынын үзләри кимләр иди? Етик мұлаһизәләрә көрә онларын адыны чәкмирәм; бирини 1992-чи илдәки президентлигә намизәд кими, гижәби шәкилдә, галан ики нәфәрини исә — партија лидери олсалар да — һәмкарым кими, шәхсән тәнијяр вә һал-әһвал тутурам; башга сөзлә, һәр үчүнә инсанни һәрмәт вә еһтирам бәсләјирәм. Ејни заманда сорушмаг истәјирәм: бәс, дәвләтин башчысындан, һејдәр Әлијев кими ағсагал, нүфузлу сijasи хадимдән өтрү кимдир бәс васитәчиләргә? Чох ола билсин ки, һејдәр Әлијев нә онларын төмсил олундугу партијалары танысын, нә дә партија лидери тәки шәхсијәтләрини. Бәс, “Дәйрми маса”нын әсас нүфузлу үзләринин лидерләри нијә бу хејрихәл нијәтли төдбирдән аралы галыблар? Бәлкә елә Иса Гәмбәр, Ибраһим Ибраһимли, Мирһаһмуд Фәттајев, Әли Кәримов, Сәрдар Чәлалоглу вә башгалары да һәмни үчлүгә гошулүб хошнијәтли мәрәмын ардынча јетсәдиләр (бу дәфә әввәл-әввәл “8-чи Километр” јашаыш саһәсинә, јохса Президент сарајына үз тутмагын лазым кәлдији дә јәгин, бир елә өнәмли мәсәлә олмазды), ола билсин ки, онда “4 саат көзләтмә” дә еһтијач галмазды, васитәчиләр даһа јүксәк сәвијәдә дә гөбул едиләрдиләр вә сон нәтичәдә сәмәрәли сөһбәт дә алынарды!

Һадисәләрә бағлы чыхышларында Президент халг арасында танынан, нүфузлу ағсагал-зијалылардан бәзиләринин бу вә ја дијәр формада она мұрачият едәрәк, мұнагишәли вәзијәтнин кәржинлијини јатыртмаг үчүн мүмкүн олан васитәләрини һамысына әл атмагы чаныјананлыгла мәсләһәт јөрдүкләрини дә дөнә-дөнә гејд етди. Һәмни ағсагаллар ејни чаныјананлыгла дәфи вә матәм мәрәсимләриндә дә иштирак етмиш, мәрһумларын әвизләринә сидг-үрәкдән башсағлыгы, һәрәрәтли сөзләрә төсәлли вермишләр. Бурада елә бир гәһәһәт јохдур, Әксинә, инсани һәрәкәтдир, һәр бир кәсин мәнәви борчудур. Лакин шәхсән мән һәмни ағсагалларын бүрүзә вермәли олдугу һәгиги чаныјананлыгын тәзаһүрүнү башга формада кәрмәк истәјрдим. Күллә-јә туш кәләнләрин — истәр “о төрәф”дән олсун, истәрсә дә “бу төрәф”дән — һамысынн Вәтән өвлады, Азәрбајҗан вәтән-дашы олдугуну нәзәрә алсаг, истәрдим ки, һәмни ағсагал-зијалылар һүзи мәрәсиминдә БАШСАҒЛЫҒЫ ВЕРМӘЈӘ јох, сөзү кечән дијәр сојдашларымызла биркә мартын 15-16-да чаван-ча-

ван оғланларымыза, сijasәтчиләримизә вә дәвләт хадимләримизә ҺАҒТ СӨЗҮНҮ СӨЈЛӘМӘК, доғру јол көстәрмәк, Дәвләтә, Гауна аси онлары силәһи јерә гојмага, имзаланмыш әмрләр вә сәрәнчамлар — онларын фикринчә — әсассыз ола да, һәмни әмр вә сәрәнчамларга табе олмага чағырмаг үчүн кәләјдиләр. Бу, доғру олмаздымы? Делидим буғур ки, әкәр бу күҗү һејдәр Әлијев сijasи оппонентләри төрәфиндән “васитәчиләргә мәнәһ гөјмамаг”да иттиһам едилдирсә, тәнгидә һәләф көтүрүлдүсә, белә иттиһамларын әсассызлыгына бахмајараг, үмумијәтлә, буларга әл јери галмамасы үчүн мәжәр һејдәр Әлијевин ајагына (ифадәгә көрә үзр истәјирәм) һејдәр Әлијев шәхсијәтинә вә санбалына үјгүн олан кишиләр кетмәли дејилдирләми?

Мән үзрхәһдиг диләсәм дә, “Һејдәр Әлијевин ајагына” ифадәсини билә-билә ишләтдим. Дәвләтин, дәвләтчилијин, Вәтән оғулларынын, о чүмләдән өлкә президентинин тәлејиндән сөһбәт кетдији вахт өзүнү бу торпагын өвлады саян һансы киши “ман билмәк” барәдә, өзүнүн шәхси шәрәф вә дәјагәти барәдә, јахуд “мундирин шәрәфи” барәдә дүшүнә биләр? Бу, чөрәјини једијимиз, үстүндә алдымладыгымыз торпага гаршы, бу торпагын һәр бири потенциал һејдәр Әлијев олан өвладларына гаршы саягысыздыг, бизим өз-өзүмүзә гаршы рижакарлыгымыз олмаздымы?

Вәзијәт елә жәтирмишдир ки, март һадисәләри илә бағлы мәтбуатда чап олунан вә бир сыра сәбәбләр үзүндән чап олунмајан хејли материалларга таныш олмушам, харичи “радиосәс”ләрә гулаг асмыш, тоншу өлкәләрин телевизия каналлары илә јайынланмыш верилишләрин видеојазыларына бахмышам. Данмырам: һәмкарларымдан бәзиләринин һөјатларыны төһлүкәгә мәрүз гојараг, ән “гајнар” нөгтәдән верилиш һазырламаг, информасия әлдә етмәк әзминә вә инадкарлыгына гитбә етмишәм, ејни заманда һәмни јазы материалларынын, радио вә телевизия репортажларынын бир чохунун биртөрәфли мөгелдән верилмәсинә дә тәәсүфләнишәм. Аҗры-аҗры мүәллифләрин өз һәмсөһбәтләриндән мәнз гаршыдурмаја сәбәб ола билән, сijasи сабитлијин вә вәтәндаш сүлһүнүн позулмасына әсас верән, јахуд белә позучулуг әмәлләринә көрә аҗры-аҗры аламлардан шүбһә-ләнмәк үчүн дәставүз ролуну ојнајан фикирләри, фактлары зорда гопардыларыны дујанда үмумијәтлә, бу гөләм саһибләринин өзләрини хошнијәтли олдуғуна шүбһә етмәгә башламышам.

Ијирми илдән чохдур ки, пешәкар гәзетчиликлә мәшгулам, мәнсылар ишләјирәм, јәни өтән дөвр әрзиндә јүзләрдә инсана һәмсөһбәт олмушам, чох мәтләбләрдән һали олмушам, лакин ән хырда информасияны белә гөләмә алмаздан әввәл мәдүматы верән мәнбәгә дә, охучуја да, чәмијјәтә — дәвләтә дә, бир аз да артыг десәм, журналистикаја да онун нә дәрәчәдә хејрили вә ја зијанлы олуб-олмадыгыны дөнә-дөнә фикир сүзжачиндән кечирмишәм. Чох олуб ки, хејрисиз саядыгым мүдләә, факт

барədə фикрини информация мөнбәјинә билдирәндә орада мәнә төшәккүр елибләр: Јәһин, јакши ки, бу кәлма, бу факт мәнбуат сәһифәсинә чыхарылмајаб. Бах, инди һәмин мөвгәдә чыхыш едәрәк, мартын 10-да Р.Чаваловла мусәһиба дәрә етирмиш бир гәзет мұхбириндән дона-дона сорушмаг истәјирәм: 5-6 вәрәгдик бир јазылә исрарла мусәһибинә президент олмаг истәјиб-истә-мәмәси барәдә суал вермәкдән өз нәһәјәт, ондан "халг истә-сә..." трафаретини адыб гәзет сәһифәсинә чыхармагда гәслин нә инди?

Бәлкә дә суалым риторик сәсләнир, анчаг валлаһ, сиаг-үрәк-дән дејирәм: нәдәнә мәнә едә кәлир ки, сон дөвр фәһиәләри-мизин банскарларындан бири дә чиј сөз, дүшүнүлмәдән сөјлән-миш өлчүсүз-бичисиз гәһәтләрдир. Бунун өзү дә критик олмаг-ларда вәситәчи олмаг идилаларымызын нөвбәти шүарчылыгдан ирәли кәтмәлијинә дәләләт етирмиш?

Нәһәјәт, ган төкүлмәмәси үчүн мүмкүн олан вәситәләрин һеч дә һамысындан куја ахырләк истифадә олунмасын барә-дә. Дүшүнүрәм ки, президентин 16 март тарихли әфв фәрма-нындан сонра да бу мәсәләдә исрар етмәк, сәләчә, обывател шүүру илә манипулясия етмәк демәкдир. Әкәр мухалифәт лидерләри дә ХТНД-нин дәрви барәдә әмрдән сонраки һәркәт-ләри гануна зилд әмәл сәјярләрсә, кимләјиндән асылы олмаг-раг, гануну позанларла дилхошлуғ етмәк күлмәли корүнмәзи?

1993-чү ил ијунун 24-дән — Милли Мәжлисин гәрары илә президентин сәләһијәтләринин ичрасы һейдәр Әлијевин һөвәдә олундуғдан бәри Азәрбајҗанын дөвләтчилик тарихиндә јени дөвр башланьб вә бу дөврун архада галан ајлары әрзиндә үч мүһүм һәлисә баш вериб: Азәрбајҗан узәгмәнзилди дипломатик кедиш-ләр һесабына сijasи чевиклик кәстәрәрәк, Ермәнистандан вә ән башламасын, Русиядан әввәл НАТО-нун "Сүлһ намини тәрәф-дашлығ" програмына гөшүдүб; Гәрбин ири ширкәтләри илә Хәзәр нефт јатагларынын ишләнмәсинә даир "Әсрин мүтавиләс-ин" бағлајыб; нәһәјәт, мартын 17-дә дөвләт чеврилишләри зәңһирини гырыб.

НАТО илә рәсми әмәкдашлығымызын тарихи 1994-чү ил мајын 4-нә дүшүр. Мајын 10-да "Бишкек протоколу"на имза атылыб вә ики күн сонра Ермәнистан-Азәрбајҗан мунагәшиндә атошкәс барәдә сәзиш гүвәјә миниб — артыг он бир ајдыр ки, Азәрбајҗан торпагларында дөјүш кетмир. Она көрә кетмир ки, кимсә белә истәјир; она көрә ки, һәмин 4 мајдан бәри Азәрбајҗанын НАТО-дан "сijasи-һәрби төвсижәләр алмаг" кими етибарлы гаранты вардыр.

Сентјабрын 20-дә "Әсрин мүтавиләси" имзаланыб вә "Мос-ковски комсомодетс"ин јаздығы кими, мәнз һәмин күндән етибаран "Азәрбајҗан Русиянын "тәсир зонасы" олмасына сон гөјүшүдүр. Һәр һалда буна доғру гәти аддым атышшыдыр", "Баки тамаша"сынын сонлуғу Русиянын әсл мәғлубијјәтилик", "Азәрбај-

җанын өзүнүн "ичәрисиндән" фәалијјәт кәстәрмәк чәһдләри уғурсузлуға мөһкүмдүр", чүнки "Хәзәр уруна дојүшдә Русия-нын һеч бир архасы галмамышдыр".

95-чи ил мартын 17-дә өлкәдә дөвләт чеврилишинә нөвбәти чәһдин гаршысы адынды вә Азәрбајҗан Республикасы гәти вә дөймәз олараг һамыға — бейнәхалг бирлијә дә, өз вәтәндашла-рына да сүбүт етди ки, о, индән белә "банан республикасы" олмаг фикриндә дејил вә олмајачаг да! Дөвләтә кимин рәйбәр-лик етмәсиндән асылы олмајараг!

Бу үч эпохал һәлисә тәғрибән он ај јарымлығ заман кәсийиндә баш вериб. Төкчә Азәрбајҗанда дејил, тутаг ки, бүтүн кәмиш ССРИ мөканында да бүтөн бир президентлик дөвру үчүн кифәјәт еләчәк бу сijasи гәзәнч бирчә Азәрбајҗан халгына вә Азәрбајҗан президентинә аз көрүнәр вә едә аз да көрүнүр. Чүнки 93-чү илин ијун гәјүлышында һейдәр Әлијевин өзүнүн өз өһдәсинә көтүрәјү тәһһүдләр вә һәмин илин август референ-думунда, октябр сечкиләриндә Азәрбајҗан халгынын она вердији етинал пакетиндә ирәли сүрүлән вәзифәләр сәләләдиғән үч һәлисә - фактдан гәт-гәт миғаслы, гәт-гәт әкәмәтли вә чөтиндир. Һәмин тәһһүдләрин, етинал пакетиндә гөјүдан вәзи-фәләрин сәдә ачыгламасы беләдир: "Халгы бу бәладан гүртәр-маг".

Ән бөјүк бәла мұһарибәни Азәрбајҗан халгынын арзу вә истәкләринә ујғун шәкилдә, вердијимиз әввәсиз иткиләр мұтаби-линдә әлверишли нәтичәләрдә баша вурмагдыр. Демәк артыгдыр ки, сәрфәли сүлһ сәзишинә наил олмаг Азәрбајҗан дөвләтчи-лијини мөһкәмләндирилдәси, мүстәғлијимизин әбәди вә дөймәз едилмәси, итисәдијјәтын базар мұһасибәтләри мүстәғисинә кечи-рилмәси вә өлкәдә демократик, һүгүги вәтәндаш чөмијјәтинин формалашдырылмасы үчүн нә гәләр дә кәчиб олан шәрәтир. Һәләлик Бөјүк Сүлһ Сәзиши әлдә едилмәмишлар, дәмәли, буна ујғун олараг, дикәр сәһәләрдә дә һисс едилмәк ирәлидәјишләр гәзәниләмишшыдыр. Сүлһ сәзиши исә она көрә јохлур ки, төкчә јакши вә узәг харичдә дејил, едә Азәрбајҗанда да бу тәләјүклү тарихи вәзифәнин һәллинин ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВИН АДЫ ИЛӘ БИРБӘША бағлы олмасынә истәмәјин сijasи гүвкәләр вә сijasи лидерләр, даһа доғрусу, бирбаша Һейдәр Әлијев шөхсийәтинин барышмаз дүшмәнләри тәсәввүр едилдијиндән дә чоқлур. Сәлә-дәдығым тарихи һәлисәләрин һәр бириндән сонра дүшмәнләри сајы һәндәси силсилә үзрә, әввәл олдуғундан даһа бир нәчә дөфә артымыш вә онлар Һейдәр Әлијевә Бөтән, халг гаршысында тарихи миссijasыны јеринә јетирмәкдә, өлкәни сөзүн әсл мәнә-синдә, бөјүк бәладан чыхармагда мане олмаг, гүввә вә енержи-сини һәмин тәләјүклү проблемени һәликә јөнәлтмәкдән јайындыр-маг үчүн ән мүхтәлиф сүғи әнжәлләр ичәд етмәјә, о чүмдәдән дөвләт чеврилишләринә чәһдләрин есенаричис вә режиссору, јакхүд да бирбаша иштиракчысы олмаға даман-заман гәшәббүс

көстөрirlәр.

Депликларим башлыча бөланын — Гарабаг проблеминин арадан көтүрүлмөсү жолунда сөйлөрүн һөлөлик истәнилән сәмәрә вермәмәсинә һагг газандырмаг вә ја адымы һејдәр Әлијевин үнәнинә мәдһијә сөйләриләрин чәркәсинә даһил етмәк истәјинлән доған қәлишикәзәл сәзләр јох, 1993-чү илин јунундан бәри өлкәмиздә вә өлкәмизин әтрафында чәрәјән едән сијаси-һәрби процесләрлән ирәли кәлән мәнтиги нәтичәләр. Сағламан дүшүнчәли, гәрәсиз һәр бир инсан асанча анлаја биләр ки, ики нәһәнк гөншумуз Азәрбајҗан рәһбәрлијиндә “Һејдәр Әлијев” адлы һәби һеч чүр уда билмир вә удмаг да истәмир. Елә она көрә ки, изәһсиз-шәрһсиз: Һејдәр Әлијев тәкчә Азәрбајҗан үчүн дејил, илк нөһбәдә онлар үчүн нә Мүтәллибовдур, нә дә Елчибәј; башга сөздә, Һејдәр Әлијев бир өлкәнни президенти олмадан өнчә дүниәнын танылдыгы вә гәбул етлийи сијасәтчи, дәвләт хадимидир.

Дәвләтләрарасы мүнәсибәтләрдә, дипломатик үнсирјәтдә шәхси нүфузун, фәрди инсани кәјфијәтләрин, сијаси фәәлијәт тәчрүбәсинин вә санбалынын нә гәдәр бөјүк әһәмијәт дашылыгыны сүбүт етмәјә, зәһнимчә, еһтијаж јохдур. Рәсми данышыглар столу архасында үзбәсурәт отуран вәзифәли шәхсләрнин һансы өлкәни, һансы сијаси вә дәвләт хадимини тәмсил етмәси илә бәрәбәр өзләринин “һансы чәки дәрәчәсиндә” олмасы да күндәликдә дуран мәсәләнин сон нәтичәсинә кифәјәт гәдәр нәзәрә-чарпан тәсир көстәрир.

Һејдәр Әлијевдә бағды лап јахын тарихимизлән, һәм дә чохларынын јәгин унутлугу ики-үч факты мисал көтирмәк истәјирәм.

1992-чи илин әввәлләриндә Түркијә һөкүмәти әрзәг вә ликәр зәрури тәләбат мағлары алмаг үчүн... Нахчыван Мухтар Республикасына 100 миллион АБШ доллары мәбләгиндә кредит ајырмышды. Јәгин бејнәлхалг һүгү вә бејнәлхалг мүнәсибәтләр үзрә мütәхәссисләр разылашарлар ки, бу, дипломатик протокол бахымындан нонсенсдир: дүня бирлијинин тамһүгүгү үзвү олан һеч бир дәвләт һәлә БМТ-јә дә үзв гәбул едилмәмиш башга бир дәвләтин инзибати-әрази гуруму илә һеч заман һөкүмәтләрарасы сазыш багламаз, она биздәки инфилјасијанын индикү сүрәти бахымындан бу күн дә чох бөјүк олан мәбләгдә кредит ајырмас. Түркијә һөкүмәти, конкрет дејилсә, о вахткы баш назир Сүләјман Дәмирәл гејри-ади сајыла билән бу адымы өзү илә мугәјисәдә рүтбәчә ашага сөвијәли гәрәфлашы вәзифә адымынын — Нахчыван Али Мәчлисинин сәдри Һејдәр Әлијевин шәхсијәтинә, сијаси санбалына вә нүфузуна һөрмәт әләмәти олараг атымышды.

Һәмни 92-чи илин августунда дүниәнын башга бир нүфузлу дәвләтинин — Иран Ислам Республикасынын президенти ағаж Һашими-Рәфсанчани гөншү өлкәдә — Азәрбајҗанда 1988-чи ил

Конститусијасынын илкин вариантына әсәсән парламент башчысынын мұавини сәләһијәтиндә олан шәхси өлкәсинә рәсми көрүшә дәвәт етмиш вә ӨЗ тәјјарәсини онун арлына көндөрмишди.

Сәфәр күндәриндә даһа бир гејри-ади дипломатик адым атылмышды: Ираны али дини рәһбәри ајәтуллаһ Һәмнә һәзәрәтләр дә “парламент башчысынын мұавини сәләһијәтиндә олан шәхси” рәсми гәбул етмишди. Һәмни шәхс Нахчыван Али Мәчлисинин сәдри Һејдәр Әлијев или вә разылашы ки, бүтүн дүняда гәбул едилмиш дипломатик протокол тәләбәри илә үст-үстә дүшмәјән бу һөрмәт-еһтирам әләмәтләри онун сијаси хадим вә дәвләт хадими кими һәйл олдуғу зәһкин сијаси капиталын тәзаһүрләри иди.

Даһа бир факт. Ағ евдә тәләчә президентлик фәәлијәтинә башлајан Билл Клинтон 93-чү илин гишында Нахчыван Али Мәчлисинин сәдринә (!?) мәктүб көндәрәрәк, блокада шәрәтиндә олан дијарын әвалисинин гајгыларыны јүнжүлләшдирмәк үчүн бир тәјјарә долусу һуманитар јарам јолламаг нијјәтиндә олдуғуну ачыгламышды. Али Мәчлисин сәдри дә миннәтдарлыгыны билдирәрәк, имкан даһилиндә, тәјјарәни бирбаша Нахчыван јолламағу хаһиш етмишди вә... онун хаһиши нәзәрә алынмышды.

93-чү илин сентјабрында Азәрбајҗан Республикасы президентин сәләһијәтләрини һәјәтә кеңирән Али Советин сәдри Һејдәр Әлијев Москвада рәсми сәфәрәк оларкән Русија Федерасијасынын али мөгамлы ликәр шәхсләри илә бәрәбәр, Харичи Ишләр Назирлијиндә Андерј Козыревдә дә көрүшдү. Һәмни көрүш бәрәдә телевизия репортажыны изләмиш Зәрлүшт Әлизадә “Истигәлал”да јазмышды ки, Һејдәр Әлијевин јанында Козырев өзүнү чох нағолај вәзијәтдә һисс едилди вә бунун да “тәгсиркар”ы тарихи јаддаш иди: чүнки ССРИ Харичи Ишләр Назирлијинин сырави әмәкдашы Сов. ИКП МК Сијаси Бүросу өзүнүн јанында өзүнү дүңәсиндә “хәзәјин” һесаб едә билмәзди. Бәли, зәманә, тарихи шәрәнт дәјишсә дә, шәхсијәтләрин сијаси-мәнәви санбалынын сигләти дәјишмәмиши: Инди мұстағил дәвләтин башчысы олан Һејдәр Әлијев јенә ССРИ дәврүндә бармағла сајылан шәхсијәтләрдән бири, назир гияғәсиндә олан Козырев исә елә һәмни кечмиш сырави мөмүр олараг галырмалар. Һеч шүбһәсиз, белә мұтәнасиблик данышыглар столу архасында проблемләрин тәфсиринә мүнәсибәтдә дә өзүнү көстәрәчәкди...

Јери кәлмишкән, “Сов. ИКП МК Сијаси Бүросунун үзвү” бәрәдә һәмни 93-чү илин јазымында Күрчүстан дәвләтинин башчысы Е.Шевәрдадзә јолүстү Бақыда оларкән Һ.Әлијев ону гәбул етмишди. Гәзәтләрән бири исә бу бәрәдә хәбәри “Сијаси Бүрә үзвләри көрүшүрләр” адлы атмачалы башлыг алтында дәрч етмишди. О вахт мән тәләчә мұстәғиллик јолуна гәдәм

гоймуш, мугабибонин ганди кирдибиди дидилэн, сijasи вэ итисадн боһран мэнкөнәсиндә сыхилан, вәзифә еһтирасларн ојунунда гумара гојудан ики кор гоншусунун — ики олконин дурмуна, белә вәзифәтлә дәвләт башчысы миссиясыны өз өһдәсинә көтүрмүш шәхсләрн тарихи мәсуулијәтинә ејһамла јазмышдым ки, шәхсән мән "Сijasи Бүрө үзләрн"нә һәсәд апармырам. Үстүндән тохминән илјарым кечәндән сонра да һәмнин фикримдә галырам: һәмнин Күрчүстанын, һәм дә Азәрбајҗанын индикн вәзифәти өз өлкәсинин лидери олан кечмиш Сijasи Бүрө үзләрннә јакшы һеч нә вәд етмир. Бунун мугабибиндә һәмнин лидерләрн, илк нөвбәдә дә һејдәр Әлијевн елә тәкчә өз тарихи миссиясыны шәрәфлә јеринә јетирмәк үчүн көстәрзин фәдакарды, гәтијјәт вә әзмкарды, мәним нәзәримдә, һәр чүр һөрмәт вә еһтирама јажигдир. Бу јердә мән Һ.Әлијевн сijasи оппонентләрнндән биринин һәлә 1993-чү илдә сојдәлији бир фикри хатырлајырам: Икинчи дәфә Азәрбајҗанын сijasи рәһбәрлијинә көлмиш шәхси ики перспектив көзләјир — тарихә ја Нәриманов кими, ја да һејдәр Әлијев кими дүшмәк; чох куман ки, о, тарихә һејдәр Әлијев кими дахил олмаг истәјәчәк, чүнки Нәримановун агибәти она да јакшы мәлуьдур... Мугајисонин гүсурду олмасына бахмајараг, бу фикирдә әксини тапмыш һәнгәтә көз јуммаг да мүмкүн дејил: һејдәр Әлијев миғјаслы шәхсийәтләр тарихдә бир дәфә ифачысы олдуғлары рәду тәкратән ојнамаға гане ола билмирләр, јохагајдышын һеч бир мәнәви бәрәәти ола билмәздн. Ләкин бурасы да вар ки, һәзрәти Муса зәманәси инди јалныз әсатирдә мөвчүдүр вә әкәр диндашларын (вәтәндашларын) һамысы Пејғәмбәрн архасынча дүшүб сусуз сәһрада 40 ил сәрасәр Пејғәмбәрн илә бир јердә һәр чүр әзаба гатлашмаға разы олмаса, Пејғәмбәр өзүнүн пејғәмбәрлик миссиясынын өһдәсиндән һеч бир вәһлә көлә билмәз. Сабир Рүстәмханлынын бу сөздәрн илә там шәрикәм ки, "һормал чәмијјәтдә аз-чох иш көрә билән адамларын бир һиссәсинин әлини әлинин үстүнә гојуб дәвләт башчысынын нә исә бир мәччүә ичад едәвәјини көзләмәси, башга бир һиссәнин силаһ күчүнә һакимијјәти һәдәләмәси, сојгунчулугла мөшгул олмасы күлүнчүдүр. Мүстәгил дәвләтин диварлары көрпич-көрпич һөрүлүр вә бу, тәк Президентн иши дејил".

Бу гејдләрн үзәриндә ишләдијим ахшамларын бириндә милли телевизија Азәрбајҗан президентинин халг шаири Мәммәд Аразы гәбул етмәси барәдә һесабаты јайынланды. Дејәрдин ки, нөвбәти росми көрүшлүр, гејри-ади нә ола биләр ки? Анчаг белә олмады: тәфәррүатына вармадан дејирәм ки, Президентлә Шаирн сөһбәтинин ајры-ајры мөгамлары нормал инсанн гәл-бинн һеч чүр лагејд гојмурду...

Сонраки күнләр нечә јердә бу көрүшүн доғурдуғу тәәсүрат барәдә рәјләрн динләдим. Үмуми фикир белә иди: Президент

дә саг олсун, Мәммәд Араз да бу дигәт вә гајыга јажиг сәнәткардыр. Амма әтиачы бир һәмкарымн сөзү дә дигәтим-дән јайынмады: "Нә бојук иш олуб ки? Доғрудур, Мәммәд Араз елин шаирдир, амма буна бахмајараг, јерлисн олмасајды, һеч ону да гәбул етмәздн...Фәрг гојан дејилдисә, рәһмәтлик Бајрам Бајрамова да некролоғ вериләрдн... Нә демишди ки, сессияла, бирчә дүз сөзүн бадына кетди..."

Нәди о сөз? "Гарабаг һеч вахт индикн гәдәр бизимки олмайб" — 1989-чу илин августунда јарадылмыш Гарабаға Халг Јардымы Комитәсинин сәдри 91-чи илин февралында белә демишди вә өз гәнаәтиндә һағлы иди: Гарабағын доғрудан-доғруја әллән кетдијини көрән республика рәһбәрлији 90-чы илин январьндан сонра фәалијәтлә башлајан Дағлыг Гарабаг үзрә республика комитәсинин Ханкәндиндә јерләшмәсинә көз јума билмәјиб, Сырхавәндә, Чохалыја, Көркичабана, Мешәлијә, Куропаткиноја, Чәмиллијә...үз чевирмәјә мәчбур олмушду. һејдәр Әлијев сәккиз илдән чох иди ки, республиканын рәһбәрлијиндән кетмишди вә инди әкәр о, өзүнә һәмјаш олан әлибин сөзләринә еһтираз едирдисә, бу еһтиразында да јүз фаиз һағлы иди. Чүнки јазычы Бајрам Бајрамовн унда биләрдн ки, Азәрбајҗан рәһбәрлијинин Гарабаға дигәт вә гајысынын сонунчу нишанәси Шушала М.П.Вагифин мөғбәрәси учалдылмасы олмушду ки, онун да ачылыш мәрәсинин 82-чи илин шахталы-човғунду бир гыш күнү мөһз һејдәр Әлијевн өзү кечирмишди. Ән мүхтәлиф сөһбәтләр үзүндән һөрмәтли әлиб кечмиш вилајәтин инзибати мәркәзинәдәк мирјол хәттинин чөкилишини, орала вағзад, јени аеропорт тикләмәсини, Бақы илә мүнтәзәм авиасија рејсләрн тәшкил едилмәсини, ики електрик стансијасы гурулмасынн, ајагтабы фабрикинин, электротехника, электрон сәнәјисн конденсаторларн, көнд тәсәррүфаты машингајырмасы заводларынн, педагожи институтун ачылмасынн, чохлу соснал вә мәдәни-мәшғәт объектнин салынмасынн да дилинә көтирмәјә биләрди — бу ишләрн һамысы исә Һ.Әлијевн һакимијјәти дөврүндә, онун биләваситә рәһбәрлији алтында көрүлмүшдү. Мәғсәд исә һеч дә бејнәлмиләлчи олдуғумузу бир даһа сүбута јетирмәк дејил, Бақы илә кечмиш вилајәт арасында әләгәләрн сыхлашдырмаг, онун хәбис нијјәтли мөмураларынн даими нәзәрәт алтында сахламаг, һәм дә жәлчәкдә јарана билчәк ајры-сечкилик сөһбәти үчүн әл јери сахламамаг иди. Јазычы буна да мөһәл гојмаја биләрди ки, мөһз һәмнин илләрдә Дағлыг Гарабагда вәзифәт сабит иди, нә республиканын өзүнүн дахилиндә ермәниләрә азәрбајҗанлыларын, нә дә Ермәнистанла Азәрбајҗанын мүнәсибәтләрнндә һеч бир мүнәгишә һаллары баш вермәмишди, кечмиш вилајәт сакинләрн, јәнин ермәниләр Азәрбајҗанын тәркибиндән чырмаг барәдә өлкәнин вә ја республиканын рәһбәрлијинә јазылы вә ја шифаһи олараг һеч бир вахт мүрачигәт етмәмишдиләр.

Бәли, садчә, әдиб өз фикринн билдирмиш, кечмиш репуб-

лика рәһбәри дә һәммин фикрә етираз етмишли, вәссалам. Тәһби ки, бу, һеч бир вахт, һеч бир һалда халг жазычысы, дәвләт хадими вә ичтимаи хадим олмуш Б.Бајрамовун вәфаты илә әләгәдәр гәзәтләрдә некрологлар, о чүмләдән һөкүмәт некрологу верилмәмәси үчүн сәбәб ола билмәздн. чүнки буна охшар башга фактлар да вардыр — һәммин фактлар президентин, дејилдији кими, "кин сахлајан адам" олдугуну дејил, әксинә, сон дәрәчә жениш гәлбли инсан олдугуну сүбүт едир. Елә чохларыннын көзләмәдији һалда Хәлил Рза Улутуркүн төнтәнәјлә сон мәнзилә јола салындығыны, академик Имаам Мүстафајевин "Шөһрәт" ордени илә тәлтиф едилмәсини, ад күнүндә сәими тәбрик едилмәсини јада салаг, әввәлки иғтидарын вахтында јүксәк вәзифәләр алыб Н.Әлијевин көлжәсини саға-сола ғылынчлајанлардан, ону аз гала "халг дүшмәни" е'лан еләнләрдән нечәсинин бу жүн дә јүксәк сәләһијәтләрә малик олмасыны хатырлајаг. Бәс, бу фактлары нечә јозаг?

"Азәрбајҗанын Милли Гәһрәманы" адынын тә'сис олуңдуғу вахтдан (1992-чи илин ијуну) бәри гәһрәмандығы өзүнүн сағлығында Президент фәрманы илә тәсдиг вә тәсбит олунан 10-12 сојлашымыздан бири дә бүтүн Азәрбајҗанын јахшы таныдығы Асиф Мәһәррәмәв — Фред Асиф иди. Гарабағда илк көңүллү мүдафиә дәстәләриндән биринин командири олмуш бу икид елоглмуз өтән илин јајында дүнјасыны дәјишли: онун чоҳумузда мүгајисәдә зәиф олан вүчулу чәһнәдә алдығы јаралара үстүн көлә билмәди.

Өмрүндә Фред Асифин үзүнү көрәмәјәнләр дә бу Вәтән тәәсүбкешинин өлүмүнә вайсындылар. Тәкчә рәсми даирәләрдән савајы. Һалбуки, чағдаш тарихимизин әввәлки дәврләринин бүтүн әһ'әһәләринә ујғун олараг, ән азы, рәсми дәвләт гәзетиндә А.Мәһәррәмәв барәдә һөкүмәт некрологу верилмәлијди.

Нә некролог олды, нә дә төнтәнәли дәфин мәрәсини. Азәрбајҗанын Мили Гәһрәманынын чәнәзәси икинчи Шөһидләр хијабанында, шәхсијәти мә'лум вә намә'лум олан адлы-адсыз кечмиш дәјүш достлары илә бир сырада торпаға тапшырылды.

Мән бу жүн дә јүз фаиз әминәм: Бајрам Бајрамов да, Фред Асиф дә дәвләт апаратында бу ишә бирбаша чавабдәһ олан бир мә'мурун сәһләнкарлығы, "Бирдән јахшы чыхмаз" — дејә көзләнилә билән данлаг-мәзәммәтдән өзүнү габагчадан сығорталамаг дәјүғусу учбатындан сон мәнзилә дәјиг олдуглары һөрмәт вә еһтирамла јола салынмамшыдыр. Бу сајғысыздыға көрә јаранан килеј-жүзарын һәдәфи исә Президент олуб; һалбуки, бәдлә мәсәләләрдә Президент, узағы, һазыр сөнәдләрә шифаһи, јахуд жазылы мүнәсибәт билдирән сонунчу инстансијадыр; дәвләт ијерархијасында исә бу инстансијаја гәдәр онларча мә'мур вар ки, сон сөзүн дејилмәси, гәти фикрин билдирилмәси үчүн зәури олан бүтүн тәдбирләри дә онлар көрмәлидирләр!

Мән гәти әминәм: тәлтиф барәдә фәрманы имзалајан ана

гәдәр Президентин нә Салатын Әскәрова, нә дә Гарател Бајрамова барәдә тәсәввүрү олуб. Онларын һәр икиси һәлә 1992-чи илдә — АХЧ һакимнијәти дәврүндә чәһнәдә рәшаләт кәстәрәк һәлак олмуш, чәсурлуг рәмиз кими АХЧ һакимнијәти лидерләринин дилиндә өзбәр олмуш вә... сајғысыздыға туш көлмишли. Салатында Гарателин һүнәри дәјиг олдугу рәсми гијмәти һејдәр Әлијевин фәрманы илә алды, "Гарател" сәнәдли филминин спонсору исә Рәсул Гулијев олды. Мәжәр бунун өзү сүбүт дејилми ки, ашағы рүтбәли сәләһијәт сәһибләринин тәшәббүскарлығы, вәзифә борчунна чидди мүнәсибәти олмасајды, Салатында Гарателин дә гәһрәмандығы һәгиги гијмәтини алмазды? Башга чүр дә демәк олар: "ашағы"лар тәшәббүскарлар, дигтәчил олсајды, чоҳ күман ки, гәһрәман Фред Асиф дә јүксәк сәвијәдә анылар, өлүмүндән сонра да Гәһрәмәнләр мәртәбәсиндә јер алары.

Бурада мән агрылы, тәәсүф доғуран бир мәгама да тохунмаг истәјирәм. Марг һадисәләри бир даһа тәсдигләди ки, јенә Азәрбајҗанда дәвләтчилијин ЈЕКАНӘ БАШ МУҢАФИЗИ елә Президентин өзүлдүр. Бәли, Конститусијаја көрә, Президент тәкдир, јекәнәдир, вәһиддир. Лакин реал һәјәтдә, әмәли фәалијәтдә нијә бәлә олмалыдыр ахы? Һејдәр Әлијевин халг ғышысында өз өһдәсинә көтүрлүјү тарихи миссијаны шәрәфлә јеринә јетирмәк үчүн әзкарлығынын вә гәтијәтинин бир ан бәлә зәифләмәмәсинә бахмајараг, өзүнүн дејији кими, жүн әрзиндә 18 саат ишләмәсинә бахмајараг, өлкәнин, милләтин тәлеји, бу жүнү вә сабаһы илә бағлы ирили-хырдалы бүтүн мәсәләләрин өһдәсиндән бир нәфәрин гүвәсә, күчү илә һеч чүр кәлмәк олмаз ахы!.. Бүтүн әзәмәтинә, күчүнә, гүдрәтинә бахмајараг, Һејдәр Әлијев дә чанлы инсандыр ахы!.. Онун да енерјисинин түкәндији, әсәбләринин тарыма чәкилдији анлар вә нәһајәт, һәр бир чанлы инсана хас олан "зәиф дамары" ола биләр. Бах, мәвз буна көрә, нијә халг ики-үч нәфәрлән савајы Президентин галан әмәл вә идеја сәләһдәшләрини, көмәкчләрини онунда јан-јана һәјәт вә Мүбаризә сәңкериндә көрмүр? Нијә Дәвләтин, Президентин һәјәтинин 13-17 март кими сынаг жүнләриндә онларын симасы көзә дәјмир, сәсләри ешидилдир? Нә вахта гәдәр бәлә анларда Һејдәр Әлијевә дәстәк верән тәкчә елә Рәсул Гулијев, күч назирликләринин башчылары вә бир-ики дијәр сәләһијәтли рәһбәрләр олачаг? Информасија мәнбәләри, шөрһ верәнләр ејни адамлар олдугу үчүн ДҮЗ СӨЗӘ дә шүбһәләр елә бу әсәсдә јаранмырмы?

Мән "президентин әмәл вә идеја сәләһдәшләры, көмәкчләри" дејәркән бүтүн сәвијәләрдән олан дәвләт адамларыны, Милли Мәчлисин каһ нала, каһ да мыха вурмағы өзләринә пешә етмиш үзвләрини, халг депутаты мандатыны јалныз вә

жалпыз тохунудмаздыг сипәри кими истифадә етмәк мәгсәдилә әлә кечирмиш милләт вәкилләрини, өвләри һөкүмәтини үзвү, ичра һакимијјәтинин нүмајәндәси ола-ола "өлкәлә анархия баш алыб кедир" — дејә дал дөјәрәк... һөкүмәтән һесабат тәләб едән, гоһум-әғрабаларынын адына ачдырдылары ширкәт вә фирмалары, коммерсија дүканларыны "фырлајан" назир вә баш иларә рәһбәрләрини реал һалда, шәхси гәзетиндә өзүнү аз гала өлкәнин али мәғамлы шәхсијјәтләриндән бири кими тәғдим вә рекләм етдирән дил пәһләванларыны, һәјәтүмүзын, күзаранымүзын ајры-ајры конкрет мәсәләләри илә бағлы әсастандырылмыш прогнозлар, сөһнһ мәлүматлар вермәкәлә Президентлә халгы арасында көзәкөрүнмәз сүн'и сәлләр учалдан үзләнираг аналитикләри, режон аминдән сун-истифадә едәрәк, төрәтдикләри гануна зилд, әхлага јарашмајан әмәлләри илә халгын ајры-ајры зүмрәләри арасында јерличилик, мөһәлләчилик азарынын тохумларыны сәпән вә Президентә, бүтөвлүкдә исә индики игтидара гаршы наразылыгларын баш галдырмасына билә-билә рөвәм верән башабәлә јерлиләри, Президентә хош кетмәси үчүн көјдәки Күнәши дә данмаға һазыр олан, мәдлаһлыг јарышында сарај тәләкәләрини дә жерилә гојан вә бу һесабә сојлашларынын јарыдан чохунун зилтә ичәрисиндә јашалығы бир вахтда һәлә дунјаја көлмәмиш тәрәмәләринә илә мајмаг рәнсәләрин әли илә "күн ағлајан" "һөкүмәтләрәст ағсагталары вә сәнәтчиләри", нәһәјәт, јерләрдә Президентин сәләһијјәтли нүмајәндәләри олдуглары һалда, дәвләтчилијә, дәвләт гуручулуғуна көмәји Президентин кечирлији һәр нөвбәти мүшавирәдән сонра дурғунлуғ илләринә хас олан үслубда боғаздан јухары "бөјәнирик, мүдафиб едирик" — мәзмунду "һәмрәјлик митингләри", басмагәлиб тәрәфкешлик мәктуб вә телеграммалары тәшкил етмәкәлә кифәјәтләнән ичра һакимијјәти башчыларыны нәзәрлә тутурам. Јери көлмишкән, демократик дәвләтләрдә ичтимаи рәјин өјрәнилмәси, сечичиләрин ирадәсинин ифадәси олмаг бахымындан биздә әһәмијјәт көсб едән бу митингләр вә мәктуб-телеграммлар бәзүк јерләрдә аз гала Президентин, дәвләтчилијин әлјинә јөнәдләмиш тәдбирләр еффеќтини верән мәсхәрә сәвијјәсинә чатдырылыр, Конститусија тәләбләри бахымындан ијерархия гәјдасында бирбаша Президентә табе олан бөлмәләрин, о чүмләдән орду-нун, полисин, тәһлүкәсизлик хидмәти гүвәләринин дә бу кампанияла кор-коранә иштиракы сијәси оппонентләрин әлиндә јени иттиһам аргументинә чеврилир.

Мән һәлә ону демирәм ки, бүтөвлүкдә инди биздә игтидарын ја мүкәммәл идеоложи-тәблиғат апараты жохдур, ја да мөвчуд олан апарат һәлә дә 60-70-чи илләрин басмагәлибләри илә ишләјир. Тәкчә буну демәк кифәјәтдир ки, рәсми тәблиғат

17 март кечәси дәвләт чеврилишинә чәһдин гаршысынын адынасында Мүдафиб Назирлији бөлмәләриндән истифадә олунмасынын һүғуги бахымдан ганунауғуғилуғу барлә бирчә көлмәлик олса да, аналшыгы-инандырычы изабат вермәмишдир, әвәсиндә исә Милли Мәчлисдә бәзи депутатларын бу мөвзуда етдији популист чыхышлар тәкчә өлкә дахилиндә дејил, бөјнәлхалг әләмдә дә демократик иницина шүбһә ојнамасы үчүн катализатор ролуну ојнамышдыр.

Фикримин әвәлине гәјядырам: Азәрбајҗан дәвләти, Азәрбајҗан чәмијјәти мүстәғиллик, демократија јолу илә ХХI әсрин астанасына адым-адым јахынлашылгча, Һәјдәр Әлијевин өз тарихи миссијәсыны шәрәфлә баша вурмаг үчүн көстәрдији сәјләрин мүгабилиндә дахилдәки вә өлкәнин һудудларындан көнардакы сијәси рәғибләринин вә физики дүшмәнләринин әл атығы һәр јени тәхрибат чәһди уғурсулуға мәрүз галдыгча нәчиб нијјәтләриндә, ағыр вә мәс'улијјәтли ишләриндә вәтәндашларынын Президентинизә јардымчы олмаг зәрурәти дә анбаан, күнбөкүн күчләнир. Әкәр бу күн биз Һәјдәр Әлијевин тарихә һөкмән, өзү дә мәнз Һәјдәр Әлијев кими дүшмәк истәјәчөји барәдә күн кими ајдын олан һәғигәти гәбүд едириксә, белә бир һәғигәтлә дә разылашмалығ ки, Һәјдәр Әлијев тарихә абстракт мөкан тәмсилчиси кими дүшә билмәз — о, Азәрбајҗан Республикасынын президенти, бу күн Азәрбајҗан вәтәндашларынын үмдә мөнафеләринин ифадәчисиدير. 7.500.000 ағыздан гоһан тәриф вә ја тәнгид дејил, 7.500.000 нәфәрин зәка вә әлләринин гүдрәти онун адыны, онун тимсалында исә ЈАШАМАҒА һағгы олан халг кими Азәрбајҗан халгынын адыны тарихә јазмаг игтидарына малик олачагдыр. Елә она көрә дә "Нижә мән јох, Һәјдәр Әлијев?" — суалы вәзифә күрсүсүнә јиғәләнмәк истәјиндән, һәвәсиндән әввәл бу күн Һәјдәр Әлијевин көрдүјү вә ја көрмәк истәдији ишләрә дајаг дурмаг, чини вермәк мөһәсиндә сәсләнсә, өлкә, милләт һәјәтүмүзын бүтүн саһәләринин ифлич етмиш мөнәмлик иднаасындан даһа тез хилас олмазмы? Галды март һадисәләринин әввәли дә, сону да мәнз һәммин мөнәмлијин тәзаһүрү дејилдими?

Ата нә гәдәр пис олса да, она аси көсилмәзләр, үстүнә силаһ чәкмәзләр. Евин ичиндәки сөз-сөһбәти чөлә чыхармазлар — булаг башында, чајхананын габағында растына чыхана демәзләр ки, атамыз һәр ашхам анамызы тәпик алтына салдыр, өзү физинчан-плов јејиб балаларына соған-чорәк верир, олан-галаны ашнасына өтүрүр...

Президент дә өлкә адлы евин бөјүјү, милләт адлы әиләнин башчысыдыр. Белнидән көлдијимиз аталан онун бир үстүнлүјү вар: доғма атаны өзүмүз сечмирик, Президентә исә сәс вериб,

өзүмүзө башчы тәҗибә едирик. Лакин Атаја гаршы да, Президент гаршы да мүнәсибәтлә бир алынмаз һүгүгүмүз вар: үз дөндәрмәк, имтина етмәк һүгүгү. Бу һүгүгдан истифалә етмәјә исә о заман һатгымыз чатар ки, мәһән һәмнин һүгүгдан учала олаг...

ШАКИР ЈАГУБОВ,
Азәрбајҗан Республикасынын әмәкдар мәдәнијәт ишчиси,
К.Б.Зәрдаби мукафаты лауреаты.
(“Сәһәр” гәзети, 14 апрел 1995-чи ил).

Тәрлан МУСАЈЕВА:

“ПРЕЗИДЕНТ ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВӘ ДИЛДӘ ЈОХ, ӘМӘЛДӘ КӨМӘК ЛАЗЫМДЫР”

Һәр дәфә Бәрдәјә кәләндә Рәјон Советинин сәдри, бир вахтлар гадын-механизатор кими ады дилләр әзбәри олан Тәрлан ханым Мусајева илә көрүшүрәм. Бу, бир тәрәфлән она бәсләдијим дәрин һөрмәтлә бағлыдырса, дијкәр тәрәфлән јажшы билирәм ки, чәбһә вә арха бөлкәсиндәки һәгиги вәзијәт бәрәдә һамыја ән доғру мәлүматы о сөјләјир. Бу дәфәки көрүшүмүздә “вахт мәһдудлуғу” јох иди. Сөһбәтимиз чөзәләнәрәк мухталиф сәмтләрә јөнәлди, јажын кечмишимизи биркә хатырлајыб индики вәзијәт бәрәдә “фикир мүбадиләси” апардыг. Дигтәтими гејри-ади бир мөгәм чәлб етди: тәбиәтчә азданышан, ағыр вә тәмкинли олан Тәрлан ханым Һејдәр Әлијевлән сөһбәт дүшәндә санки ушаглашыр, үзүндә илыг вә сәмими тәбәссүм көрүнүр, кәзләри ишыгланырды. Бу һалда дајандыран олмајанда сөһбәти саатларла чәкир, хатирәләри бир-биринә чаланыр. Ону сәбрлә динләдикдән сонра бир вахтлар тәзә көшф олунан улдуз тәки кәһкашанда парлајан, инди исә өз ишығыны вә шәфәгини сахласа да, аз гала унудулан Тәрлан ханымдан јазмағы гәрара алдым.

- Һејдәр Әлијев и нә вахтдан таныјырсан? - дејәсән гәфләтән белә бир суал вәрәчәјими кәзләмирди.

- Чохдан, лап чоҳдан, — дејә ани олараг донухду, сонра јадлашындакылары сапа дүзүрмүш кими азачыг хәјала далды. - Онула бағлы сон дәрәчә әзиз вә гиймәтли хатирәләрим вар, - дејиб ағыр-ағыр сөһбәтә башлады: - Бүтөвлүкдә һәјатда нәјә наил олмушамса, илк әввәл о бөјүк инсана вә гејри-ади шәхсијәтә борчлујам. О, бир күнәш кими өмүр јолума ишыг сачмыш, мәни һәјатын кәлкәли, көрүнмәјән вә гаранлыг күн-чүндән шөһрәт вә сәадәтин ән уча зирвәсинә галдырмышды. Һејдәр Әлијевин Азәрбајҗан халғынын тәлејиндә дә белә хејр-хаһ вә хиласкар рол ојнајачағына шүбһәм јохдур!

Тәрланым ушағлығы фәрәһли кечмәјиб. Һәјат елә кәтириб ки, гоча нәнәсинин һимәјәсиндә бөјүмәли олуб. Гарынын алдығы

57

12 манат төгәүд икисинә күчлә чатырды (чатырдымы?!). Орта мәктәби битирәнә гәдәр кетдиңи мәктәб, кәллиңи ев олүб. Јолдашларына хас олан романтик арзу вә дујуулары да варды. О вахтлар шаир Нәби Хәзренин "Севиҗ" поемасыны синиф јолдашлары илә охујар, "мави кәми"ләрин белиндә "ағ гызыл" тарлаларына чыхмағы арзулардылар. Гиймәтләри "4" вә "5" иди. Өз күчүнә али мәктәбә кирә биләрдү. Дајысы да она белә аддым атмағы мәсләһәт билиб, тәкид еләндә, јашына ујун кәлмәјон бир чиддијәтлә демишиди: "Евин ичиндә 12 маната күчлә јашајырыҗ. Бу пулла Бақыја кедиб-кәлмәк, пал-палтар, дөфгәтәр-китаб алмағ, шәһәрлә јашамағ олмаз!". Беләликлә, сә-нәлләрини Бәрдәдәки 105 нөмрәли техники пешә мәктәбинә верди.

- Әсиндә сүрүчү-механиклик гыз, гадын пешәси дејил вә мән һеч бир гыза арзуламырам ки, өмрүнү бу ағыр пешәјә һәср етсин! Елә вахт олүб ки, отуруб зүлүм-зүлүм ағламышым ки, бу нә сәнәт иди мән сечдим! Амма нә пешәни дәјишмәји, нә дә мејдандан гачмағы ағлыма белә кәтирмәмишәм. Елә олду ки, сүрүчү-механикликлә жүксәлдим, шан-шөврәт, чохду мукафат, ев-ешик, мащин, диплом, һөрмәт саһиб илдүм. Һејдәр Әлијев кими зәһмәткешә, әлигабарлыја гиймәт верән рәһбәр олмасайды, ким иди архасыз, кәмәксиз, касыб бир гызы ирәли чөкән?!

Ағыр кечән ушағлыг вә јенијәтмәлик дөврүнә гыса "нәзәр салан" Тәрлан ханым һәјатынын ән уғурду күнүнү, бәхт улдузунун парладығы аны белә хатырлајыр:

- О дөврлә республика рәһбәрләринин әмәк адалары илә көрүшләри ади һал иди. Рүстәм Сәфәрәлијев һәр күн бизим саһәјә кәләр, ағыр "киши ишини" нәмә јеринә јетирмәјимә тамаша едәрди. Рајона гонағлар кәләндә исә өзү илә бирликлә кәтирәрди. Истәјирди ки, мөни һамыја олдуғум кими - тарлада, тоз-торпағын, јағын-мазутун ичиндә танытсын. Һәр дөфә памбыг жығымы мөвсүмү башлајанда Һејдәр Әлијев Бәрдәјә кәләр, бизимдә иш үстүндә көрүшәрди вә һамы бу көрүшү хейир-дуа кими гәбул едәрди.

О күн олдуғу кими јадымдадыр. 1976-чы ил сентјабрын 2-си иди. Адәтән, сентјабрын әввәлләриндә јағынты оларды. Одур ки, машинала жығыма ајын 10-дан башлардыҗ. Һөмин ил һава јахшы кечирди. Һ.Әлијевин рајонумуза кәләчөјини бизә габағчадан демишидәр. Тәрс кими ајын 1-дә чисәләмә јағыш јағмышды. Машында жығыма һазырланмыш саһәдә 4 механизатор - 3 киши вә мән идим. Һејдәр Әлијев һамымызла әл вериб көрүшдү:

- Машында жығмағ олармы? - дејә хәбәр алды.

Чавабында Солтан:

- Хејр, јолдаш Әлијев, - деди. - Памбыгда нәмлик вар!

- Һеч олмаз? - дејә Һ.Әлијев күлүмсәди. Мән бир гәдәр үрәкләндим:

- Олар! - дедим.

Памбыгыҗан машыны ишә салыб саһәјә кирдик. Солтанын машыны тарланын ортасында галды. Мән исә о баша кедиб кери гајыдағар бункери долдурдум.

Биз Һејдәр Әлијевә јахылашанда о үзүнү Солтана тутду:

- Нијә сән јары јолла галдын, о келиб кәлли? Инди бојуна алырсан ки, бу гыз сәндән гочағдыр?

- Бәли, јолдаш Әлијев, - дејә Солтан өзүнә хас олан мәрдликлә дилләнди: - Тәрлан гыз олса да, машыныны мөндән јахшы нызамлајыб. Одур ки, онда "долама" олмады.

Һејдәр Әлијев әлини-әлини вуруб үрәклән күлдү.

Сонра һәр ил бир нечә дөфә мөним саһәмә кәләр, көрүшәрдик. Арамызда ата-өвләд мүнәсибәтинә бәнзәр бир доғмадыр јаранмышды.

Һејдәр Әлијев бизим торпағлары гарыш-гарыш таныјырды. О, бүтүн биригадирләри, манга башчыларыны, сүрүчү-механиклары јада сахлајар, һамынын көстөрчидләрини әзбәр биләрди. Иш-ләјим дөврлә бизим тарлаја республиканын дијәр рәһбәрләри дә кәлиб. Лакин онлар Һејдәр Әлијевин дярнағы да олмазылар. Һејдәр Әлијев кәнд тәсәррүфатыны, о чүмләдән памбыгы көзәл билирди. Онунла данышанда һамымыз еһтијатлы олардыҗ ки, ағзымыздан сәһв сөз гачырмајар.

- Һејдәр Әлијевлә һәм дә зәһмәт аламына һөрмәт вә истәк, жүксәк дәрәчәдә мәрдлик вә аличәнәблығ варды, - дејә Тәрлан ханым даһа бир хатирәсини сөјләјир:

- Јығымын гызғын дөврү иди. Елә бил кәлдән ол јағырды. Јенә бизим саһәјә кәлмишиди. Мәһсудумуз ашыб-дашырды. Памбыг о гәдәр бөл иди ки, бункери бошалтмағ үчүн саһәнин һәр ики башында лафет сахламышдыҗ. Деди, "Гызым сүр көрүм!" Кери гајыдағар саһәнин ортасында бункерим тәзәдән долду. Бошалтмаға имкан олмадығындан јухары галхыб памбыгы ајағлајыб јер ачдым. Тоз-торпағын ичиндәјдим. Бир ата мәһәббәти-лә алынмдан өлдү. Сонра сорғу-суала тутарағ бир күндә, мөвсүм өзиндә нә гәдәр мәһсул жығмағымла марағланды, дедикләримни јанындакы мүтәхәссисләрә һесабладыб жохлады. Кү-норта күнәши аламы гарсыдырды. Кәлжәјә чәкиләмәји тәклиф етдим.

- Һеч инсафдырмы ки! Сәнин кирпијиндән дә тоз салланыр, белә вахтда мәнә көрә кәлжәјә чәкиләк! - дејә етираз етди.

- Онун бу гајғысыны, мөним ағыр әмәјимә үрәјинин јандығыны дујуб көврәддим.

"Јенидәнгурма" адлы ојун башлајанда Һејдәр Әлијев өлкә рәһбәрлијиндән узағлашдырылды. Бу, һәм дә халгымызын башына ачылағач ојунларын башлангычы демәк иди. Лакин "Әлијевин жыкылмағына" севиһнәләр, шадлананлар да вар иди. Иш-ишдән кечәндән - халгымыз олмазын мүсибәтләрә дучар едилиб торпағларынын 20 фазини итирәндән, Һејдәр Әлијевин јенидән Азәрбајчана рәһбәрлијә гајытмағы тарихи зәурәтә чевриләндән

сонра бəziləri чидди јанылдығыны баша дүшдү. Арадакы дөвр эриндә исә һамнын һајатында чох бөјүк дөјишикликләр баш вермишди. Тəссүф ки, һамин дөјишиклијин әксәри мүсбət тәрәфи јонәлмөишди. Һејдләр Әлијеви Москвада, Нахчыванда "сыхышдыранда", ону истөјөнлери дә Азәрбајҗанын диҗкәр кушә-ләриндә көзүмчыкыла садырдылар. Лакин едилән бүтүн пислик-ләрә бахмајарат Һејдләр Әлијевин гөлби јенә доҗма халгына вә торпагына мәнәббət һисси илә дојунүрдү. О дөврү Тәрлан Мусајева белә хатырлајыр:

- Москвада Али Советин сессияларында креслоларымыз јанышы иди. Вәзифәдән чыхарылмыш Һејдләр Әлијевин чисмән мөһнинә дә чалышандлар вар иди. Лакин руһдан дүшмүр, вугар вә әзәмәтини азалтмырды. Һәмишә мөнимлә республика барәдә сөһбət едир, јарымчыг гојуб кәлдији тикитиләрлә марагланыр-ды. Хејли мүддәт кечсә дә һамы, һәр шеј јадында иди. Бәрдәдәки тәсәррүфат рәһбәрлери, бригадирләр, манга башчыла-ры, таныдыгы сырави пәмбыгычлар барәдә сорушур, јахын гоһум-әграба кими һал-әһвал тутурду. О вахтлар мөн төзә аилә һојаты гурмушдум.

- Гисмәтинә чыхан оғлан сөнин гөдрини билirmi?-дејә хөбәр алды. Утаныб башымы ашағы салдым.

- Утанма, - деди. - Сән чох зәһмәт чәкмисән. Билмәк истөјирәм ки, һамин әзијәтинә көрә јолдашын үрөјинчөдirmi?

Ушагларымы сорушду. Ики ғызым олдуғуну өјрөнәндә "Өзүн кими ғыз олсунлар", - деди. - Нәнән нечөдир, дурурму, хәстәлији нечөдир? (Нәнәмин хәстәлијини ирәличөдән билirmi). Сонра өз һајатындан данышды. Өмүр-күн јолдашыны итирмәси ону сарсытмышды. Вә мөн илк дөфә о бөјүк инсанын сөсиндә титрөјиш дујдум.

- Зәрифәнин өлүмү мәнә ағыр зәрбә олду, - деди. - О мөним һәм дә көмөкчим, һәкимим иди. Мәнә мәнәви дајаг иди. Инди ғыз нәвәмин биринә онун адыны гојмушлар.

Онула ата-бала, ади адам кими етдијим сөһбәтлери өмрүм боју унутмајачағам...

...

Һејдләр Әлијев республикадан кедөндөн, өлкә рәһбәрлијиндөн узагладшырыландан сонра чидди тәнәззүл вә бөһран башланды. Бу бөһран Азәрбајҗанын кәнд тәсәррүфатыны да бурүмүшдү. Не саһәләр әввәллик гәјлада бечәрилир, нә о гөдөр мөһсул көтүрү-лүр, нә дә зәһмәт чөкөнә лазыми гиймәт верилирди. Әмөји вә алын төри илә учаланлара "шиширдилимш гөһрөманлар" дамҗа-сы вуруларат көздөн салынырды. Ишләмөк истөјөнлөрә исә шөрант јарадылмырды. Одур ки, 1989-чу илдән Тәрлан Мусајева сүрүчү-механиклик пешәсиндөн бирдөфәлик узагладшы. Чох кеч-мөдөн ону јени јарадылан колхозлардан биринә сөдр мұавини, бир гөдөр сонра исә сөдр сечдиләр. 1992-чи илин јајында исә

альтернатив гәјлада Бөрлә район Советинә сөдр сечилди. Елин көзү мизан-төрәзидир - демишләр. Кеч-тез һагг-әдаләт јерини тутур. Амма чөтинликлә...

"ӘГИДӘ АДАМЫ" - бу сөзү чохлаң унутмушлур. Сон илләрин гатмагарышыг һадисәлери, һамин һадисәләр дөврүндә чохларынын мөвгеләрини тез-тез дөјишмөлери, аз вахта мұхта-лиф партијалара вә группалара хидмәт етмөлери бир нөв али һала кеврилмишди. Әгидәни дөјишмәк палтар дөјишмәкдән асан олмушду. Вәзифә вә мәнсәб хатиринә күндә бир дона жүрән-ләр, һатта вәтән торпагыны сатанлар сийасәт мејланында ат ойнадырдылар. Јаг илә шора ејни гиймәт верилдији вахта мөһкәм әгидә саһиби олмаг чох мүшкүл, һәм дә горхулууду. Хошбөхтликлән әгидәсиндән дөимәјөнләр дә варды. Онлардан бири дә Тәрлан Мусајева иди. "Мүтәллибөвчулар" вә "чөһбәчи-ләр" Һејдләр Әлијевә гаршы кениш тәблиғат кампанијасы апа-рыр, ону көздән вә нүфуздан салмаг үчүн һәр чүр васитәјә әл атырдылар. Бу заман Һ.Әлијев истөјөнлери вә мұдафиә едәнлә-ри сыхышдырыр, әгидәләриндән дөндөрмәјә чалышырдылар. Азәрбајҗан телевизиясы илә "Анти-Әлијев" кампанијасы апарыл-дығы бир вахта Тәрлан Мусајевадан да телемұсаһибә алын-мышды. Мұхбирин "Сизин Һејдләр Әлијевә мұнасибәтиниз нечө-дир?" суалына Тәрлан ханым:

- Мұнасибәтими билмәк истөјирсинизсә, кедөк евә, дивардан Һејдләр Әлијевин асылмыш портретинә бахын. - чаванын вер-мишди. Доғрудур, дафәләрлә она һамин портрети көтүрмәји хејрхәһ нијјәтлә "мәсләһәт биләнләр" дә олмушду. Лакин Тәрлан Мусајева һеч заман әгидәсиндән дөимәјөчөјини сојдә-мишди:

- Мән Һејдләр Әлијевин портретини дивардан тәкчә рәһбәр кими јох, һәм дә бу евин доҗма адамы кими асмышам!

Тәрлан ханым үрәк сөзләрини экран васитеси илә халга чатдырмагдан да чөкинмөмишди:

- Мөним Һејдләр Әлијевә бир шәхсијәт кими һөрмәтим вар. О, Азәрбајҗан халгы үчүн чох иш жөрүб вә тарих ону лајигинчә гиймәтләндирчөкәк! Мән һајатда һәр шејә онун сәјә-синдә чатмышам вә һәр шејә көрә она борчлујам!

Ону да гәјд елөк ки, мұсаһибә көтүрән журналистләр дә мөрд вә чөсарәтлик чыхмышлар. Сонралан башлары бәлә чөксә дә, Тәрлан ханымнын һамин мұсаһибәсини мұзјјән ихтисарларла верә билмишдиләр.

- Ән агрылысы будур ки, бир вахтлар мөним барәмдә әсәр јазыб, ағыздолусу тәррифләјөнләр бу дөфә "сүн"и шиширдилимш гөһрөманлар" чөркәсинә гошуб, тәнгил едрилләр, - дејә Тәрлан ханым ачы-ачы тәссүфләнир. - Мән әгидәмдән дөимүрәм. Чохлары мұзјјән дөврлә Һејдләр Әлијевдән үз чөпирсәләр дә, мән һеч заман һагг-әдаләти тапдаламарам. Һамин мұсаһибәдән сонра республиканын һәр јериндән мәнни алгышлајан сајсыз-һесабыз

телеграмм və məktublar алдым. Бунлар иди халгын ирадәси, халгын сәси!

Гәрибәдир ки, белә чәсарәтли мұсаһибәјә көрә ән чоқ һәјәчан кечириб нараһат галанлардан бири Һәјдәр Әлијевин өзү иди. Нахчывана, Киров дүшәнләрә көмәк үчүн онун јанына келән бәрәдәлиләрлә көрүшәркән Тәрландан һал-әһвал тутуб, еһтијат етдијини билдириб: "Она дејин белә мұсаһибәләр вермәсини. иничиләрләр ону, сыхышдырлар". 1993-чү илин јайында Республика Али Советинин сәдри сечилдиклән сонра Бәрәдәјә келәркән Тәрланы чағыртырыб көрүшмүш, сөһбәт заманы јенилән һәмин мәсәләјә тохунмушду:

- Нә ишдә ишләјирсән?
- Рајон Советинин сәдријәм.
- Нә әчәб сәни Совет сәдри гојублар?
- Депутатлар таныырдылар, өздәри сечдиләр.
- Сәндән нараһат идим. Мәним вахтымда үздә оланларын иничилдиңләр. Телевизорда мәним бәрәмдә данышдығыны билирдим. Нијә белә етмисән, ахы буна көрә сәни иничиләрдиңләр?!

Инди исә Тәрлан Мұсајева Һәјдәр Әлијевдән ниқаран олдуғуну сөјләди:

- Јашынын бу вахтында кечә-күндүз, истираһәт билмәдән ишләјир. Лакин вәзифәјә гојдуғларынын бир гисми она лазымынча арха дурмур. Президент Һәјдәр Әлијевә диллә јох, әмәлдә көмәк көстәрмәк лазымдыр. Президентни сөздә бәјәнмәк, алгышламагла мәсәлә битмир. Ону мұдафиә етмәк, јеритдији хәтти һәјәта кечирмәк вачиблир. Бир дә көрүрсән ки, Һәјдәр Әлијевни сөздә алгышлајанларын чоғу вәзифә аландан сонра һәр шеји унудур. Азәрбајчан дәвләтчилијинин гурулмасында, иғтисадијјатын дирчәддилимәсиндә чани-дилдән чалышмыр. Вахтынын хейли һиссәсини шәкси мәнәфији илә бағлы "мәсәләләрин һәлдинә" јөнәдди. Белә јарамаз! Ахы, Һәјдәр Әлијев дә бу халғ үчүн чалышдыр вә онун дедикләрини дәгиг јеринә јетирмәк-лә әслиндә халгын јолунда ишләмиш олурду...

БӘХТИЈАР САДЫГОВ.
(“Азәрбајчан” сәзети, 14 апрел 1995-чи ил).

СОН СӨЗ ӘВӘЗИ

Бу китаба топланмыш материаллар зәманәмизин көркәмли сийәси вә дәвләт хадими, Азәрбајчан Республикасынын Президенти Һәјдәр Әлијевин шәхсийәти, чоқхәһәтли титаник фәалијәти бәрәдә там тәсәввүр јаратмаса да, бу гүдрәтли зәка саһибинин бүтүнлүклә халгын сәәләти, Азәрбајчан дәвләтинин мүстәғиллији ишинә һәср олунмуш мәналы өмүр јолунун ајры-ајры мөгамларына ишығ тутмағ бахымындан марағ доғурур. Һәм дә она көрә марағ доғурур ки, һәмин материаллар Һ.Әлијевин һәјәтынын мүхтәлиф дәврләриндә, мүхтәлиф сийәси әгидәли адамлар тәрәфиндән јазылмыш вә мәтбуат сәһифәләриндә нәшр етдирилмишләр.

Бахыш мүхтәлифлијинә, әгидә рәнкәрәнклијинә бахмајарағ, мүәллифләрин һамысы белә бир һәгигәти дәнә-дәнә тәсдигләмәли олур ки, бу жүн Азәрбајчанда Һәјдәр Әлијев гәдәр гүдрәтли икинчи бир шәхсийәт јохдур, Азәрбајчанын ницаты јалныз Һәјдәр Әлијевдәдир!

Бу материаллар ејни заманда Азәрбајчан халгы гаршысында өзүнүн Пејғәмбәрлик миссийәсини јеринә јетирмәк јолунда Һәјдәр Әлијевин нечә бөјүк вә чилди манеәләрлә үз-үзә дајандығыны, һәмин манеәләри нечә мәһарәтлә, јалныз Һәјдәр Әлијев зәкасына вә ирадәсинә хас олан тәмкин вә гәтијјәтлә дәф етдијини ачыглајыр; белә бир һәгигәти дә тәсдигләјир ки, бизим һамымыз бу даһи шәхсийәтә нә гәдәр бел бағдасағ, она нә гәдәр арха, дајағ дурсағ, дәвләтимизин, милләтимизин мүстәғиллик јолларында атдығы аддымлар да бир о гәдәр мөһкәм олар, тәрәггијә доғру, хош кәләчәјә доғру ишләрдә уғурларымыз да бир о гәдәр бөјүк вә санбаллы олар.

Һәјдәр Әлијев зәкасынын дәринлији, Һәјдәр Әлијев енерјисинин түкәнмәзлији бунун ән мөһкәм гаранты, тәминатдыр.

Чап имзаланмышдыр: 05.05.95-чи ил.
Формат 84x108 1/32. Язы кагызы № 0.
Һәчми 4,5 шәрти чап вараги. Тираж 5000.
Сифариш № 19

«Әбиләв, Зәйналов ва огуллары»
истеһсалат-тичарәт компанијасынын ичарә метбәсиндә
офсет үсүлү илә һазыр оригиналлардан чап олунмушдур.

370005, Бақы шәһ., Кәңләр мөјданы 1

КҮНӘШ КИМИ ПАРЛАТ

ҖЕДӘР ӘЛИЈЕВ шәхсијәти
мәтбуат призмасында